ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

1

راك

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

1

راك

نەشرگە تەييارلىغۇچى ئورۇنلار:
ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

16–ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئامانىنساخاننىڭ ھەيكىلى
16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓　　16ـئەسىردە ئۆتكەن مۇقام ئۇستازى ئامانىساخاننىڭ قەبرىگاھى

مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى
木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

十二木卡姆在首都舞台上

مۇقام ئانسامبىل پايتەخت سەھنىسىدە

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:

مەتىمىن يۈسۈپ

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر:

تۆمۈر داۋامەت	(ش ئۇ ئا ر ئۇن ئىككى مۇقام ئىلمي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)
مىجىت ناسىر	(كاندىدات تەتقىقاتچى)
مەتىمىن يۈسۈپ	(ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىقاتچى)
ئىمىن تۇرسۇن	(تەتقىقاتچى)
مۇھەممەت ئىسمايىل	(ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى)
ئابدۇرېھىم رەجەپ	(پروفېسسور)
شەرىپىدىن ئۆمەر	(پروفېسسور)
خەمىت تۆمۈر	(پروفېسسور)
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن	(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
ۋەن تۇڭشۇ	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
تيەن ليەنتاۋ	(پروفېسسور)
قېيۇم تۇردى	(1-دەرىجىلىك يازغۇچى)
ئوبۇل ئىسلام	(ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ	(كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئابلىز شاكىر	(ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكىست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى (تەتقىقاتچى)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

ئىسرائىل يۈسۈپ (تەتقىقاتچى)

ئابدۇقېيۇم غوجا (تەتقىقاتچى)

راخمان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)

مەمتىلى زۇنۇن (1-دەرىجىلىك دراماتورگ)

ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر (دوتسېنت)

ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد (تەھرىر)

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا نوتىغا ئالغۇچى:

مەتروزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يىغىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى نوتىغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

نۇرمەھەممەت (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

غىياسىدىن بارات (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:

ۋاڭ يېجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئىمىن ئەخمىدى
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
ياڭ جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتىلى دانى

مۇقام تېكستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:

ۋاڭ يېجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:

ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مىڭ چىڭشى (ئالىي مۇھەررىر)، شۇ يۇيۇ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۇدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەترىھەم سايىت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاس-سىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن لىيەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن لىيەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى ۋە نوتا ئىزا-ھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

قىستۇرما رەسىمنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىم-مەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىش-رەت ئەنگىز»لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر: شۆي ۋېيچېڭ

مۇئاۋىن باش تەھرىر: ۋاڭ دېيۇ

مۇدىر تەھرىر: ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز

مەسئۇل تەھرىر: جىن بۇ، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز

مۇزىكا تەھرىرى: ساۋ لەي

تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
شەرىپىدىن ئۆمەر
ئابدۇقېيۇم خوجا

ئۇيغۇرچە تېكىستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەرگە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:
ئەكبەر غۇلام

مەسئۇل كوررېكتورلار: جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
شياۋ يىڭ

تەكلىپ قىلىنغان تېخرېداكتور: ئابلىز قاسىم

مەتبەئە مەسئۇلى: تۇڭ شىڭكەن، چيەن داچۈەن

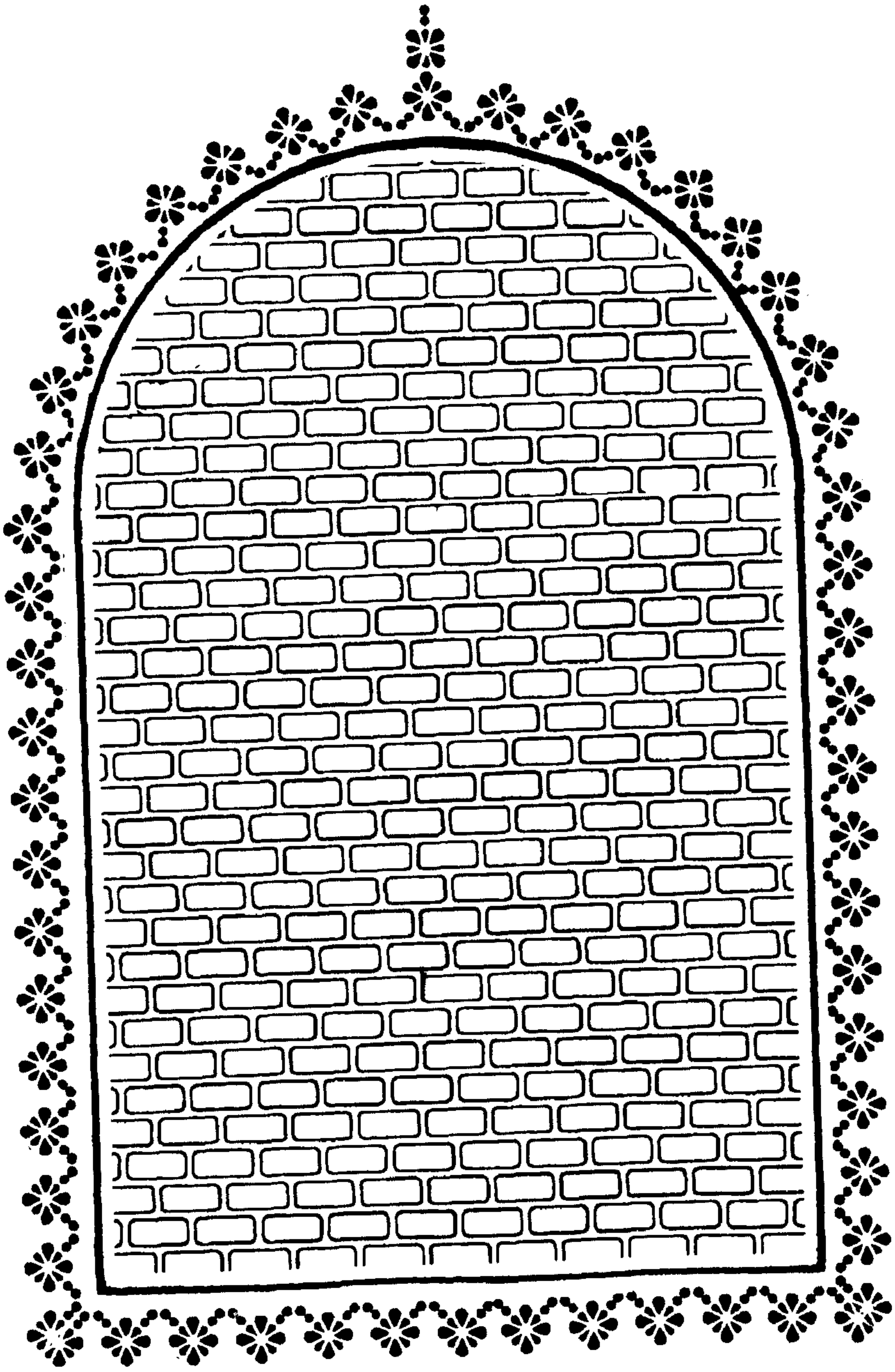

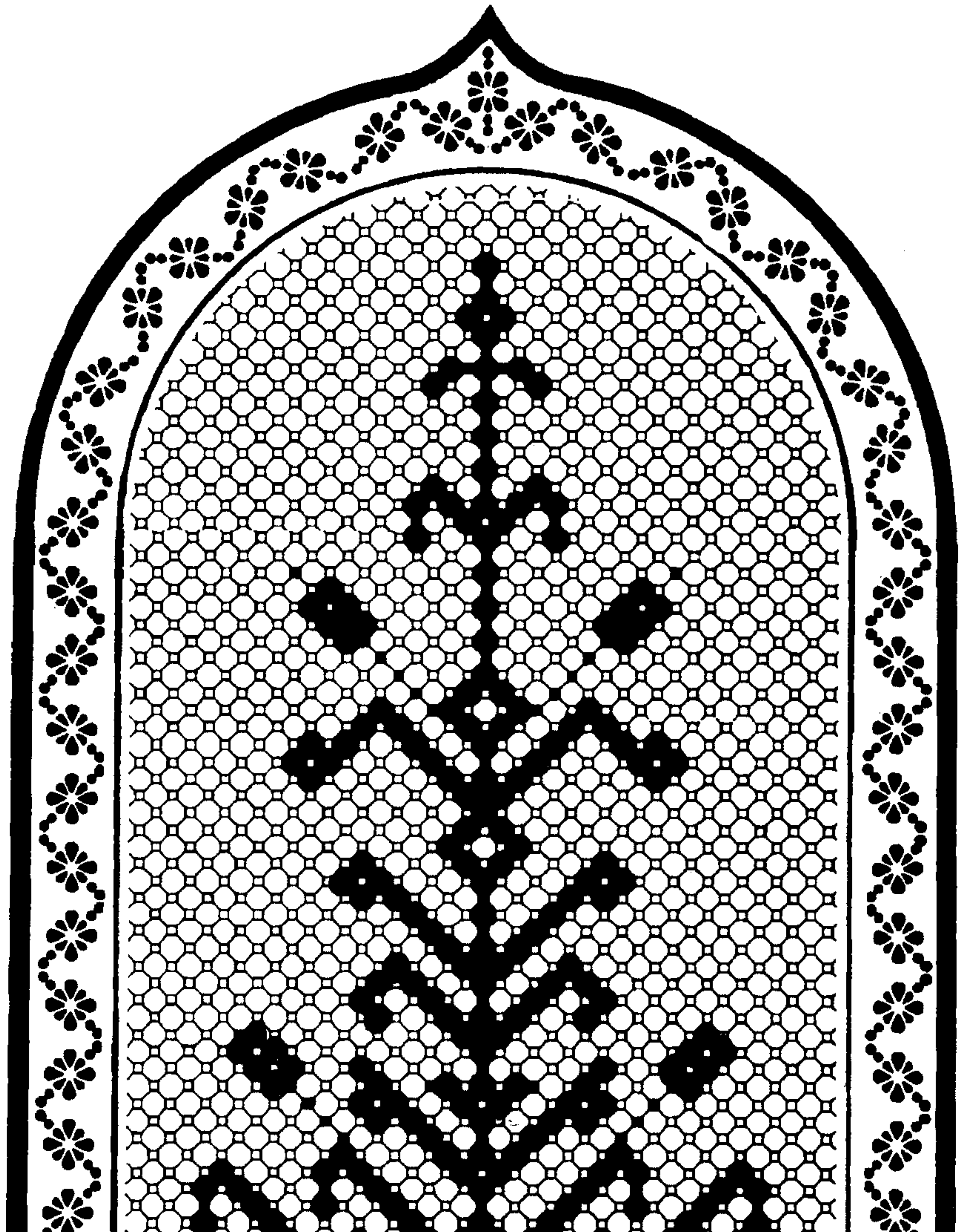

كىرىش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇگخۋا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەل- قىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستە- ك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كې- لىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزى- كا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسىرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، "شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتى- دىكى مۆجىزە" دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارى- خىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يىپەك يولى» دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى «زاماندا چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بازىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئەجايىپ تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلىرىدىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىجدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يىر-كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراقتا ئىگە بولغان ئاجايىپ باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر-

نىڭ ناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئامىللىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئامىللىرىغا باغلىق. مۇقاملار-نىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان "چوڭ نەغمە"قەدىمكى چاغلاردا "بۈيۈك كۈي" (خەنزۇچە "داچۈي") دەپ ئاتالغانىدى. مىلادى IV ئەسىردە، "بۈيۈك كۈيلەر"دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال "قومۇل بۈيۈك كۈيى"، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى. «ۋېي نامە»، «لىۋ گۇاڭ ھەققىدە»، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى»نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە»نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى»دا قەيت قىلىنغان پاكىتلا-رغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى— "بۈيۈك كۈيلەر"مىلادى VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلى-نىدۇ. VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاج-لىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. XII ئەسىردىن كېيىن "بۈيۈك كۈي"دېگەن نام بارا-بارا "مۇقام"دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش—سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسەمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14 -ئەسىردە "چىغاتاي تىلى" دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسى-
ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈمە-
لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان
بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر
V ئەسىردىلا كۇچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىكى-
لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن)
خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-
لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-
شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكلىق
خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە،
ئەل نەغمىچىلەر تەرەپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق
تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل
داۋام قىلالمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا
ياراتقان ”چىكىت“ ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن.
”بۈيۈك كۈيلەر“نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ
يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈ-
چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ كلاسسىك شەكلى XV
ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-
رەشىتخان، ئامانىساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن
قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن،
جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلاندى. غان؛ ”بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ“ ۋە ”ئون ئىككى پەللە“ قائىدىسى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەنگەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك، چەببايات، سىگاھ، چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇشاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زامانىنىڭ ئۆتىشى بىلەن، مۇقاملارنىڭناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈزبەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىيانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر.

ھەر بىر مۇقامدا ”كىرىشمە“بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ ”ئانا تونى“نى بەلگىلەيدۇ؛ ”كىرىشمە“ (”مۇقەددىمە“دەپ ئاتالغان مۇقام بېشى)پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى. ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ سوتۇقتا (چوڭ قىسمغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە، نۇسخە، جۇلا ، سەنەم، سەلقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ) ؛ بۇ كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ؛ مەرغۇللار ئۆزلىرى تۈسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ)دىن ئۈزۈپ ئېلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. ”كىرىشمە“دىكى تۈپ ملودىيە مۇقامنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا ”تەئكىد“ بولىدۇ. تەئكىد —بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇقتا— داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كۆۋرۈكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۆپ مىلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى مىلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۆپ مىلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشق-مۇھەببەت، ئەخلاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئېيتىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكلىق قىسىم دېيىشمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىخچام ناخشا-ئۇسسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۈچىنچى سوتۇق— مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمىلەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكلى ”سەنەم“ نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى، بۇنداق ”سەنەم“لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۇسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، ”قەشقەر سەنىمى“، ”كۇچا سەنىمى“، ”كورلا سەنىمى“، ”ئىلى سەنىمى“، ”قومۇل سەنىمى“دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغاندى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزگىچە خاس مىلودى-

يىسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرىنىڭ موللىقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تېمپلىرىنىڭ مۇرەككەپلىكى، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى ”مۇقام“لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پىسخولوگىيىسى، زېمىنىگە ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مېلودىيە، تۈس، پۇراق، ئۇرغۇ، رېتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە. مۇقامدا مېلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل ۋەزن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مېلودىيە غول قىلىنغان ھالدا ھەرخىل تارماق مېلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مېلودىيىدە، يەنە كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەرخىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرى تىڭشىغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خۇشاللىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۇسلۇك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئېيتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيىت-قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكىلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۇسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سيۇژىتلىق پەلسەپىۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت-قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ-دە، تىڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا-ئۇسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ.

ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئى. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پېشىۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۆگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزنلىرى كۈيلەر ۋەزنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىنىشىدا، مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتىغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مېلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيى-تىپ بېرەلىگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن "مۇزىكا قامۇسى" دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشۋالىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئونلىغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلى-نىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازاد-لىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باش-لاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كۆڭۈل بولۇش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كور-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتىغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلدىلا باشلان-

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن بىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل 8-ئايلاردا ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسىسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن نوتىلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلە-رىمىز ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىرداۋىدىن دەستلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىن-دى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتە-خەسسىسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆز-لەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىيىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن 60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىيا-سىي-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەزبىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭجېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقامنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى ش ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ش ئۇ ئا ر مۇقام ئانسامبىلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلىنىپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلبكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىرگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشىر قىلىندى ۋە بارغانسىرى مۇكەممەللىشىشكە باشلىدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەنلىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمەتۇللا ئىبنى نېمەتۇللا مۆجىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئامانىساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لىرىكىلىرىدىن〈دىۋان نەفسى〉 ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، 〈شۇرۇھۇل قۇلۇپ〉، 〈ئەخلاقۇل جەمىل〉 ناملىق ئەسەرلەرنى يازغان، 〈ئىشرەت ئەڭگىز〉 ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئامانىساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە»لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد»لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسرالىق كلاسسىك شېئىرلار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك» ، «چەببايات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمىلىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە» ، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمىلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى خوشاللىنارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى(1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تېكىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيىتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانىدى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىكلەر بايقالدى. 1995-يىلى ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسىسلەردىن تەركىب تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىنسىپلارنى بەلگىلەپ، شۇ قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى تەھقىقلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزنلىرى كۈيلەرنىڭ تېما ھەم ۋەزنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىمكى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تېكىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ شائىرنىڭ ياكى زامانداش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەڭگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئېلىنغان تېكىستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بې-رىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارىب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەر-نىڭ ھەرخىل ۋەزنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۈزۈندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرىب-سەنەم»، «بەھرام-دىلئارام»، «يۇ-سۇف-ئەھمەد»، «ھۆرلىقا-ھەمراجان»، «سەنەۋبەر»، «فەر-ھاد-شىرىن»، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلار-نىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىز-نىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيىت-قوشاقلىرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سيۇژېتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقي مۇناسىۋەتلىرى، تارى-خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى نوتىلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۈنئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن نوتىلاشتۇرۇلدى. نوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىزمىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھەربىر كۈينىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. قايتا يېزىلغان نوتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۋاڭ شياڭپېڭ، پروفېسسور تيەن ليەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئوقۇشى ۋە ئىشىتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئومۇمراق بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئۆن ئىككى مۇقامى»نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىياتشۇناسلاردىن، كومپوزىتورلاردىن كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىردىن ئۆتكۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ قولىڭىزدىكى بۇ نۇسخىسى مۇقام پېشۋالىرىنىڭ، مۇقامشۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ، كومپوزىتورلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جاپالىق ئەجرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۈر بولۇپ قالغۇسى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار تۈزىتىلدى، شۇنداقتىمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسىپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

1996-يىل ئۆكتەبىر

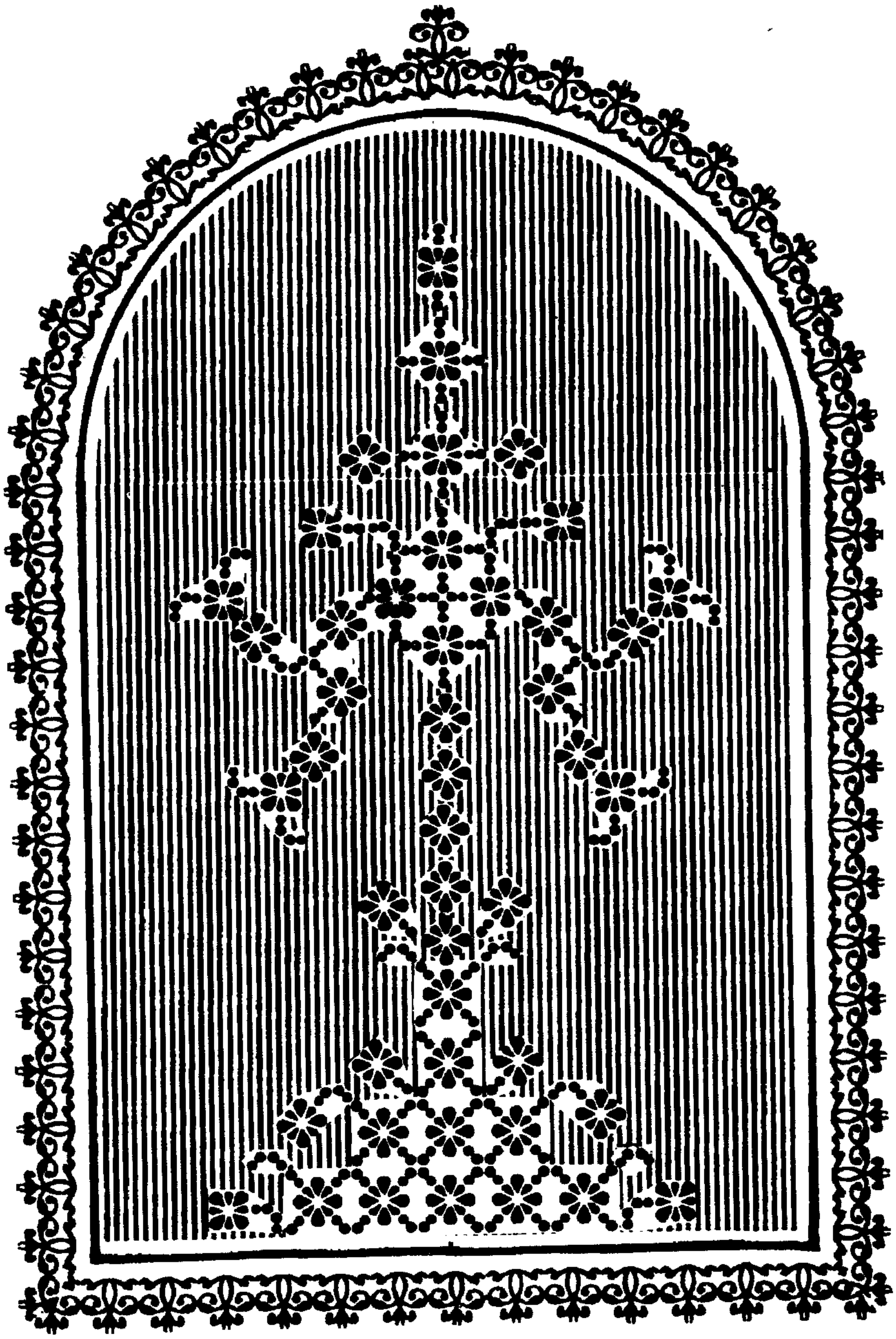

ئومۇمىي مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر 3

يەشمىلەر 55

لۇغەت 79

ئىزاھاتلار 101

كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى 129

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
ھەققىدە ئىزاھات 143

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ 145

ترانسكرىپسىيىلىك
تېكىستلەر

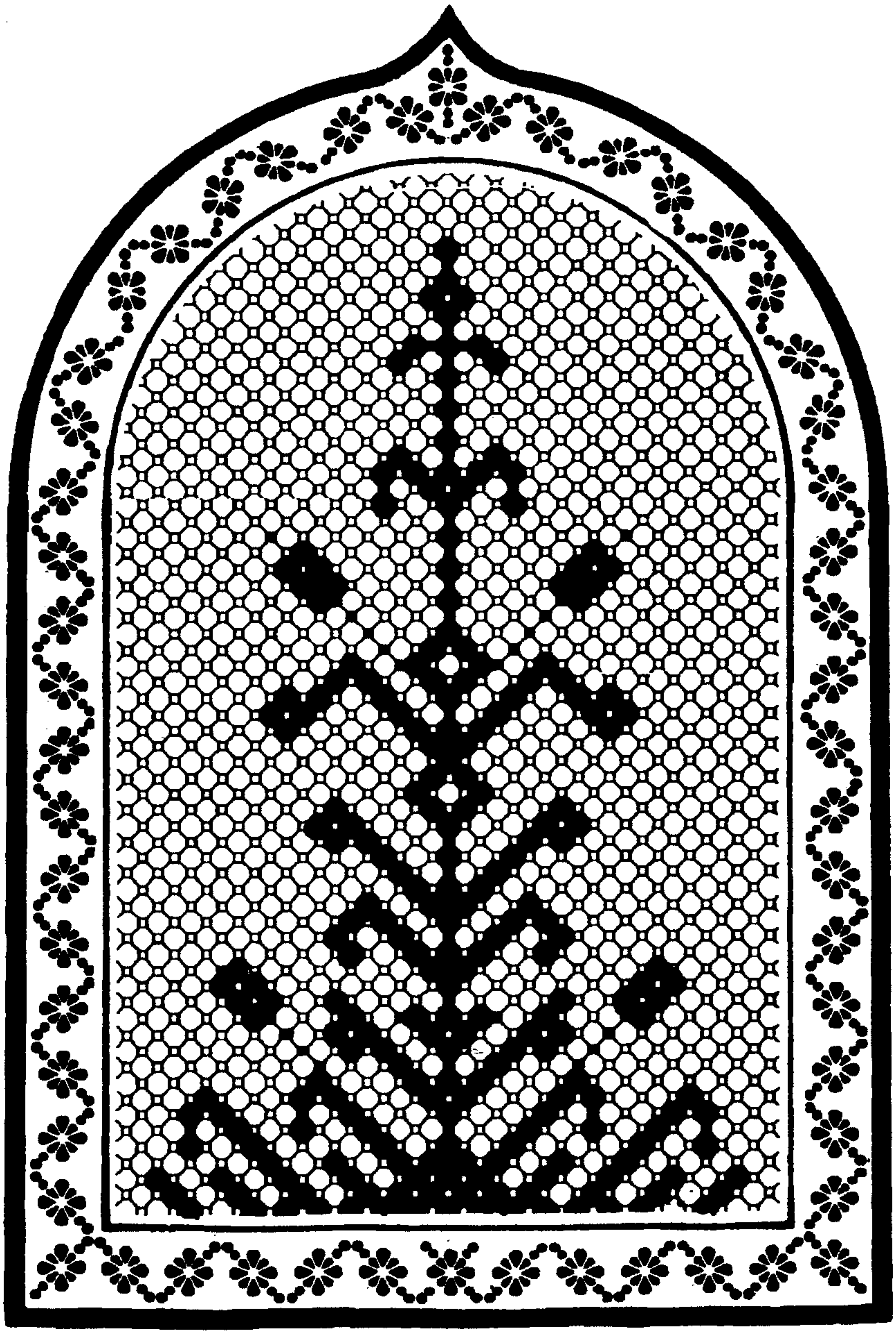

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

سىپتارىم تارىغە .... **مەشرەپ** (7)

بىرىنچى تەئەززە

ئەشرەقەت مىن .... **نەۋائى** (9)

بىرىنچى تەئەززە چۇشۇرگىسى

تەشنەلەب ئۆلمە، نەۋائى .... ″ (10)

ئىككىنچى تەئەززە (بىرىنچى ئاھاڭ)

ساقىيا، مەن يۇتماغان .... **نەۋائى** (11)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ھالۇ ئەھۋال ئۆزگەچە .... **سادىقى** (13)

ئىككىنچى تەئەززە چۇشۇرگىسى

پىرى شەش ھال ئۆزگەچە .... ″ (13)

بىرىنچى نۇسخە

چەككەندە نەققاشى قەزا .... **نەۋائى** (15)

بىرىنچى نۇسخە چۇشۇرگىسى

بولغىل نەۋائى روبەرەھ .... ″ (16)

ئىككىنچى نۇسخە
كۆرمەدىم سەندەك جەھاندا .... **قەلەندەر** (17)
مۇستەھزاد
يوقتۇر بۇ جەھان ئىچرە .... **مەھزۇن** (19)
مۇستەھزاد چۇشۇرگىسى
كۆز سالما ئەرۇسى دۇن .... " (20)
جۇلا
شوخ ئىككى غەزالىڭنى .... **نەۋائى** (21)
سەنەم
ئارەز قۇياشىن ئاچىپ .... " (22)
چوڭ سەلىقە
سىنىڭ جانىڭ، مىنىڭ جانىم ... **خەلق قوشىقى** (23)
بىرىنچى كىچىك سەلىقە (بىرىنچى ئاھاڭ)
يەنە نې چىھرەغە ئوت سالدى .... **نەۋائى** (25)
ئىككىنچى ئاھاڭ
ھەيھاتكىم، بىرمۇغەممىدىن .... **نەۋائى** (26)
ئۈچىنچى ئاھاڭ
ئاق ئالما، قىزىل ئالما .... **خەلق قوشىقى** (28)
تۆتىنچى ئاھاڭ
ئايماغىل سىررىڭنى سەن.............. **ھۇۋەيدا** (28)
بىرىنچى كىچىك سەلىقە چۇشۇرگىسى
ئەقل ئىپتتى، ھوش كەتتى .... (نەۋائى) (29)
ئىككىنچى كىچىك سەلىقە
كىچە كەلگۇمدۇر دىبان............... **نەۋائى** (30)

پىشرەۋ (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئىشقىڭ ئوتىغە .... **مەشرەب** (32)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئەيلەدىڭ، يا رەب، .... **ئايازى** (33)

پىشرەۋ چۇشۇرگىسى

ساقى، قەدەھنى .... (**مەشرەب**) (35)

تەئكىد (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئەي سەبا، يەتكۈر .... **مەشھۇرى** (36)

ئىككىنچى ئاھاڭ

خەزان ئەتتىم .... **ھۇۋەيدا** (37)

داستان

بىرىنچى داستان

ھەركىشىنىڭ دەردى بولسا .... **مەشرەب** (39)

ئىككىنچى داستان

مۇندىن كېتەر بولساڭ ... **«غەرىب-سەنەم»دىن** (41)

ئۈچىنچى داستان

يۇرت قەدرىنى .... **«غەرىب-سەنەم»دىن** (43)

تۆتىنچى داستان

ئەي يارانلار .... **«غەرىب-سەنەم»دىن** (45)

بەشىنچى داستان

زۇلمۇڭ بىلەن .... **«بەھرام-دىلئارام»دىن** (46)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب
ئەي پەرى يۈزلۈك بىگىم …………… لۇتفى (48)
ئىككىنچى مەشرەب
تاكىيدى قىزىل ………………… مەشرەب (50)

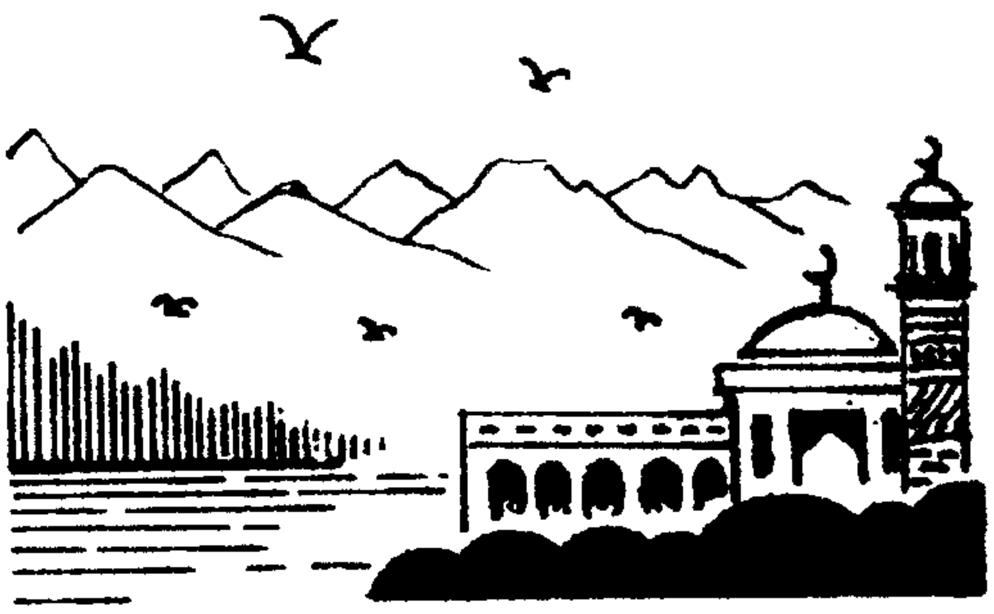

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

سېتارىم تارىغا جان رىشتەسىدىن تار ئىشىپ سالسام،
ئانگكىم نالەسىدىن بىنەۋانىڭ كۆڭلىنى ئالسام.

مەقام ئېلىپ مەقام ئىچرە مەقامنى دىلغا جا قىلسام،
مۇھەببەت كويىغا سالسا ئانىڭ ئالدىدا مەن چالسام.

مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۇسەينىيۇ، ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يۇقارىكىم پەردەئى باياتىنى چالسام.

بەيادى ھەق تەئالا يادىدا چالسام پەيا-پەيكىم،
كۆڭۈللەر بىنەۋا بولغانىنى بىلسەم نەۋا چالسام.

ئارالاپ چالسام ئۇششاقنى، غەزەلنى راكغا يەتكۈزسەم،

شەبىستانى سەھەرلەردە مۇشاۋرەك، پەنجگاھ چالسام.

ئىراقۇ چەببايات، ئۆزھالدا فەيزىكىم يېتەر بولسا،
تىلەپ خۇرشىدى ۋەسلىن سۇبھى دەمدە چارىگاھ چالسام.

يېتىپ ۋەسلىگە ھىممەتىنىڭ جۇدالىق تاغىدىن ئۆتسەم،
ئىچىپ ۋەسلىڭ شەرابىدىن قىلىپ تەڭكەش سىگاھ چالسام.

كەل، ئەي مەشرەب، قەدەھ سۇنغىل بولايىن مەستۇ مۇستەغرەق،
بىر ئېلگە كاسەئى تەنبۇر، بىرىگە جامى مەي ئالسام.❶

— مەشرەب.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — — —

---

❶ 1) «شاھ مەشرەب»، ش ئۇ ئا ر قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان XGQ 154№ نومۇرلۇق قول يازما، 197—198-بەتلەر.
2) «شاھ مەشرەب»، چاپ نۇسخا.
3) «ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرى»، 1964-يىلى رەتلەنگەن نۇسخا، 284-بەت.
4) «مىھرىبانىم قايداسەن» 1990-يىل تاشكەنت نەشرى، 75-بەت.
5) «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكىسى ‹راك› مۇقامى»، ش ئۇ ئا ر ئوپېرا ئۆمىكى مۇقام گۇرۇپپىسى، 1991-يىلى تۈزگەن نۇسخا.

بەرىنچى غەزەل

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا،
يار ئەكسىن مەيدە كۆر، دەپ جامدىن چىقتى سەدا.

غەير نەقشىدىن كۆڭۈل جامىدە بولسە زەڭگى غەم،
يوقتۇر، ئەي ساقى، مەيى ۋەھدەت مەسەللىك غەمزۇدا.

ئەي، خۇش ئول مەيكىم، ئاڭا زەرف ئولسە بىر سىنغان سەفال،
جام ئولۇر گىيتىنەما جەمشىد، ئانى ئىچكەن گەدا.

جامى مەي گەر ئۆيلەدۇر ئول جام ئۈچۈن قىلماق بولۇر،
يۈز جەھان ھەر دەم نىسار، ئول مەي ئۈچۈن مىڭ جان فىدا.

دەير ئارا ھۇش ئەھلى رەسۋا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
جامى مەي تۇتساڭ مەنى دىۋانەدىن قىل ئىبتىدا.

تاكى ئول مەيدىن كۆڭۈل جامىدا بولغاچ جىلۋەگەر،
چېھرەئى مەقسۇدى مەھۋ ئولغاي ھەم ئول دەم مائەدا.

ۋەھدەتى بولغاي مۇيەسسەر مەي بىلە جام ئىچرەكىم،
جامۇ مەي لەفزىن دېگەن بىر ئىسم ئىلە قىلغاي ئەدا.

سەن گۇمان قىلغاندىن ئۆزگە جامۇ مەي مەۋجۇد ئېرۇر،
بىلمەيىن نەفي ئەتمە بۇ مەيخانە ئەھلىن، زاھىدا.

بىرىنچى تەئەززە چۈشۈرگىسى

تەشنەلەب ئولمە نەۋائى، چۇن ئەزەل ساقىسىدىن
«ئىشرەبۇ يا ئەييۇھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەر دەم نىدا.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
—◡—— —◡—— —◡—— —◡—

❶ نەۋائى. بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»، قول يازما نۇسخا، 49-بەت.

ئىككىنچى تەمزە

بىرىنچى ئاھاڭ

ساقىيا، مەن يۇتماغان خۇنابى ھىجران قالدىمۇ؟
بەرمەسەڭ مەي ئەمدى قان يۇتماققە ئىمكان قالدىمۇ؟

ئەيكى، دەرسەن ئىستەسەڭ ۋەسلىمنى جان قىلغىل فىدا،
مۇنى سور ئەۋۋەلكى، ھەجرىڭدىن ماڭا جان قالدىمۇ؟

ئىشق مەخفى قالماس ئاخىر، ئەي كۆڭۈل، كۆپ چەكمە جان،
مەن ھەم ئەۋۋەل كۆپ ياشۇردۇم، كۆركى، پىنھان قالدىمۇ؟

چەكتىلەر مەجرۇھ كۆڭلۈمدىن خەدەڭىن كۈچ بىلە،
بارى، ئەي جان، مۇژدەئى بەرگىلكى، پەيكان قالدىمۇ؟

كۆرگەچ ئول ئاينى جۇنۇندىنكىم يىقىلدىم، ئەي رەفىق،
تەڭرى ئۈچۈن ئايتكىم ھالىمغە ھەيران قالدىمۇ؟

ئەي كۆڭۈل، بۇ گۇلشەن ئەتراپىغە باقكىم، غۇنچەئى،
كىم كۆڭۈل جەمئ ئەيلەدى، بولماي پەرىشان قالدىمۇ؟

ئەي نەۋائى، قاچماغىل ھەمدەملىغىمدىن، كۆركى، يار
گەر ساڭا مىھرىن كەم ئەتتى، بىزگە يەكسان قالدىمۇ؟❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
—⏑— ——⏑— ——⏑— ——⏑—

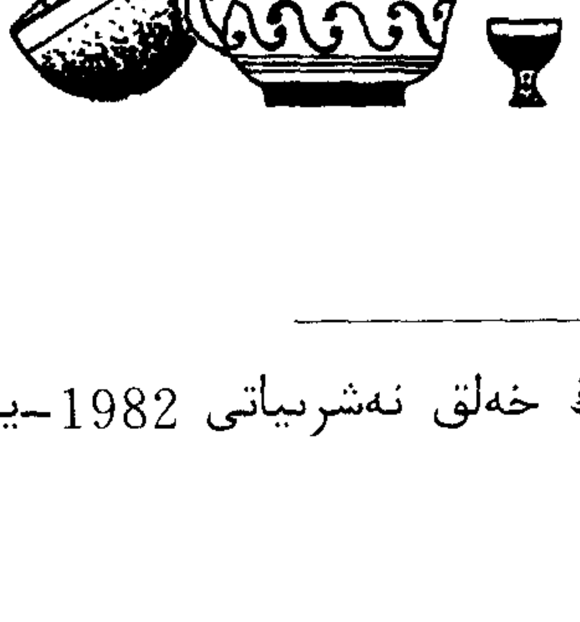

❶ «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىل نەشرى، 525—526-بەتلەر.

ئىگىلىكچى ئاھاڭ

هالۇ ئەھۋال ئۆزگەچە، ئەۋزائى ئەتۋار ئۆزگەچە،
گۇفتۇ گۇفتار ئۆزگەچە، ئەفئالۇ كىردار ئۆزگەچە.

خادەمى خەيلى ھەشەمنىڭ كارۇ بارى ئۆزگەچە،
تابئى مەتبۇئىلارغە رويى دىيدار ئۆزگەچە.

پىرۇ مۇخلىس ئۆزگەچە، ئۇستادۇ شاگىرد ئۆزگەچە،
ئاشىقانە تالىبۇ مەھبۇبى دىلدار ئۆزگەچە.

مەسنەدى ئىرشاد تەختۇ سەلتەنەت جار ئۆزگەچە،
ھەم ئىرادەت ھەم ئىنابەت ۋىردى ئەزكار ئۆزگەچە.

پىرى شەش ھال ئۆزگەچە، ھالى مۇلاقات ئۆزگەچە،
ئىلتىفاتى خەيرباد سادىقىغە يار ئۆزگەچە.

ئىگىلىكچى تەئەززە چۇشۇرگىسى

پىرى شەش ھال ئۆزگەچە، ھالى مۇلاقات ئۆزگەچە،
ئىلتىفاتى خەيرباد سادىقىغە يار ئۆزگەچە.❶

—— سادىقى.

❶ «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 197-بەت.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᵕ— ——ᵕ— ——ᵕ— ——ᵕ—

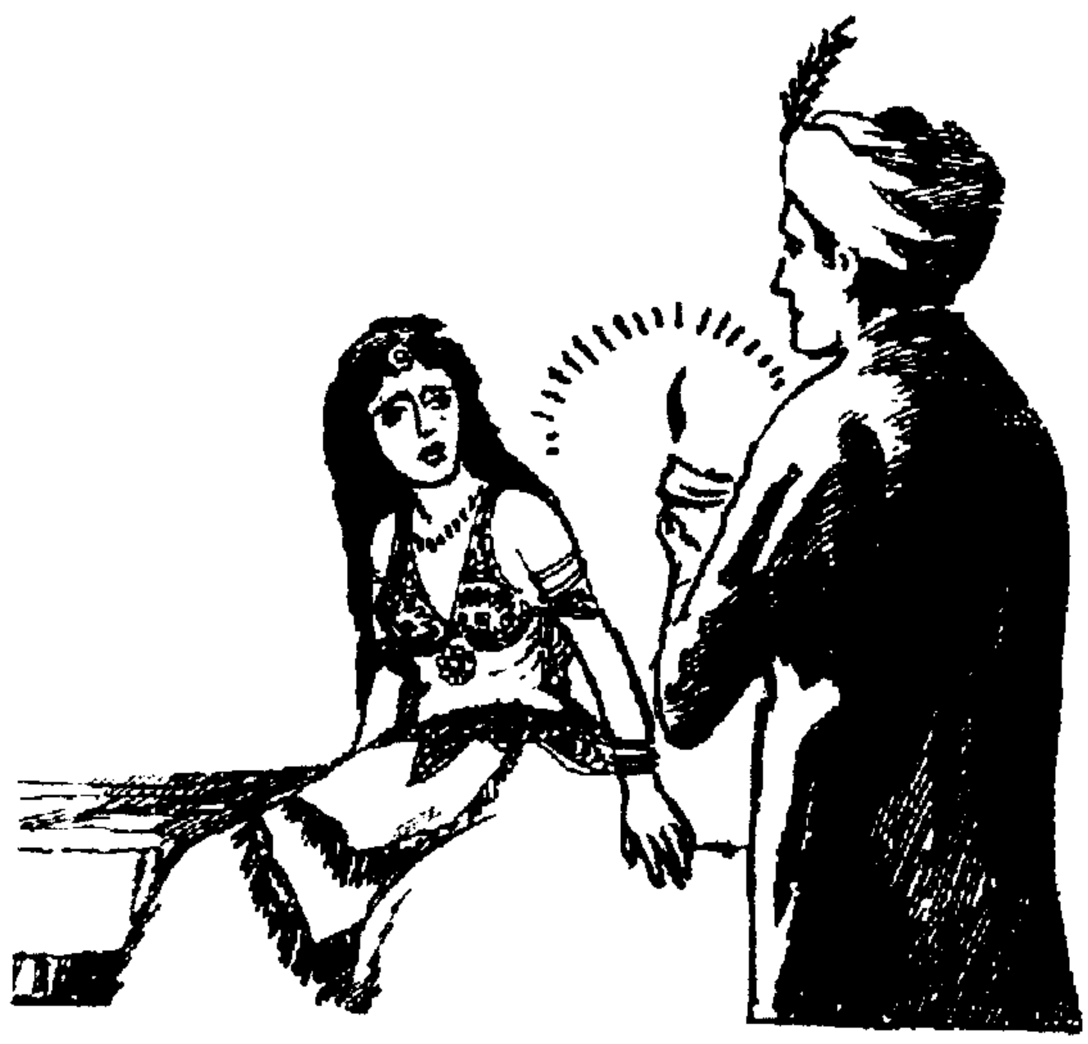

برىنچى نۇسخە

چەككەندە نەققاشى قەزا ئول سەرۋى گۈلرۇخ سۇرەتىن،
گويا بېگەنمەي تاشلامىش تەرھ ئەيلەپ ئانىڭ ھەيئەتىن.

تا جىلۋە قىلدى ئول سەنەم، لەيلى سۆزى بولدى ئەدەم،
سەۋدام ئوتى چەككەچ ئەلەم، پەست ئەتتى مەجنۇن شۆھرەتىن.

رۇخسار ئاچىپ ئول سىيمبەر، قامەتنى ئەيلەپ جىلۋەگەر،
ئۆزدىيۇ، كەتتى سەر-بەسەر، گۈل رەغبەتىن، سەرۋ ئۈلفەتىن.

كۆڭلۈم يۈزۈڭ بىچارەسى، جانىم لەبىڭ خۇنخارەسى،
سور، ئەي جەھان ئەييارەسى، گاھى ئالارنىڭ ھالەتىن.

تەقۋا ئەۋى ھەمۋار ئېرۇر، سۇبھەم ئىپى زۇننار ئېرۇر،
ئول كۈلبەئى خەممار ئېرۇر، تا كۆردۈم ئول چىن لۇئبەتىن.

جەننەتغە قىلماسمەن نۇزۇل، ئول كوي ئارا تاپسام ۋۇسۇل،
دەۋزەخنى ئەيلەرمەن قەبۇل، ئەمما يوق ئانىڭ فۇرقەتىن.

ئەيــلەپ ســەلاسل ئارزۇ، ئارتار جۇنۇنۇم مۇ-بەمۇ،
ناگاھ نەسمى مۇشــكبۇ يەتــكۈرسە زۇلمۇك نەكھەتن.

ئش سررن، ئايا، كم بلۇر، كمدن بۇ مۇشكل ئاچلۇر،
ۋەھكم، بۇ غەم مۇھلك قلۇر، ھەرلەھزە كۆڭلۇم ھەيرەتن.

بىرىنچى نۇسخە چۈشۈرگىسى

بولغل نەۋائى رو بەرەھ، قلغل فەنا كەين پەنەھ،
تەرك ئەيلە زۇھدۇ خانەقەھ، قل دەير پرى خزمەتن.❶

— نەۋائى.

ۋەزنى ئايرىمىسى

بەھرى رەجەزى مۇسەممەنى سالم

مۇستەفئلۇن مۇستەفئلۇن مۇستەفئلۇن مۇستەفئلۇن

— ⌣ — —   — ⌣ — —   — ⌣ — —   — ⌣ — —

---

❶ 1) برنچى دۋان — «غەرايبۇس-سغەر»، قول يازما نۇسخا.
2) «غەزەللەر»، شنجاڭ خەلق نەشرياتى 1982-يىل نەشرى، —147
146 -بەتلەر.

ئىككىنچى نۇسخە

كۆرمەدىم سەندەك جەھاندا مەھۋەشى دىلدارنى،
دىلبەرى شىرىن زەبانۇ شوخ گۇلرۇخسارنى.

بىر سېنىڭدەك يوقتۇرۇر دۇنيادە ئىززەت تەختىدە،
ھەم مېنىڭدەك كىم كۆرۈپدۇر ساھىبى ئازارنى.

مەن ياماندىن قاچسە كىم، ئول خالىقى پەرۋەردىگار،
گۇلغە قىلدى ھەمنىشىن گۇلشەن ئىچىندە خارنى.

ئەي پەرىزادى زەمانىم، يوقدۇرۇر قەدرىڭ سېنىڭ،
تاجى سەر قىلسام ياراشۇر ساڭا ئوخشە يارنى.

تا قاچانغە سەن قىلۇرسەن نازۇ ئىستىغنا ماڭا،
بىرگىنە سۆزلەت قولۇڭغە لەئلى شەككەر بارنى.

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ قىل قەلەندەرغە كەرەم،
جەۋرۇ زۇلمۇڭ بىرلە سەن ئۆلتۇرمەگىل بۇ زارنى.

ئاشىق ئېرسەڭ، ئەي قەلەندەر، كېچە-كۈندۈز دەرد ئىلە،
بۇلبۇل ئوخشە قىل ئوشۇل گۈل ۋەسفىغە گۇفتارنى.❶

— قەلەندەر.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

—˘— —˘— —˘— —˘—

❶ «دىۋانى قەلەندەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 209-بەت.

مۇستەھزاد

يوقتۇر بۇ جەھان ئىچرە بىر مەن كەبى ئەۋۋارە،
ھەم بىسەرۇ سامانمەن ھەم ئاجىزۇ بىچارە.

غەم خەيلى ئاياغىدا جىسمىم چۇ غۇبار ئولدى،
تۇفانى بەلا قىلدى تۇفراغ بىلە ھەمۋارە.

باشىمغە بەلا تاشى ياغدۇردى سىپىھر ئانچە،
ھەربىر ساچىم ئورنىدا يۈز يارە ئۆزە يارە.

تەئسىرى جۇنۇنۇمدىن ۋەھم ئەيلەبان، ئەي ئەھباب،
ھالىمنى سوراڭ، لېكىن قىلماڭ ماڭا نەززارە.

ئالەم ئارا بىدادى بىر زەررە ئەمەس خالى،
ھەرقانچە جەفا بولسە قىلمىش ماڭا ھەر بارە.

كۆڭلۈمگە شىكەست بەردى نا ئەھلىنىڭ ئازارى،
بۇ شىشەئى نازۇكنى سىندۇردى ئۇشۇل خارە.

مۇستەھزاد چۈشۈرگىسى

كۆز سالما ئەرۇسى دۇن رۇخسارىغە، ئەي مەھزۇن،
ھەر كۆن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.❶

— مەھزۇن.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەب

مەفئۇلۇ مەفائىيلۇن مەفئۇلۇ مەفائىيلۇن

— — —⌣ ⌣— — — — —⌣ ⌣— —

❶ «دىۋانى مەھزۇن»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 93-بەت.

جۇلا

شوخ ئىككى غەزالىڭنى ناز ئۇيقۇسىدىن ئويغات،
تا ئۇيقۇلارى كەتسۇن، گۈلزار ئىچىدە ئوينات.

تىشلەپكى، ساچىڭ ئۆردۈك، ئاچقاندا پەرىشان قىل،
ئافاق سەۋادىنىدا جان رايىھەسىن بۇترات.

كۆلبەمغە خۇي ئەفشان كەل، زۇلفۇڭ قىلىپ ئاشفتە،
ئەنجۇم سىپەھىن سىندۇر، ئافاق ئۇلۇسىن قوزغات.

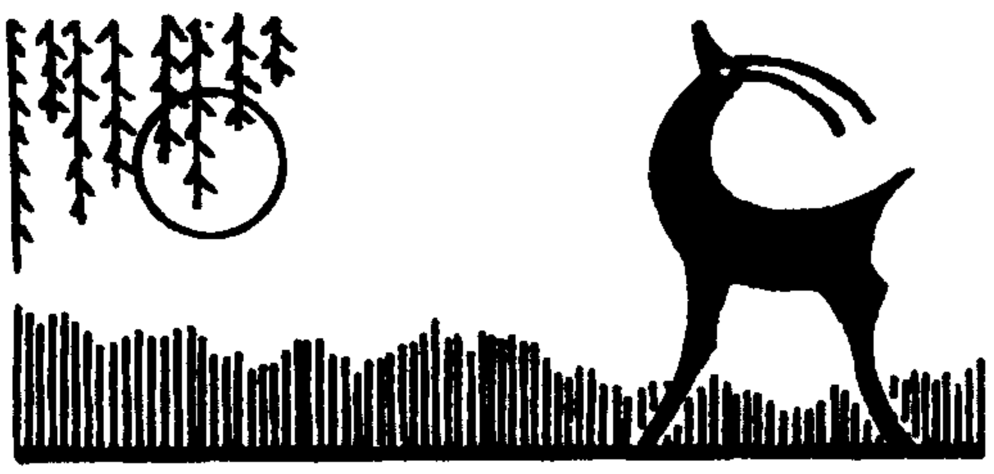

سەنەم

ئارەز قۇياشىن ئاچىپ، ئەشكى قۇرىغان كۆزنى
كۆپ ھەجرىدە يىغلاتىنىڭ، بىر ۋەسلىدە ھەم يىغلات.

بىر ئاھ ئىلە كۆل بولدۇم، ئەي چەرخ، تىلەپ تاپىپ،
فەرھاد ئىلە مەجنۇنغە ئاشىقلىق ئىشىن ئۈرگات.

خارا تۇبىدە ياتقۇڭ، يوق سۇد ئەگەر يۈز يىل
كۆك ئەتلەسى ئۇستىدە جىسمىڭنى ياتىپ ئاغنات.

بەزم ئىچرە، نەۋائى، كۆپ يىغلار ئىبسە، ئەي ساقى،
ھۇش ئىلتكۈچى دارۇنى جامىغە ئانىڭ چايقات.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەب

مەفئۇلۇ مەفائىيلۇن مەفئۇلۇ مەفائىيلۇن

— — —⌣ ⌣— — — — —⌣ ⌣— —

❶ ئىككىنچى دىۋان — «نەۋادىرۇش-شەباب»، قول يازما نۇسخا، 343-بەت.

چوك سەلقە

سېنىڭ جانىڭ، مېنىڭ جانىم
بىر جان ئەمەسمۇ؟
سېنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ جانىم
قۇربان ئەمەسمۇ؟

سېنى دېدىم، سېنى دېدىم،
كەچتىم بۇ جاندىن.
يۈرەك-باغرىم پارە-پارە،
كۆز ياشىم ئاندىن.

* *

يارنىڭ يۈلىكى يـاردىن،
يارى بولمـىسا قـايدىن.
غۇنچە بويـلىرى زىلـۋا،
شېرىن سۆزلىرى ئانــدىن.

يارىمنىڭ بويى زىلۋا،
زىلۋا بويىدا گۈل بار.
شېرىن سۆزلىرى تاتلىق،
ئايدەك يۈزىدە خال بار.

ئايغا ئوخشتاي يارىم،
كۈنگە ئوخشتاي يارىم.
سېنىڭ زىلۋا بويۇڭنى،
كىمگە ئوخشتاي يارىم.❶

— خەلق قوشاقلىرىدىن.

❶ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»، 3-جىلد، 148—149-بەتلەر.

برینچی کچیك سەلقە

برینچی ئاھاڭ

یەنە نێ چهرەغە ئوت سالدی مەیکی، هەیرانمەن،
یەنە نێ چهرەنی یەل ئاچتںکم، پەرشانمەن.

ئۆچۆرکی، ئەي قۆیۆن، ئول ئاي باشغە ئەۋرۆلەمەن،
بۆ دەمکی یولدا تۆپراغ برلە یەکسانمەن.

بری فۆسۆنۆ بری سیمیاغە هەمل ئبتەر ئەل،
چۆ زەئفدن کیلیپ ئۆن کۆزلەرگە پنهانمەن.

ۋۆهۆش ئارا مینی دەشت ئچرە کۆردی چۆن مەجنۆن،
تەسەۋۋۆر ئەتتںکم ئول خەیلغە نگەهبانمەن.

چۆ خەلقدن قاچبان دەیر ساری یۆزلەندم،
رەفقلەر، بلنگز ۋەهشئی بەیابانمەن.

چۇ بىلمەي ئەلگە ۋەفا ئەيلەدىم، جەفا كۆردۇم،
نەسۇد ئەمدى ئەگەر ئىچەكىم پۇشەيمانمەن.

نەۋائى، ئەمدى قىلۇرمەن ھىجاز ئاھەڭگى،
ساغىنماغىل ياناكىم ئازىمى خۇراسانمەن.❶

—— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇجتەسسى مۇسەممەنى مەخبۇنى مەقتۇئ

مەفائىلۇن فەئىلاتۇن مەفائىلۇن فەئىلۇن

— — —⏑—⏑ ——⏑⏑ —⏑—⏑

ئىككىنچى ئاھاڭ

ھەيھاتىكىم، بىرەۋ غەمىدىن زار مەن يەنە،
فەريادكىم، بەلاغە گىرىفتار مەن يەنە.

ئەي مۇددەئىكى، ئارىم ئىدى تەئنۇ سۆكمەكىڭ،
فارىغ دىگۇلكى، ھەر نە دىسەڭ، بار مەن يەنە.

---

❶ بىرىنچى دىۋان — «غەرايىبۇس-سىغەر»، قول يازما نۇسخا، 210-بەت.

دەفئ ئىرمىش ئىردى نۇش لەبىڭدىن مەلالەتىم،
لۇتق ئەيلە، ئەي تەبىبكى، بىمار مەن يەنە.

ھەر كىچە بىر قۇياش غەمىدىن، غۇسسە تاشىدىن،
باشتىن ئاياق سىپىھردەك ئەفگار مەنە يەنە.

سوفىيى ئەقل سەۋمەئەسىن، شۇكرىكىم، بۇزۇپ،
دارۇل-فەنايى ئىشقىدا خەممارمەن يەنە.

ئاغزىم قۇرۇپ، دەمىم تۇتۇلۇپ، سەكرەسەم نى تاڭ
كىم تەلبە چابۇكۇمـغە جىـلاۋدارمەن يەنە.❶

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەب مەكفۇفى مەھزۇف

مەفئۇلۇ فائىـلاتۇ مەفائىيلۇ فائىلۇن

—ᐯ— ᐯ——ᐯ ᐯ—ᐯ— ᐯ——

❶ ئىككىنچى دىۋان — «نەۋادىرۇش-شەباب»، قول يازما نۇسخا، 504-بەت.

ئۈچىنچى باھار

ئاق ئالما، قىزىل ئالما،
ئالماڭغا نەزەر سالما.
مەن ئەمدى كېتەر بولدۇم،
سەن مەندىن خاپا بولما.

ئالتۇندىن چىلىم بولسا،
مەرۋايىت كۆزى بولسا.
بىر چەكسەم تاماكاڭنى،
ئىشق ئوتى ئادا بولسا.

— خەلق قوشاقلىرىدىن.

تۆتىنچى باھار

ئايماغىل سىررىڭنى سەن ھەركىمگە، سىرداش ئۆزگەدۇر،
دەردى يوق بىدەردغە مۇڭ ئايما، مۇڭداش ئۆزگەدۇر.

ھەمرەھى قابىل بىلە يۈر بىر غەرىبلىق بولسە يول،
يۈرمەگىل ناجىنس بىرلە، يولداش ئۆزگەدۇر.

قولدا مالىڭ بارىدا يارۇ بەرادەر خىيش كۆپ،
ئارى، باش ياستۇققا يەتكەندە قارىنداش ئۆزگەدۇر.

بارچە يىغلار «ئاھ» دەپ، دەردلىغ كىشىدۇر بەلگۈلۈك،
دىل كۆيۈپ كۆزدىن تۆكۈلگەن دەردلىغ ياش ئۆزگەدۇر.

ئەي ھۇۋەيدا، بەرمە دىل، ھەر بىۋەفانى يار دەپ،
ئىككى ئالەم باۋەفا يارى قارا قاش ئۆزگەدۇر.❶

— ھۇۋەيدا.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف
فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن
—˘— — ——˘— ——˘— ——˘—

بىرىنچى كىچىك سەلقە چۈشۈرگىسى

ئەقل ئىتتى، ھۇش كەتتى، كۆڭۈل كۆيدى، چىقتى جان،
شۇكر ئەت، نەۋائىيا، سەبۇكبارمەن يەنە.

(نەۋائى)

---

❶ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1989–يىل 1–سان، 97–بەت.

ئىلگىنچى كىچىك سەلقە

كىچە كەلگۈمدۈر دەبان ئۇل سەرۋ گۈلرو كەلمەدى،
كۆزلەرىمغە كىچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى.

لەھزە-لەھزە چىقتىمۇ چەكتىم يولىدا ئىنتىزار،
كەلدى جان ئاغزىمغەۋۇ ئۇل شوخ بەدخۇ كەلمەدى.

ئارەزىدەك ئايدىن ئىركەندە گەر ئەتتى ئىھتىيات،
روزگارىمدەك ھەم ئۇلغاندا قاراڭغۇ كەلمەدى.

ئۇل پەرىۋەش ھەجرىدىنكىم يىغلادىم دىۋانەۋار،
كىمسە بارمۇكىم ئاڭا كۆرگەندە كۈلكۈ كەلمەدى.

كۆزلەرىڭدىن نەچچە سۇ كەلگەي دەپ ئۆلتۈرمەڭ مىنى،
كىم بارى قان ئىردى كەلگەن، بۇ كىچە سۇ كەلمەدى.

تالبى سادىق تاپىلماس، يوقسەكىم قويدى قەدەم،
يولغەكىم ئەۋۋەل قەدەم مەئشۇقى ئۇترۇ كەلمەدى.

ئەي نەۋائى، بادە بىرلە خۇررەم ئەت كۆڭلۈڭ ئۆيىن،
نى ئۇچۇنكىم، بادە كەلگەن ئۆيگە قايغۇ كەلمەدى.[1]

— نەۋائى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—⏑— ——⏑— ——⏑— ——⏑—

1. «غەزەللەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىل نەشرى، 416—417-بەتلەر.

پىشرەۋ

برىنچى ئاھاڭ

ئىشقىڭ ئوتىغە كۆيگەلى كەلدىم،
ئايدەك يۈزۈڭنى كۆرگەلى كەلدىم.

سەۋدايى زۇلفۇڭ تۇشتى باشىمغە،
سەندىن دەۋاسىن سورغالى كەلدىم.

بەھرىڭگە كىردىم غەۋۋاس بولاي دەپ،
بىر دۇررى مەقسۇد ئالغالى كەلدىم.

مەندىن سوراساڭ، ئەي گۈلئۇزارىم،
مەھۋى جەمالىڭ بولغالى كەلدىم.

كۆردۈم جەمالىڭ كەتتىم ئۆزۈمدىن،
مەجنۇنى شەيدا بولغالى كەلدىم.

ساقى قەدەھنى قىلغىل مۇھەييا،
ۋەھدەت مەيىدىن ئىچكەلى كەلدىم.❶

— مەشرەب.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇتەقارىبى مۇسەممەنى ئەسلەم

فەئلۇن فەئۇلۇن فەئلۇن فەئۇلۇن

— —ᵕ — — — —ᵕ — —

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئەيلەدىڭ، يا رەب، مەنى بىدىلنى جاناندىن جۇدا،
ياخشىراق ئېردى بۇ كىم قىلغاي ئىدىڭ جاندىن جۇدا.

يارغە بىدىل كۆڭۈل جان لەئلى تابىڭ بولماسە،
نې تەلەب ئۇمر ئەيلەگەي خىزر ئابىھەيۋاندىن جۇدا.

يارغە بارغاچ نەزەردىن ئۆزدە قالماي زەررەئى،

❶ «شاھ مەشرەب»، قول يازما نۇسخا، «مىھرىبانىم قايداسەن»، 1990–يىل تاشكەنت نەشرى، 88–بەت.

نې ۋۇجۇدى زەررەنىڭ خۇرشىدى تابانىدىن جۇدا.

قەترە-قەترە بارسا باش كۆزدىن، نې غەمكىم، ئۆكسۈمەس،
يۆز تۈمەنمىڭ دۇررى غەلتان بولسە ئۇممانىدىن جۇدا.

دەردسىزلەر ئاھىدا تەئسىر ئەگەر يوق، تاڭ ئەمەس،
نې ئۈچۈنكىم ئۆتمەگەي ئوق بولسە پەيكانىدىن جۇدا.

تۈشمەسە ئىشقىڭ كۆڭۈلگە، دەم بەدەم نىبدۇر بۇ ئاھ،
بولماسا ئوت ئاندا، بەس، بۇ دۇر ئولۇر قاندىن جۇدا.

ئەي ئايازى، جاندا ئىرمەس نۇقتەلەر، كۆيدۇرگەلى،
داغلاردۇركىم، بولۇپتۇر جانغە ھىجراندىن جۇدا.❶

— ئايازى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᵕ—— —ᵕ—— —ᵕ—— —ᵕ—

❶ «دىۋانى ئايازى»، قول يازما نۇسخا، 1-بەت.

پىشىرەۋ چۈشۈرگىسى

ساقى قەدەھنى قىلغىل مۇھەييا،
ۋەھدەت مەيىدىن ئىچكەلى كەلدىم.

رەھمەت ئىشىكىن مەشرەبكە ئاچقىل،
ئىشقىڭ كويىدا ئۆلگەلى كەلدىم.

(مەشرەب)

تەئكىد

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي سەبا، يەتكۈر پەيامىمنى مېنىڭ دىلدارغە،
كەلتۈر ئاندىن بىر مۇھەببەتنامەئى مەن زارغە.

ۋەھ، كەبۇتەر كۆل بولۇر مەكتۇبىدىن ئۇچقۇن تۇشۇپ،
ئوت ياقىپمەن سىنەئى پۇر سوزدىن گۇفتارغە.

ھەر گۇلىدۇر بىر تەبەق شۇئلە، جانىم ئۆرتەر ئۇچۇن،
سەنسىزىن كىرسەم تەماشايى ئۇچۇن گۇلزارغە.

تۇشمەسە مەن ناتەۋانغە كۆزلەرى ئېرمەس ئەجەب،
باردۇ پەرۋاسى قاچـان بىـمارنىڭ بىـمارغە.

تاپمادى مەشھۇرى گۇفتارىم مەرجان قەدرىنى،

ھەر نەچە تىزدىم جەۋاھىر رىشتەئى ئەشئارغە.❶

— مەشھۇرى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلان

—ᐯ— —ᐯ— —ᐯ— — ~

ئىلگىچى ئاھاڭ

خەزان ئەتتىم زىمىستانى غەمگدە گۇلئۇزارىمنى،
كېلىپ دىلبەر تەماشا قىل خەزان بولغان بەھارىمنى.

قۇرۇدى باغى تەبئىم، غۇنچە قالدى گۇل ئاچىلماسدىن،
كەرەم ئايىن بېرىپ سەبزئەيلە باغۇ لالەزارىمنى.

نەكۈندۈز لەززەتىن تاتتىم، نە تۈنلەردە تاپىپ ئارام،
كەچۈردۈم ھەجر ئوتىدە كۆيدۈرۈپ لەيلۇ نەھارىمنى.

❶ «دىۋانى مەشھۇرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995–يىل نەشرى، 162–بەت.

ياقامنى چاك ئېتىپ يىغلاپ بارىپ كويىدا داد ئەتتىم،
ئۇشۇل بىرەھم ئىشتمەيدۇر مېنى فەريادۇ زارىمنى.

چىقارغە جان يەقىن بولدى ئۆلەي دەرمەن كۆرۈپ دىيدار،
ئايا بادى سەبا، ئايغىل بارىپ بىرەھم يارىمنى.

مەن ئۆلسەم، ئەي بەرادەرلەر، ئانى يولىدا كۆمگەيسىز،
كى ھەر يانە ئۆتەر بولسە باسىپ ئۆتكەي مەزارىمنى.

ھۇۋەيدا ئايتادۇر يىغلاپ: ئۆلۈم ھەقدۇر، ئۆلەر بارچە،
كۆڭۈلدە قالماغاي ئەرمان كۆرۈپ ئۆلسەم نىگارىمنى.❶

— ھۇۋەيدا.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —ᵕ   — — —ᵕ   — — —ᵕ   — — —ᵕ

❶ «دىۋانى ھۇۋەيدا»، چاپ نۇسخا، 1909-يىلى تاشكەنت.

داستان

بىرىنچى داستان

هەر كىشىنىڭ دەردى بولسا، يىغلاسۇن يار ئالدىدا،
قالماسۇن ئەرمان يۈرەكدە ئەتسۇن ئىزهار ئالدىدا.

ئەندەلىبى بىنەۋادەك نالەۋۇ ئەفغان بىلە،
دائىما يىغلاپ تۇرارمەن ئەينى گۇلزار ئالدىدا.

مەنسۇرى ھەللاجدەك ئىچىپ شەرابى ئەنتەھۇر،
چەرخ ئۇرۇپ يىغلاپ تۇرارمەن ئۇشبۇ دەم دار ئالدىدا.

هەر كىشى بىر قەترەئى نۇش ئەيلەسە ئۇل بادەدىن،
ئۇل قىيامەتدە قىلۇر ئەرزىنى جەببار ئالدىدا.

تەلبە مەشرەپ، قىلماغىل زاھىدغە سىررىڭنى ئەيان،
ئايتىپ، ئايتىپ يىغلاغىل سەن ئاشىقى زار ئالدىدا.❶

— مەشرەب.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—ᵕ—— ——ᵕ— ——ᵕ— ——ᵕ—

❶ «شاھ مەشرەب»، قول يازما نۇسخا، 324–بەت.

ئىككىنچى داستان

مۇندىن كېتەر بولساڭ بەغداد شەھرىگە،
غەرىب، سېنى بىر ئەللاھغە تاپشۇردۇم.
ئەللاھ سالدى جۇدالىقنىڭ دەردىگە،
غەرىب، سېنى بىر ئەللاھغە تاپشۇردۇم.

مەن كېتەرمەن مۇندىن بەغداد شەھرىگە،
كۆپ يىغلىما، سەنەمجان، كەتسەم كېلۇرمەن.
ئىلاجىم يوق ئەبباسخاننىڭ زۇلمىگە،
كۆپ يىغلىما سەنەمجان، كەتسەم كېلۇرمەن.

نەچچە كۈن تارتۇرمەن سېنىڭ جەبرىڭنى،
سەبرى قىلا ئالمادىم داغى ھەجرىڭنى،
رازى ئېردىم تەڭرىم ئالسا جانىمنى،
غەرىب، سېنى بىر ئەللاھغە تاپشۇردۇم.

مېنى كەتتى دەبان يىغلاپ ئولتۇرمە،
قىزىلگۇلدەك رەڭگى-رويۇڭ سولدۇرمە،
دوستلار بىلسۇن، دۇشمەنلەرگە بىلدۇرمە،
كۆپ يىغلىما، سەنەمجان، كەتسەم كېلۇرمەن.

كېلۇرمەن دەپ ئەقلۇ ھوشۇم ئالۇرسەن،
كېتەرمەن دەپ جانىمغە ئوت سالۇرسەن،
ھالا بوندىن كەتسەڭ قاچان كېلۇرسەن؟
غەرىب، سېنى بىر ئەللاھغە تاپشۇردۇم.

كۆڭلۈم ئەمدى بولدى مېنىڭ يۈز پارە،
سەنسىز تىرىكلىكىم يوقتۇر دۇنيادە،
ئۆلمەسەم كېلۇرمەن يەنە ئۈچ ئايدە،
كۆپ يىغلاما، سەنەمجان كەتسەم كېلۇرمەن.

سەنەم دەرلەر: سېنىڭ بىرلە ئەھدەم بار،
ئۈچ ئايغىچە كەلسەڭ ئاڭا سەبرەم بار،
كېلەلمىسەڭ يول ئۈستىدە قەبرەم بار،
غەرىب، سېنى بىر ئەللاھغە تاپشۇردۇم.

غەرىب ئايتۇر: تەغدىر شۇنداغ بولماسا،
ئەجەل يېتىپ شۇم پەيمانەم تولماسا،
جانىم چىقىپ، تەنىم چۆلدە قالماسا،
كۆپ يىغلاما، سەنەمجان، كەتسەم كېلۇرمەن.❶
— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

❶ 1) «غەرىب-سەنەم»، قول يازما نۇسخا، 24—26-بەتلەر.
2) «بۇلاق» ژۇرنىلى 1993-يىل 1-سان، 158—159-بەتلەر

ئۈچىنچى داستان

يۇرت قەدرىنى شاھلار بىلمەس،
يۇرتدىن-يۇرتغە ئاشما غۇنچە.
ياخشى يارنىڭ قەدرىن بىلمەس،
بىر يامانغە تۇشمەگۈنچە.

قول ئوزارتسام يارغە يەتمەس،
يارسىز مېنىڭ ئىشىم پۈتمەس،
كىشى مەردنىڭ قەدرىن بىلمەس،
بىر نامەردكە تۇشمەگۈنچە.

سىندۇرمە مۇئمىن سەداسىن،
ئوقۇرلار بەش ۋەقت نەمازىن،
شاھلار بىلمەس يۇرت رىزاسىن،
ھاتەم بولۇپ تۇشمەگۈنچە.

خۇدا كىمگە بىر دەرد بېرەر،
ئول دەردىگە دەرمان بېرەر،

بەندە خۇدا دەپ يىغلاماس،
بىر دەرد-ئەلەم كەلمەگۈنچە.

شاھ ئەبباس دەر: مەن بىلمەدىم،
غەرىب ھالىن ھەم سورمادىم،
ئىشق ئوتىنى مەن بىلمەدىم،
ئۆز باشىمغە كەلمەگۈنچە.❶

— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

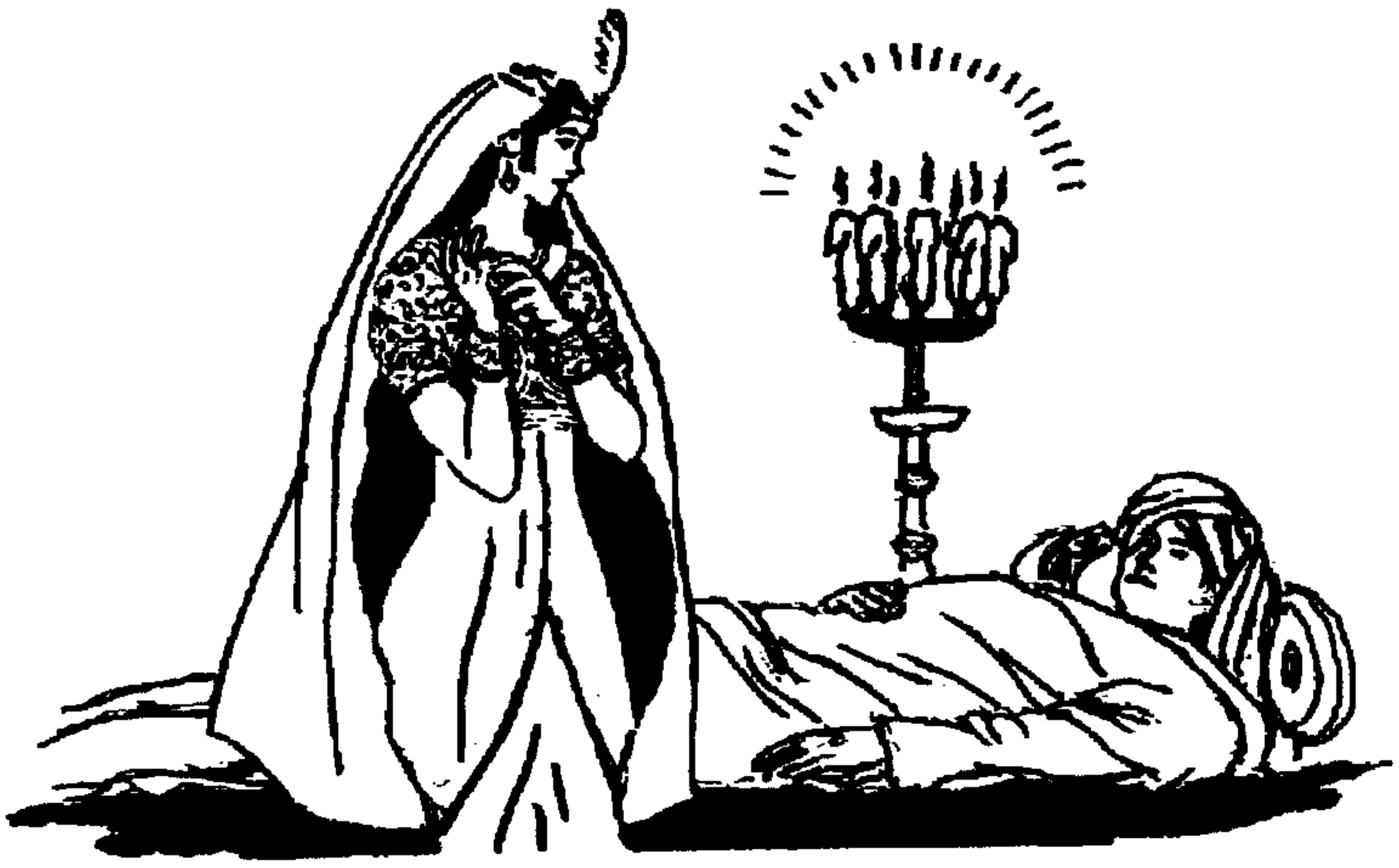

❶ 1) «غەرىب-سەنەم» قول يازما نۇسخا، 110-بەت.
2) «ئون ئىككى مۇقام تېكستلىرى»، 1964-يىل نەشرى، 114-بەت.

تونىچى داستان

ئەي يارانلار، دىيار بەكرى شەھرىدە،
ئەقلىم ئالدى قارا كۆزلۈك بىر پەرى.
سالام قىلدى ئىككى قولى كۆكسىدە،
ئەقلىم ئالدى قارا كۆزلۈك بىر پەرى.

چەشمىنىڭ لەبىدە كۆردۈم مەن ئانى،
تىللا تارغاقىدە تارار ساچىنى.
كىمگە ئايتاي، كىمگە يىغلاي دەردىنى،
قانىم تۆكتى قارا كۆزلۈك بىر پەرى.

ھۇرلار ئانچە بولماس جەننەت ئىچىندە،
كۆرگەن كىشى قالۇر ھەسرەت ئىچىندە.
تەئزىم قىلدى دىيدار فۇرسەت ئىچىندە،
ئەقلىم ئالدى قارا كۆزلۈك بىر پەرى.

شاھ ئەبباسخان دەر: بۇ جانىنى نەيلەيىن،
ئۆلگۈنچە شول يارنى كۆرۈپ ئۆلەيىن،

ئاشىقلىقنىڭ يولىن ئەمدى بىلەيىن،
ھەيران قىلدى جادۇ كۆزلۈك بىر پەرى.❶

— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

بەشىنچى داستان

زۇلمۇڭ بىلەن قەبا فەلەك،
كۆزدە ياشىم قان ئەيلەدى.
يۇسۇف كەبى زىلەيخادەك،
مەسكەنىن زىندان ئەيلەدى.

ھەركىم ئەگەر سۆيسە ئۆنى،
سۆيەر كۆرۈپ ئاخىر ئۆنى،
ئىسمائىلدەك بىر كۈن مېنى،
بىر يولى قۇربان ئەيلەدى.

❶ 1) «غەرىب-سەنەم»، قول يازما 109-بەت.
2) «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1993-يىل 2-سان، 168—169-بەتلەر.

قېنى ئۇل ھەزرەتى ئادەم،
قېنى ئۇل سەرۋەرى ئالەم،
رەسۇلغە بولغان ئۇل ماتەم،
ئۇلارنى گىريان ئەيلەدى.

ھەركىم ئاڭا كۆڭۈل باغلار،
كېچە-كۈندۈز كۆيۈپ يىغلار،
بۇلبۇل بوستاننى داغلاپ،
گۇللارنى خەزان ئەيلەدى.❶

— «بەھرام-دىلئارام» داستانىدىن.

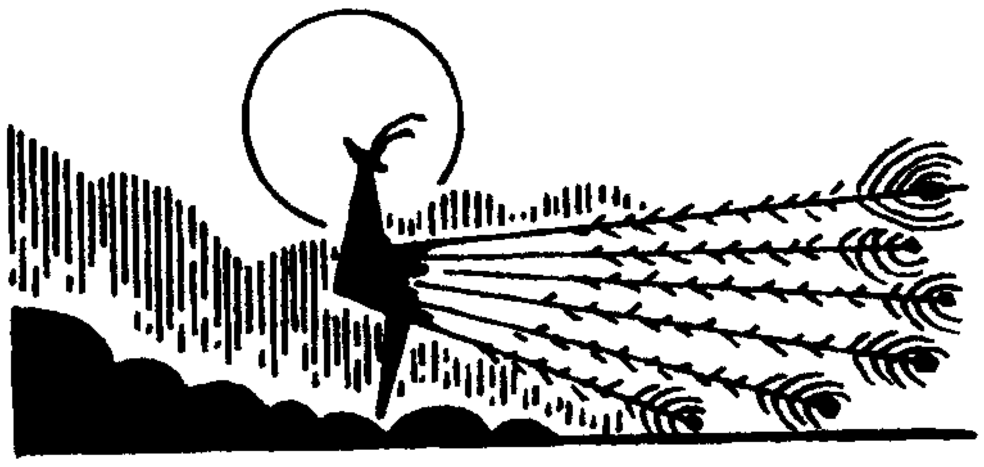

❶ «ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرى»، 1964-يىل نەشرى، 48-بەت.

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ئەي پەرى يۈزلۈك بىگىم، جانلار فىدا بولسۇن ساڭا،
دۇنيىدا ھۇسن ئاتى بار ئىركەن، بەقا بولسۇن ساڭا.

ھەددى مەخلۇقاتدىندۇر نارى ئول ھۇسنۇ جەمال،
ئولكى يۇقتۇر رەھم ئىرۇر، بۇ ھەم ئەتا بولسۇن ساڭا.

ئەيمەنىپ ھاسىد تىلىندىن، دەست بەرمەس چۇن سەلام،
كۆز ئۇچى بىرلە يىراختىن مەرھەبا بولسۇن ساڭا.

چۇن ۋەفاسىزلەرگە بەرمىشلەر ئەزەلدە كۆركنى،
بۇ كەمالى ھۇسن ئىلە قاندىن ۋەفا بولسۇن ساڭا.

بىر قىيا باقساڭ زەكاتى ھۇسن ئۈچۈن، ئەي كۆركە باي،
لۇتفىئى مىسكىندىن ئۆلگۈنچە دۇئا بولسۇن ساڭا.❶

— لۇتفى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—◡— —◡— —◡— —◡—

❶ «دىۋانى لۇتفى»، بۈيۈك برىتانىيە مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان Add 7914–
نومۇرلۇق قول يازما فوتو نۇسخا.

ئىككىنچى مەشرەب

تا كىيدى قىزىل، ئۆزىنى زىبىبا قىلايىن دەپ،
ئوت ياقتى جەھان مۇلكىدە غەۋغا قىلايىن دەپ.

مەششاتە بىلە جىلۋەدە كۆرسەتتى قەدىنى،
مەندەك نەچچە دىۋانەنى شەيدا قىلايىن دەپ.

زىبىبا سەنەمىم گۇل يۈزىدىن پەردەنى ئاچتى،
ئالەم ھەمە كۆز سالدى تەماشا قىلايىن دەپ.

زۇلفىنى تاراپ، قاش ئۇچۇرۇپ، جىلۋەلەر ئەتتى،
ئاشۇبى بەلا فىتنەنى بەرپا قىلايىن دەپ.

تا ئەيلەدىم ئالدىغە بارىپ ئەرزى نىيازىم،
چىن سالدى جەبىنىغە تەمەننا قىلايىن دەپ.

مەستانە سەمەند سەكرەتە كەلدى شەھى خۇنرىز،
شەمشىرى جەفانى يەنە بۇررا قىلايىن دەپ.

كۆپ يىلكى بۇ قۇل خىزمەتىنى قىلمادى بەرجا،
كەلدىكى غەزەب بىرلە چۇ سەزا قىلايىن دەپ.

باشىمنى كېسىپ ئالغىلۇ خۇشھال بولۇپ كەت،
قانىمنى تۆكۈپ لالەئى سەھرا قىلايىن دەپ.

خەنجەر قولىدا مەشرەبنى ئۆلتۈرگەلى كەلدى،
غەۋغايى قىيامەتنى ھۇۋەيدا قىلايىن دەپ.❶

— مەشرەب.

ۋەزنى يارىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەب مەكفۇفى مەھزۇف

مەفئۇلۇ مەفائىيلۇ مەفائىيلۇ فەئۇلۇن

— — ⌣ ⌣ — — — ⌣ ⌣ — — — ⌣ ⌣ — —

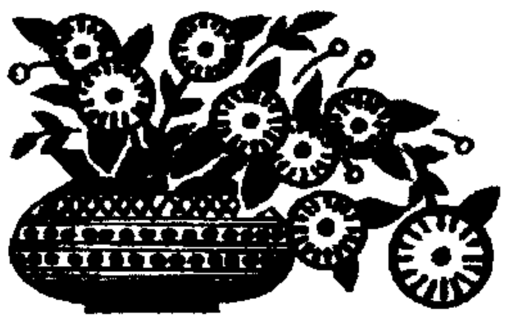

❶ «شاھ مەشرەب»، ش ئۇ ئا ر قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان XGQ 154–نومۇرلۇق قول يازما، 81–بەت.

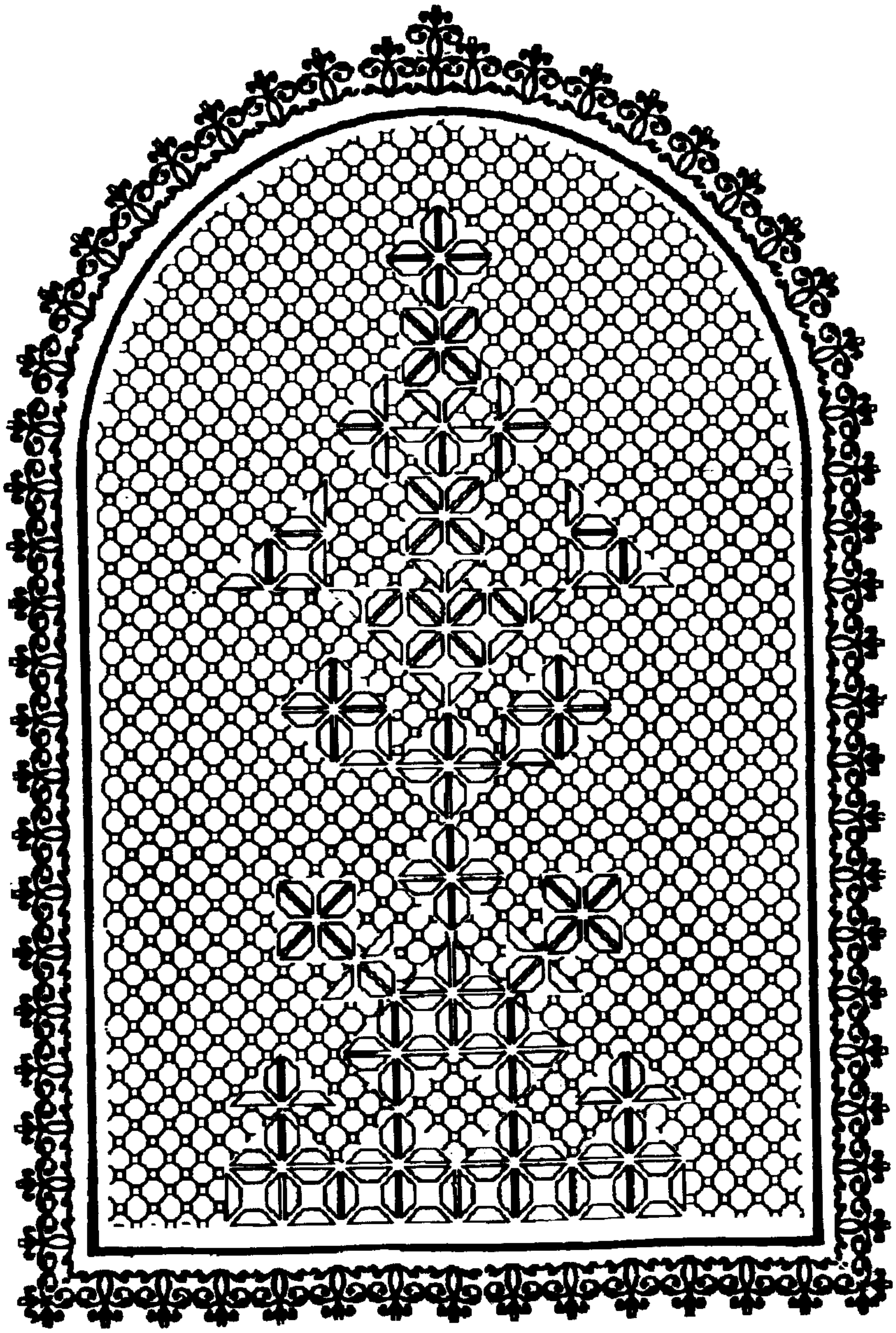

يەشمىلەر

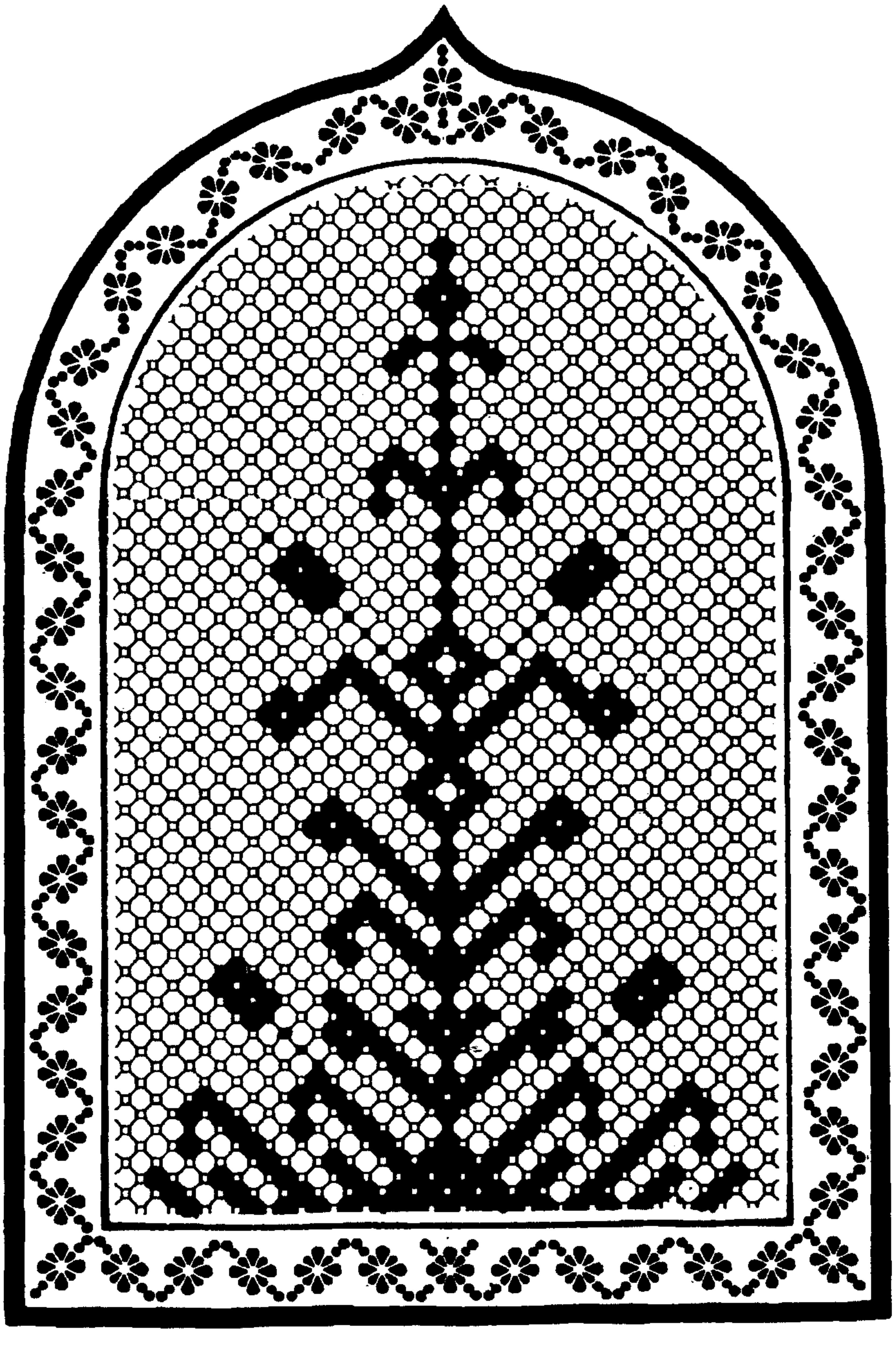

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە
ساتارىمغا جېنىمنىڭ رىشتىسىدىن ...... مەشرەب (57)
بىرىنچى تەئەززە
قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان .... نەۋائى (58)
ئىككىنچى تەئەززە (بىرىنچى ئاھاڭ)
ئەي ساقى .... نەۋائى (59)
ئىككىنچى ئاھاڭ
ھال-ئەھۋال باشقىچە .... سادىقى (60)
بىرىنچى نۇسخە
تەقدىر رەسسامى .... نەۋائى (61)
ئىككىنچى نۇسخە
جاھاندا سېنىڭدەك.................. قەلەندەر (62)
مۇستەھزاد
جاھاندا ماڭا ئوخشاش................ مەھزۇن (63)
جۇلا
ئىككى شوخ كېيىكنى .... نەۋائى (64)
سەنەم
قۇياشتەك جامالىڭنى .... " (65)
بىرىنچى كىچىك سەلىقە (بىرىنچى ئاھاڭ)
ھەيرانمەن، .... نەۋائى (66)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ۋاي دەرىغ! .... نەۋائى (67)

ئۈچىنچى ئاھاڭ

سىرىڭنى ھەركىمگە ئېيتىۋەرمە .... ھۇۋەيدا (67)

ئىككىنچى كىچىك سەلىقە

ئۇ كېلىشكەن .... نەۋائى (68)

پىشرەۋ (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئايدەك يۈزۈڭنى كۆرگىلى .... مەشرەب (70)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئەي تەڭرىم، .... ئايازى (71)

تەئكىد (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئەي تاڭ شامىلى .... مەشھۇرى (72)

داستان

بىرىنچى داستان

ھەر كىشىنىڭ دەردى بولسا .... مەشرەب (73)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ئەي پەرى يۈزلۈك بېگىم .... لۇتفى (74)

ئىككىنچى مەشرەب

ئۆزىنى زىبىا قىلمەن دەپ .... مەشرەب (75)

چوك نەغمە

مۇقەددىمە

ساتارىمغا جىنىمنىڭ رىشتىسىدىن تار ئېشىپ سالسام، ئۇنىڭ ناۋاسى بىلەن بەختسىزلەرنىڭ كۆڭلىنى ئالسام.

مۇقام ئىچىدىن ئورۇن ئېلىپ، مۇقامنى دىلىمغا جايلاشتۇرسام، [تەقدىر مېنى] مۇھەببەت كويىغا سالسا، مەن ئۇ[جانان]نىڭ ئالدىدا چالسام.

«ھۇسەينىي» بىلەن «ئەجەم»نى مۇقاملارنىڭ ئاتىسى دېيىشىدىـ كەن، مەن ئۇلارنىڭمۇ يۇقىرىسى بولغان «بايات» پەدىسىگە چالسام.

تەگرىنى يادلاپ ئۇزۇلدۇرمەي «بايات» چالسام، باغرى ئېزىلگەنـ لەرنى كۆرسەم «ناۋا» چالسام.

راكنى ئەۋجىگە يەتكۈزۈپ، «ئۇششاق»نىمۇ ئارىلاپ چالسام. «مۇـ شاۋرەك» ، «پەنجىگاھ»نى كېچە-كۈندۈزلەپ چالسام.

ئەگەر «ئىراق» ، «چەببايات» ، «ئۆزھال»دىن پەيزى يەتسە، سەـ

ھەر پەيتىدە [يارنىڭ] قۇياشتەك ۋىسالىنى تىلەپ «چاھارگاھ» چالسام.
جۇدالىق تىغىدىن ئۆتۈپ، ھەممەتىنىڭ ۋىسالىغا يەتسەم، ۋەسلىڭ شارابىنى ئىچىپ، ئۇنىڭغا «سىگاھ»نى تەڭكەش قىلسام.
كەل، ئەي مەشرەب، شارابىڭنى ئىچىپ، غەرق مەس بولاي، بىر قولۇمغا تەمبۇر، بىر قولۇمغا مەيگە تولغان جامنى ئالاي.

— مەشرەب.

بىرىنچى تەزە

قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى، جامدىن: «يارنىڭ ئەكسىنى شارابتا كۆرگىن» دېگەن سادا چىقتى.
كۆڭۈل جامىدا غەيرى تەسەۋۋۇردىن غەمنىڭ غەشلىكى پەيدا بولسا، ئەي ساقى، بۇنى ۋەھدەت شارابىدەك تازىلىغۇچى يوق.
ئەي، مەي شۇنداق ياخشى نەرسىكى، قۇيۇلغان قەدەھ سۇنۇق ساپال بولسىمۇ، ئۇ جەمشىد تىلەپ ئىچكەن جاھاننەماغا تەڭ جامدۇر.
جام ۋە شاراب شۇنداق نەرسىكى، ئۇ جام ئۈچۈن يۈز جاھاننى چاچقۇ قىلىپ، مىڭ جاننى پىدا قىلسا ئەرزىيدۇ.
ھوشى بار ئادەملەر مەيخانىغا رەسۋا بولۇشقا كېلىدۇ،ئەي مۇغبەچە،

شاراب جامىنى تۇتساڭ مەن دىۋانىدىن باشلا.

ئاشۇ كۆكۈل جامىدىكى مەيدىن مەقسەت چېھرىسى جىلۋىلەنگەن-ىبرى نازۇنىمەت بىر ياقتا قالىدۇ.

ۋەھدەتكە مەي ھەم جام بىلەنلا ئېرىشىش مۇمكىن، كىم مەي بىلەن جام سۆزىنى تىلغا ئالسا، ئۇنى ئىپادە قىلالايدۇ.

سەن ئۇيلىغاندىن باشقا جام ۋە شاراب مەۋجۇت، ئەي زاھىد، بىلمەسلىكتىن ئىچەرمەنلەرنى قوغلاپ يۈرمە.

ئەي نەۋائى، چاڭقاپ يۈرمە، تەقدىر ساقىسىدىن: «ئەي تەشنالار، ئىچىڭلار!» دېگەن ئاۋاز كېلىۋاتىدۇ.

— نەۋائى.

ئىككىنچى تەئزە

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي ساقى، مەن يۈتمىغان ھىجرانلىقنىڭ قانلىق ياشلىرى قالدىمۇ،

مەي بەرمىسەڭ ئەمدى قان يۈتقىدەك ئىمكان قالدىمۇ؟

ئەي، ۋىسالىمغا يەتمەكچى بولساڭ جېنىڭنى پىدا قىلغىن دەيسەن،

ئاۋۋال شۇنى سوراپ باققىنكى، ئايرىلىش ئازاۋىڭدىن مەندە جان قالدىمۇ؟

ئەي، كۆڭۈل، ئىشق ئاخىر مەخپىي قالمايدىكەن، ئاۋارە بولما، مەنمۇ بۇرۇن شۇنچە كۆپ يوشۇرۇۋىدىم، قارىغىنا، يوشۇرۇن پىنھچە قالدىمۇ؟

ئۇقىنى جاراھەتلىك كۆڭلۈمدىن كۈچەپ تۇرۇپ تارتىۋالدى، ئەي جان، خۇش خەۋەر بەرگىنە، ئوق قالدىمۇ، يوق؟

ئۇ ئاينى كۆرگىنىمدە مەجنۇنلارچە يىقىلدىم، ئەي دوستۇم، خۇدا ھەققى، ئېيتقىنا، ئۇ ھالىمغا ھەيران قالدىمۇ يوق؟

ئەي كۆڭۈل، بۇ گۈلشەن تەرەپكە قاراپ باققىنا، غۇنچە كۆڭلىنى خاتىرجەم تۇتقانىدى، كېيىن پەرىشان بولماي قالدىمۇ؟

ئەي نەۋائى، دوستلۇقۇمدىن قاچما، كۆرگىنكى، يار ساڭا ئانچە كۆيۈنمىگەنىكەن، بىزگە بىر خىل بولۇپ قالالىدىمۇ؟

—— نەۋائى.

ئىككىنچى ئىلھاڭ

ھال-ئەھۋال باشقىچە، خۇي پىيىللەر باشقىچە، گەپ-سۆزلەر باشقىچە، قىلمىش-ئەتمىشلەر باشقىچە.

ھەشەمەتچىلەرنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرى باشقىچە، ئۇلارنىڭ ئۆز تەۋەلىرىگە كۆرسەتكەن چىرايلىرى باشقىچە.

پىر بىلەن مۇرىد، ئۇستاز بىلەن شاگىرت باشقىچە، تەلەپكار ئاشىق بىلەن دىلنى تارتقۇچى مەھبۇب باشقىچە.

تاج-تەخت ۋە سەلتەنەت ئېگىلىرىنىڭ جار سېلىشلىرى باشقىچە، ئىرادىمۇ، ئىناۋەتمۇ، زىكرى-تىلاۋەتمۇ باشقىچە.

ئالتە پىرىنىڭ ئەھۋالى باشقىچە، ئۇلارنىڭ مۇناسىۋەتلىرىمۇ باشقىچە؛ سادىقىغا ئۆز يارىنىڭ ئىلتىپاتى ۋە خۇش مۇئامىلىسى باشقىچە.

— سادىقى.

بىرىنچى نۇسخە

تەقدىر رەسسامى ئۇ گۈليۈزلۈك سەرۋىنىڭ سۈرىتىنى سىزغىنىدا ئۇنىڭ قىياپىتىگە تەقلىد قىلغىدەك ھېچ نەرسە تاپالماپتۇ.

ئۇ جىلۋىلىنىپ چىقىۋىدى، لەيلى ھەققىدىكى سۆزلەر يوقالدى. سەۋدالىغىمنىڭ ئوتى يالقۇنلىغانىدى، مەجنۇننىڭ شۆھرىتى پەسەيدى.

ئۇ كۈمۈش بەدەن قەددى-قامىتىنى جىلۋىلەندۈرۈپ، يۈزىنى ئاچقانىدى، سەرۋىگە ئولپەت بولىدىغان، گۈلگە قىزىقىدىغانلار قالمىدى.

ئەي جاھان ئەييارى، كۆڭلۈم يۈزۈڭ ئالدىدا بىچارە، جىنىم لىۋىڭ ئىشقىدا قان يۇتىدۇ، ئارىلاپ ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قوي!

ئۇ خوتەن گۈزەللىنىڭ ئوييۇنلىرىنى كۆرگەندىن بېرى، تەقۋادارلىق ئۆيۈم يەر بىلەن يەكسان بولدى، تەسۋىيىم زۇننار بولدى، ھۇجرام مەيخانىغا ئايلاندى.

ئەگەر ئۇنىڭ كوچىسىدا ۋىسال تاپسام، جەننەتكىمۇ كىرمەيمەن، دوزاخنى قوبۇل قىلسام قىلمەنكى، ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا قىيمايمەن.

شامال تاسادىپىي چىچىگىنىڭ ئىپار ھىدىنى يەتكۈزسە، چىچىگىنىڭ زەنجىرىگە باغلىنىش ئارزۇسىدا تېخىمۇ ساراڭ بولىمەن.

ئىشىنىڭ سىرىنى كىملەر بىلەر، بۇ چىگىشنى كىملەر يېشەر؟ ئاھ، ھەمىشە مۇشۇ غەم كۆڭلۈمدىكى ھەيرانلىقنى كۈچەيتىۋېتىدۇ.

نەۋائى، ئۇدۇل ماڭ، يوقلۇق كوچىسىدىن پاناھلىق تاپ، تەقۋادارلىقنى ۋە خانىقاھنى تاشلاپ، مەيپۇرۇشنىڭ خىزمىتىنى قىل.

— نەۋائى.

ئىگىنچى نۇسخە

جاھاندا سېنىڭدەك ئايغا ئوخشاش گۈزەل، تىلى شېرىن، شوخ، گۈلیۈزلۈك دىلدارنى كۆرمىدىم، ئىززەت تەختىدە ئولتۇرغان سېنىڭدەك يەنە بىرىنى دۇنيادىن تاپقىلى بولمايدۇ.

كىشىگە شۇنداق ئازار بەرگۈچىنى مېنىڭدىن باشقا يەنە كىم كۆرۈپتۇ؟

ئۇ مەندەك ياماندىن قاچقىنى بىلەن ياراتقۇچى، تەربىيىلىگۈچى تەڭرى گۈلشەندە تىكەننى گۈلگە ھەمراھ قىلغان ئەمەسمۇ؟

ئەي زامانىنىڭ پەرىزاتى، سىنىڭ قەدرىڭگە يېتەلمىدىم، سىنىڭدەك يارنى بېشىمغا تاج قىلسام يارىشاتتى.

ماڭا قاچانغىچە نازلىنىسەن، شېكەردەك لېۋىڭ بىلەن قۇلۇڭغا بىرەر قېتىم سۆزلەپ قويساڭچۇ.

ئەگەر دىلىڭدا ئىمانىڭ بولسا، قەلەندەرگە مەرھەمەت قىل. بۇ بىچارىنى جەبىر-زۇلمىڭ بىلەن ئۆلتۈرۈپ قويما.

ئەي قەلەندەر، ئەگەر ئاشىق بولساڭ، كېچە-كۈندۈز دەرت-ھەس-رەت بىلەن بۇلبۇلغا ئوخشاش ئاشۇ گۈلنى مەدھىيىلە.

— قەلەندەر.

مۇستەھزاد

جاھاندا ماڭا ئوخشاش ئاۋارىدىن يەنە بىرى تېپىلمايدۇ، يەنە مەندەك قايغۇلۇق، ئاجىز بىچارىمۇ يوق.

غەم قوشۇنلىرىنىڭ ئايغى ئاستىدا توزانغا ئايلانغان ۋۇجۇدۇمنى بالا توپانى تۇپراققا قوشۇۋەتتى.

پەلەك بېشىمغا ھېسابسىز بالا تاشلىرىنى ياغدۇردى. ھەر بىر تال چېچىمنىڭ ئورنىغا يۈزلىگەن يارىلارنى ئۈستى-ئۈستىلەپ پەيدا قىلدى.

ئەي دوستلار، مەجنۇنلۇقۇمنىڭ تەسىر قىلىپ قېلىشىدىن ئېھتىيات

قىلىغلار، ھالىمنى سوراغلار، لېكىن ماڭا قارىماغلار.

ئالەمنىڭ بۇ زالىمى زۇلۇم سېلىشتىن بىر دەممۇ توختىمىدى. قانچىلىك جاپا بولسا، دائىم ماڭا سالدى.

نائەھلىلەرنىڭ ئازارلىرى دىلىمنى جاراھەتلەندۈردى، دىلىمنىڭ بۇ نازۇك شىشىسىنى ئاشۇ تاش سۇندۇرۇپ تاشلىدى.

ئەي مەھزۇن، زامان گۈزەللىرىنىڭ رۇخسارىغا كۆز تاشلىما، ئۇ ھەر كۈنى سەندەكتىن نەچچىنى ئازدۇرغان.

— مەھزۇن.

جولا

ئىككى شوخ كېپىكىڭنى نازلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغاتقىن، ئۇنى گۈلزارلىقتا ئوينات، ئۇيقۇسى ئېچىلسۇن.

چېچىكىڭنى چىشلەپ ئۈزۈۋۈك، يەشكىنىڭدە ئۇنى يايغىن ۋە خۇددى ئۇپۇق قاراڭغۇلاشقاندا جان ھىدىدەك چېچىكىڭنىڭ خۇش پۇرىقىنى تارقاتقىن.

كۈلبەمگە چاچلىرىڭنى يېيىپ، تەر تامچىلىرىنى تۆكۈپ كەل، شۇنىڭ بىلەن يۇلتۇزلار قوشۇنىنى يېڭىپ، جاھان خەلقىنى قوزغىۋەت.

سەنەم

قۇياشتەك جامالىڭنى كۆرسەت، پىراقىڭدا كۆپ يىغلاپ ياشلىرى
قۇرىغان كۆزۈمنى ۋەسلىڭ بىلەنمۇ بىر قېتىم يىغلات.

ئەي پەلەك، [ئىشقنى] تىلەپ تېپىپ، بىر ئاھ بىلەن كۈلگە
ئايلاندىم، ئەمدى پەرھاد بىلەن مەجنۇنغا ئاشىقنىڭ قانداق بولىدىغانلىـ
قىنى ئۆگىتىپ قوي.

ئەگەر پەلەكنىڭ ئۈستىدە يۈز يىل ئىغناپ ياتقىنىڭدىن پايدا
چىقمىسا، تاش تۈۋىدە ياتقىنىڭ ياخشى.

ئەي ساقى، بەزمىدە نەۋائى كۆپ يىغلاپ كەتسە، ئۇنىڭ قەدىھىگە
ھوشسىزلاندۇرغۇچى دورىنى قوشۇۋەت.

— نەۋائى.

بىرىنچى كىچىك سەلقە

بىرىنچى ئاھاڭ

ھەيرانمەن، مەي يەنە قايسى چىھرىنى قىزارتتىكىنە، پەرىشانمەن،
شامال يەنە قايسى چىراينى ئېچىۋەتتىكىن؟

مۇشۇ دەمدە [ئۇنىڭ] يولىدا تۇپراق بولدۇم. ئەي قۇيۇن مېنى
ئۇچۇرغىن، ئۇ ئاينىڭ بېشىدىن ئۆرگىلەي.

كىشلەرنىڭ ئەپسۇن بىلەن سىيمىياغا تەبىر بەرگىنىدەك زەئىپلى-
كىمدىن ئۇنۇملا ئاڭلىنىدۇ، ئەمما ئەلنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيمەن.

مەجنۇن مېنى باياۋاندىكى ۋەھشى ھايۋانلار ئارىسىدا كۆرۈپ، شۇ
ھايۋانلار توپىنىڭ چوپانى ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قالدى.

كىشلەر ئارىسىدىن قېچىپ، مەيخانىغا يۈزلەندىم، ئەي دوستلار،
بىلىپ قويۇڭلاركى، مەن باياۋاندىكى ۋەھشىلەرگە ئوخشاپ قالدىم.

قانچە پۇشايمان قىلساممۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ، چۈنكى بىلمەستىن
كىشلەرگە ۋاپا قىلدىم، ئەمما ئۇلاردىن جاپا كۆردۇم.

مەن نەۋائى ئەمدى مەككىگە يۈزلەندىم. يەنە خۇراسانغا ماڭدىمى-
كىن دەپ قالماڭلار.

— نەۋائى.

ئىككىنچى ئاھاڭ

ۋاي دەرىغ، بىرسىنىڭ غېمىدە يەنە زارلىنىۋاتىمەن، ۋاي دات، يەنە بالاغا گىرىپتار بولۇپ قالدىم!

ئەي دەۋاگەر، تەنە-سۆكۈشلىرىڭدىن ئۈيۈلاتتىم. ئەمدى ئۇنداق ئەمەس، نىمە دىسەڭ مانا مەن بار.

لېۋىڭنىڭ تەمى دەردىمنىڭ شىپاسى ئىدى. ئەي تېۋىپ، شەپقەت قىل، مەن يەنە كېسەل.

ھەر كېچىسى بىر قۇياش غېمىدە ئۇرۇلغان قايغۇ تېشىدىن پۈتۈن جىسمىم ئاسماندەك زەخىملەنگەن.

شۈكۈر، ئەقىل سوفىسىنىڭ ئىبادەتخانىسىنى بۇزۇپ، ئىشقىنىڭ يوقۇلۇش مەيخانىسىدا يەنە مەيپۇرۇش بولدۇم.

ئاغزىم قۇرۇپ، دىمىم تۇتۇلۇپ، سەكرىسەم ئەجەب ئەمەس، چۈنكى مەن تەلۋە چەۋەندازىمنىڭ ئىتىنى يەنە يېتىلەۋاتىمەن.

ئەقىل يۈتتى، ھوش كەتتى، كۆڭۈل كۆيدى، جان چىقتى، ئەي نەۋائى، ئەمدى يېنىكلەپ قالغىنىڭغا شۈكۈر قىل.

— نەۋائى.

تۆتىنچى ئاھاڭ

سىرىڭنى ھەركىمگە ئېيتىۋەرمە، سىرداش دىگەن ئۆزگىچە. دەردسىزلەرگە مۇڭلانما، مۇڭداش دىگەن ئۆزگىچە.

يولۇڭ بىر غېرىچلىق بولسىمۇ، قابىل ھەمراھ بىلەن ماڭ، نىجىسلار بىلەن ماڭما، يولداش ئۆزگىچە.

قولۇڭدا بايلىقىڭ بار چاغدا ئۇرۇغ-تۇغقان، يارۇ دوستلىرىڭ كۆپ بولىدۇ. توغرا، بېشىڭ ياستۇققا تەككەن چاغدىكى قېرىنداش ئۆزگىچە.

ھەممەيلەن ئاھ ئۇرۇپ يىغلىشىدۇ. ئەمما دەردمەنلەر بەلگىلىك، باغرى ئۆرتەنگەن كىشىنىڭ كۆزىدىن تۆكۈلگەن دەردلىك ياش دېگەن ئۆزگىچە.

ئەي ھۇۋەيدا، يار دەپ، ۋاپاسىزلارغا كۆڭۈل بەرمە، ئىككىلا ئالەمدە ۋاپادار بولغان قارا قاشلىق يار باشقىچە.

— ھۇۋەيدا.

ئىككىنچى كېچىك سەلقە

ئۇ كېلىشكەن گۈل يۈزلۈكۈم كەچتە كېلىمەن دەپ كەلمىدى. شۇڭا تاڭ ئاتقۇچە كۆزۈمگە ئۇيقۇمۇ كەلمىدى. پات-پات چىقىپ ئىنتىزارلىق بىلەن يولىغا كۆز تىكتىم. جېنىم ئاغزىمغا كېلىپ قالدىيۇ، لېكىن ئۇ شوخ، بەتخۇي كەلمىدى.

ئۇ ئۆز جامالىدەك يورۇق ئايدىڭدا كېلىشتىن ئېھتىيات قىلدىمىكىن، دېسەم، مېنىڭ رۇزىگارىمغا ئوخشاش قاراڭغۇلۇق چۈشكەندىمۇ

كەلمىدى.

ئۇ پەرىنىڭ پىراقىدا ساراڭلارچە يىغلىدىم، مېنىڭ بۇ ھالىمنى كۆرۈپ، كۆلگىسى كەلمىگەنلەرمۇ بارمىدۇ؟

كۆزلىرىڭدىن قانچىلىك ياش كېلىدۇ دەپ مېنى ئۆلتۈرمەڭ، بۇ ئاخشام كۆزۈمدىن كەلگىنى سۇ ئەمەس، قان، سادىق ئاشىق تېپىلمايدىكەن، ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇ يارنىڭ يولىغا قەدەم قويسا، نېمىشقا مەشۇقى قارشى ئېلىشقا كەلمەيدۇ؟

ئەي نەۋائى، مەي بىلەن كۆڭلۈڭ ئۆيىنى شاد قىل، چۈنكى، مەي كەلگەن ئۆيگە قايغۇ كەلمەيدۇ.

—— نەۋائى.

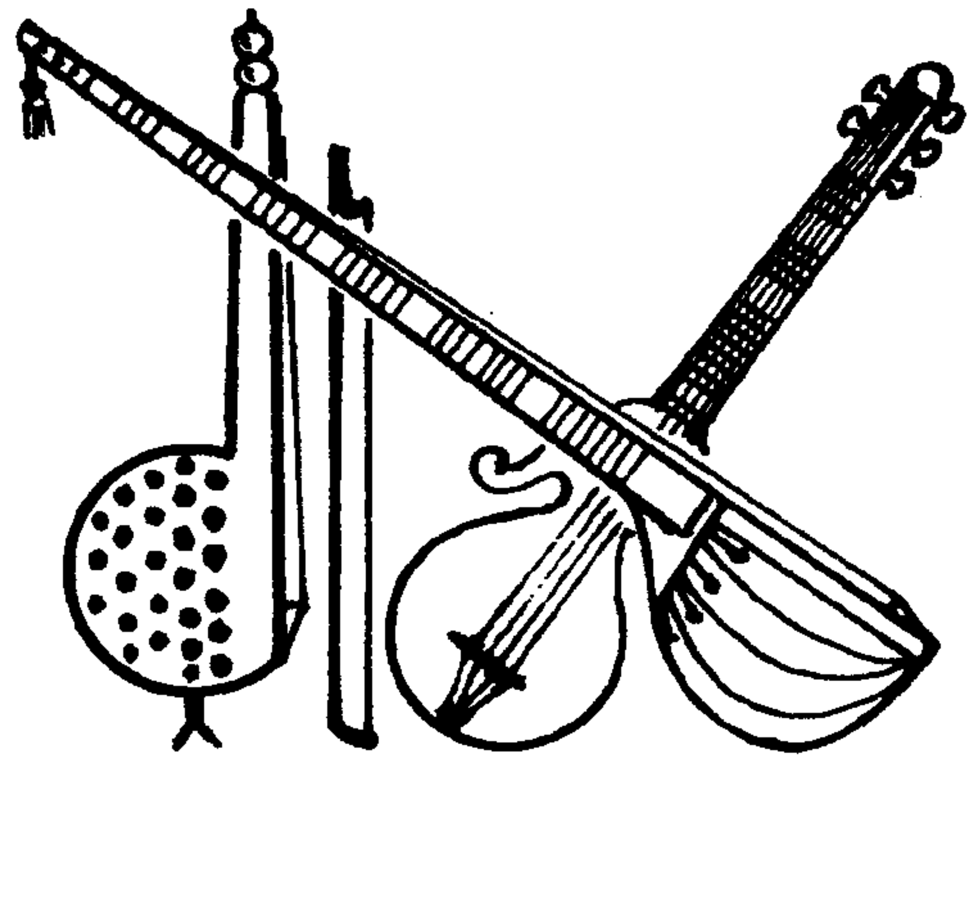

پېشرەۋ

بىرىنچى ئاھاڭ

ئايدەك يۈزۈڭنى كۆرگىلى، ئىشق ئوتۇڭدا كۆيگىلى كەلدىم.

بېشىمغا چېچىڭنىڭ سەۋداسى چۈشتى، سەندىن شىپالىق سوراپ كەلدىم.

غەۋۋاس بولۇپ دېڭىزىڭغا چۆكۈپ، بىر مەقسەت ئۈنچىسىنى ئالغىلى كەلدىم.

ئەي گۈل يۈزلۈكۈم، مەندىن سورىساڭ، جامالىڭنىڭ ھەيرانىسى بولاي دەپ كەلدىم.

جامالىڭنى كۆرۈپ ئۆزۈمدىن كەتتىم، ساڭا مەجنۇندەك شەيدا بولغىلى كەلدىم.

ساقى قەدەھنى تەييارلا، ۋەھدەت مەيىدىن ئىچكىلى كەلدىم.

مەشرەبكە رەھمەت ئىشىكىنى ئاچ، ئىشقىڭنىڭ كوچىسىدا ئۆلگىلى كەلدىم.

— مەشرەب.

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئەي تەڭرىم، مەن مىسكىننى جاناندىن جۇدا قىلدىڭ، ئۇنداق قىلغىچە جاندىن جۇدا قىلغىنىڭ ياخشىراق ئىدى.

جان بېغىشلىغۇچى ياقۇتتەك لېۋىڭ بولمىسا، ساڭا كۆڭلۈم مەپتۇن بولامتى، خىزىر ھاياتلىق سۈيىدىن ئايرىلسا، قانداقمۇ ئۆمۈر تەلەپ قىلالايتتى؟

ئېسۇيادىم يارنىڭ يېنىغا كەتكەچكە ئۇنىڭدىن ئۆزۈمدە زەررىچە ئەسەر قالمىدى، قۇياشتىن ئايرىلغان زەررىچە قانداقمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىسۇن؟

كۆزۈمدىن تامچە-تامچە ياش تۆكۈلسە نېمە غەم، ئۇممان دېڭىزدىن يۈز تۈمەنمىڭ ئۈنچىلەرنى سۈزۈۋالغان بىلەنمۇ، ئۇنىڭدا يەنە ئۆكسۈپ قالمايدۇ ئەمەسمۇ؟

دەردسىزلەرنىڭ چەككەن ئاھلىرى تەسىرسىز بولسا، ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، چۈنكى ئوق كاماندىن ئايرىلسا ئۆتمەيدۇ-دە.

كۆڭۈلدە ئىشقىڭ بولمىسا، نېمىشقا بۇنداق توختاۋسىز ئاھ ئۇرىمەن، ئىچىمدە ئوت بولمىغىنىدا بۇ تۈتۈن نەدىن چىقتى؟

ئەي ئايازى، «جان» دېگەن خەتتە تۇرغىنى چېكىت ئەمەس، ئۇ جاننى كۆيدۈرگەن ھىجران داغلىرىدۇر.

— ئايازى.

تەئكىد

بىرىنچى ئاھاڭ

ئەي تاڭ شاملى، مېنىڭ خەۋىرىمنى دىلدارىمغا يەتكۈز، ئۇنىڭدىن مەن بىچارىغا بىر مۇھەببەتنامە كەلتۈر.

تېز تۇتاشقۇچى يۈرەك ئوتۇمنى يېقىپ نامە ئەۋەتتىم، ۋاھ، بۇ مەكتۇپتىن ئۇچقۇن چۈشسە ئۇنى ئېلىپ ماڭغان كەپتەرمۇ كۆيۈپ كۈل بولىدۇ.

تاماشا قىلىش ئۈچۈن، سەنسىز گۈلزارلىققا كىرسەم، ئۇ يەردىكى ھەر بىر گۈل جېنىمنى كۆيدۈرۈش ئۈچۈن يېقىلغان بىر تاۋاق ئوت بولۇپ كۆرۈنىدۇ.

ئۇ [يار]نىڭ مەن بىچارىغا كۆزى چۈشمىسە ئەجەب ئەمەس، قاچان كېسەل كىشى كېسەل كىشىگە پەرۋا قىلغان؟

ئەي مەشھۇرى، شېئىر رىشتىسىغا شۇنچە گۆھەر تىزساممۇ، سۆزلىرىم مارجانچىلىك قەدرىنى تاپالمىدى.

— مەشھۇرى.

داستان

بەشىنچى داستان

ھەر كىشىنىڭ دەردى بولسا، يارى ئالدىدا يىغلاپ، يۈرەكتىكى ئارمانلىرىنى قالدۇرماي ئىزھار قىلسۇن.

گويا گۈلزاردىكى بىچارە بۇلبۇلدەك يىغلاپ دائىم نالە-پىغان قىلىمەن.

مۇشۇ دەمدە مەنمۇ مەنسۇر ھەللاجىدەك شارابى ئەنتەھۇرنى ئىچىپ، دار ئالدىدا چۆرگىلەپ يىغلاۋاتىمەن.

كىمكى ئاشۇ شارابدىن بىر تامچە ئوتلاپ قالسا، ئۇ قىيامەت كۈنى تەڭرى ئالدىدا ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىدۇ.

ئەي تەلۋە مەشرەب، سەن سىرىڭنى زاھىدقا ئاشكارىلىما، ئۇنى خارۇ زار بولغان ئاشىقنىڭ ئالدىدا ئېيتىپ يىغلا.

— مەشرەب.

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

ئەي پەرى يۈزلۈك گۈزىلىم، ساڭا جانلار پىدا بولسۇن، دۇنيادا گۈزەللىك دېگەن سۆزلا بولىدىكەن، ئۇ ساڭا مەڭگۈلۈك بولسۇن.

سېنىڭدە رەھىم-شەپقەت بولمىسىمۇ، لېكىن پۈتكۈل مەخلۇقاتلار ئېرىشەلىشى مۇمكىن بولمىغان ھۆسن-جامال بار. تەڭرى بۇنىمۇ ساڭا بەخشەندە قىپتۇ.

ھەسەتخۇرنىڭ تىلىدىن ئەيمىنىپ، سالاملاشقىلىمۇ بولمايدۇ، كۆز ئۇچى بىلەن يىراقتىن ساڭا مەرھابا دەيمەن.

تەڭرى ئەزەلدە كۆركەملىكنى ۋاپاسىزلارغا بەرگەن تۇرسا، بۇنچە-ۋالا تولغان گۈزەللىك بىلەن سەندە قانداقمۇ ۋاپا بولسۇن.

ئەي نازىنىن، ھۆسن جامالىڭنىڭ زاكىتى ئۈچۈن بولسىمۇ بىر قېتىم قىيا باقساڭ، بۇ مىسكىن لۇتفى ساڭا ئۆلگىچە دۇئا قىلاتتى.

— لۇتفى.

ئىككىنچى مەشرەب

ئۆزىنى زىبىبا قىلىمەن دەپ قىزىل كىيىنگەنىدى، جاھان مەملىكە-تىگە ئوت يېقىپ، غوۋغا چىقىرىشقا باشلىدى.

مەندەك نەچچىلىگەن دىۋانىلەرنى شەيدا قىلىش ئۈچۈن، پەرداز بىلەن چىقىپ، جىلۋىلىنىپ بويىنى كۆرسەتتى.

ئۇ گۈزەل سەنەم گۈل يۈزلىرىدىن پەردىنى ئاچقانىدى، پۈتكۈل ئالەم ئۇنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن كۆز تىكتى.

بالا-قازا ۋە پىتنە-پاسات ئوتلىرىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن چاچلىرىنى تاراپ، قاشلىرىنى ئېتىپ، جىلۋىلەر قىلدى.

مەن ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ھاجەتمەنلىكىمنى ئىزھار قىلغانىدىم، ئۇ ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، قوشۇمىسىنى تۈردى.

ئۇ قان ئىچكۈچىلەرنىڭ شاھى جاپا شەمشىرىنى ئۆتكۈرلەشتۈرۈش ئۈچۈن مەستلەرچە ئات سېلىپ كەلدى.

كۆپ يىلدىن بېرى بۇ قۇل ئۇنىڭ خىزمىتىنى بەجا كەلتۈرەلمىگە-نىدى، شۇڭا سازايى قىلىمەن دەپ غەزەپ بىلەن يېتىپ كەلدى.

بېشىمنى كېسىۋالغىن-دە، قېنىمنى تۆكۈپ سەھرادىكى لالىگە ئوخشىتىپ قويغانلىقىڭدىن خۇشال بولۇپ كەت.

ئۇ قىيامەت غوۋغاسىنى پەيدا قىلماقچى بولۇپ، خەنجەرنى كۆتەر-گەن ھالدا مەشرەبنى ئۆلتۈرگىلى كەلدى.

— مەشرەب.

لوغت

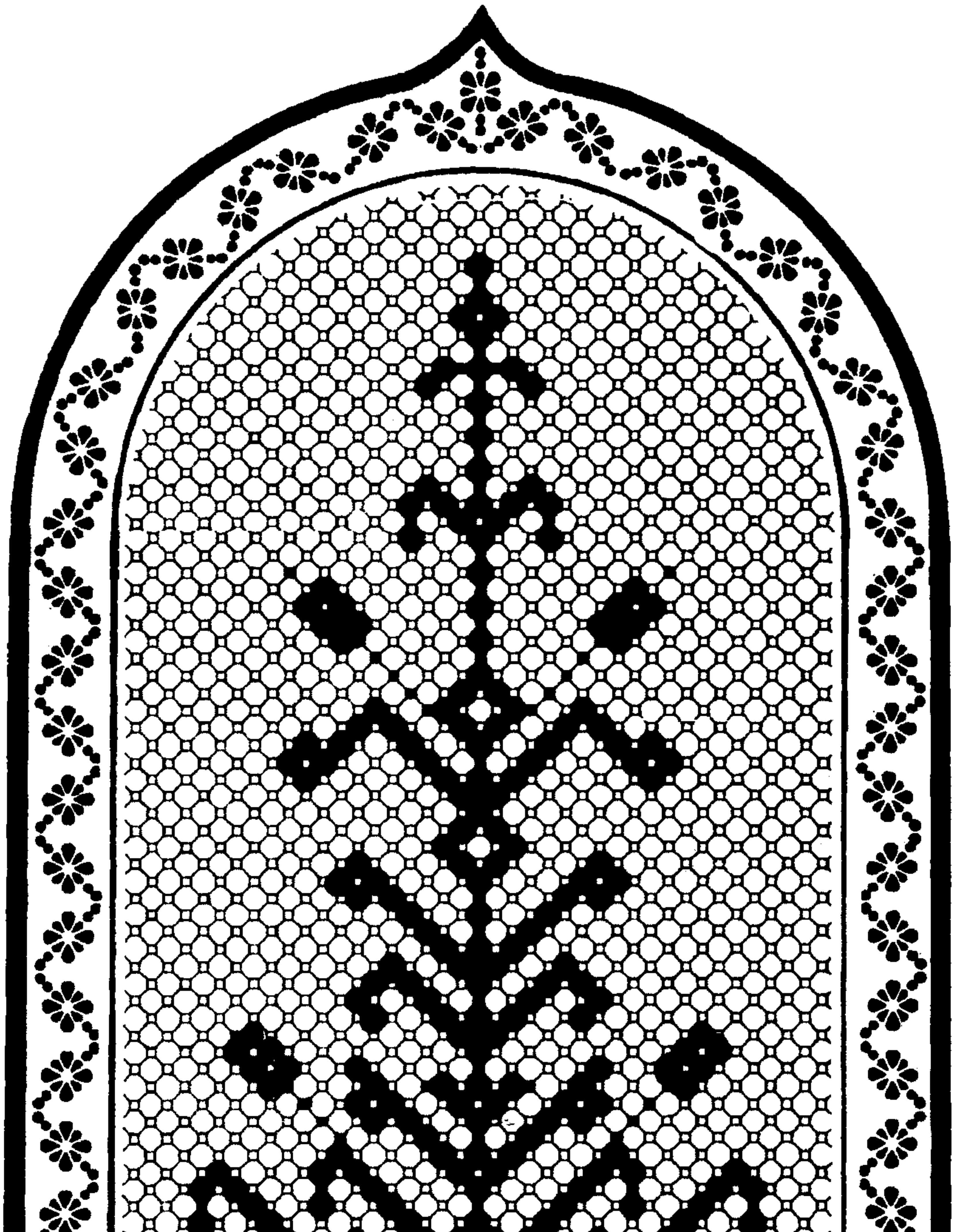

ئا

ئارەز چىراي، چىھرە، يۈز.
ئازىم 1) نىيەت، قارار؛ 2) ماڭغۇچى، كەتكۈچى، چىققۇچى (سەپەرگە).
ئاشۇب غوۋغا، توپىلاڭ، ماجىرا؛ هاياجان، قور-قۇش.
ئاشفتە (ئاشۇفتە) 1) چېچىلغان، توزىغان، تارقاق، چۇۋۇل-غان؛ 2) ئاشىق، شەيدا، مەپتۇن.
ئافاق ئۇپۇقلار، دۇنيا، ئالەم.
ئايىن 1) قىلىق، ئادەت، رەسىم، پېئىل، رەۋىش؛ تەرز، تەرتىپ، مۇراسىم، ئۇسۇل؛ 2) ئوخشاش، كەبى.

ئە

ئەتا بېغىشلاش، هەدىيە قىلىش.
ئەتۋار 1) يۈرۈش-تۇرۇش، خۇلق، قىلىق، هەرىكەت، پېئىل، 2) يول، ئۇسۇل، تەرتىپ، ئادەت.
ئەدا I 1) بايان، ئىپادىلەش؛ 2) ئۆتەش، تۆلەش، بې-

جىرىش.

ئەدا II نازـكەرەشمە، گۈزەل قىلىقلار.

ئەدەم يوقلۇق، يوق.

ئەرز I بايان، مەلۇمات.

ئەرزىنىياز — 1) سالام، دۇئا؛ 2) زارلىنىش، يالۋۇرۇش.

ئەرز II يەر-زېمىن، يەر يۈزى.

ئەرز III ئەن، كەڭلىك، بىرەر نەرسىنىڭ كەڭلىكى، ئېنى.

ئەزەل ئىپتىداسى، باشلىنىشى نامەلۇم زامان.

ئەزكار بايانلار، زىكرىلەر.

ئەسرار سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر.

ئەفئال پېئىل ھەرىكەتلەر، ئىشلار، قىلىقلار

ئەفكار يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، يارىدار، مەجرۇھ؛ ئورتەنگەن، خەستە.

ئەلەم I 1) ئالامەت، بەلگە، نىشانە؛ 2) بايراق، تۇغ؛ 3) يالقۇن.

ئەلەم II ئاتاقلىق ئات.

ئەلەم III ئاغرىق، دەردـئەلەم.

ئەنجوم يۇلتۇزلار.

ئەندەلىب بۇلبۇل.

ئەھد I ۋەدە، سۆز بېرىش، مەجبۇرىيەت؛ قەسەم

ئەھد II دەۋر، زامان، ئەسىر.

ئەھۋالئ ئەھۋال، ھالەت، تۇزۇلۇش.

ئەۋ ئۆي.

ب

باد شامال، يەل.

بادى خەزان — كۈز شامىلى، خازان يېلى.

بادى سەبا مەيىن شامال، سەھەر شامىلى، تاڭ سەلكىنى.

بادە مەي، شاراب، ئىچىملىك.

باياد 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى؛ 2) تۈردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى مۇقام — بايات مۇقامى.

بەدكار يامان ئىشلارنى قىلغۇچى، بەتقىلىق، يارىماس، ئەخلاقسىز.

بەرجا ئورنىغا قويۇش، جايلاشتۇرۇش، سەرەمجانلاشتۇرماق، ئورۇندىماق.

بەقا باقىيلىق، ئەبەدىيلىك، بارلىق، مەۋجۇتلۇق.

بەھر 1) دەريا، كاتتا دەريا، دېڭىز؛ 2) شېئىرىيەتتە ۋەزىن ئۆلچىمى، ئەرۇز ۋەزىن بەھرلىرى.

بۇ(ي) پۇراق، بۇي، ھىد، ئىس.

بۇتراتماق توزۇتماق، تارقاتماق، پاراكەندە قىلماق.

بۇررا(ن) كەسكۈر، ئۆتكۈر، ئىتتىك.

بېگەنمەك ياقتۇرماق، خۇش كۆرمەك، ماقۇللىماق، قىلماق.

بىدار ئويغاق، ھوشيار.

بىدىل 1) دىلسىز، كۆڭۈلسىز؛ روھسىز، ھالسىز؛ 2) يۈرەكسىز، قورقۇنچاق؛ 3) قايغۇلۇق، ھەسرەت-

لىك؛ ئاشىق.

بىللاھ خۇدا ھەققى، ئاللا ھەققى، تەڭرى ئۈچۈن.

بىمار كېسەل، ئاغرىق؛ دەردمەن.

بىنەۋا 1) بىچارە، يوقسۇل؛ 2) بەختسىز، بەھرسىز؛ 3) نائۇمىد، مىسكىن؛ چۈشكۈن.

پ

پەردە 1) پەردە، توساق؛ 2) ئاھاڭ، پەدە، كۈي؛ 3) سازلارنىڭ پەدە-بوغۇملىرى؛ 4) ئۆمۈچۈكنىڭ ئۇۋىسى.

پەرىشان تارقاق، چېچىلغان، يېيىلغان.

پەششە پاشا، بىر خىل ھاشارات؛ چىۋىن.

پەنەھ (پاناھ) 1) تايىنىش، يۆلىنىش؛ 2) ھىمايىچى، ئارقا تېرەك؛ 3) تايىنىلىدىغان، ياردەم سورۇلىدىغان جاي.

پەياپەي ئارقا-ئارقىدىن، كەينى-كەينىدىن، ئۈستى-ئۈستىگە، بىر تۇتاش.

پەيكان 1) كامان ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق ئۇچىدىكى مې-تال؛ 2) تىكەن؛ مەجھۇل م: كىرپىك.

پەيمانە قەدەھ، مەي پىيالىسى؛

تولا پەيمانە — تولغان قەدەھ؛ مەجھۇل م: ئۆمرى تۈگىگەن.

پىر 1) ياشانغان كىشى، قېرى. 2) مەجھۇل م: بىرەر دىنىي گورۇھنىڭ باشلىقى؛ رەھبىرى؛

ئىشان، شەيخ؛ سوپىلار باشلىقى.
پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى؛
پىرى تەرىق — تەرىقەت يولىغا باشلىغۇچى.

ت

تاب I — تاقەت، كۈچ-قۇۋۋەت، چىدام.

تاب II — تولغىنىش، ئىشلىش، پۈكۈلۈش.

تاب III — نۇر، ئىسسىقلىق، هارارەت؛ تاۋلىنىش؛ ئىسسىتما.

تابىئ — تەۋە، بىرەرسىگە تېگىشلىك، بىرەرسىگە بويسۇنغۇچى، ئەگەشكۈچى، هامىيلىغى ئاستىدىكى.

تاڭ — تاڭ يوق — ئەجەب ئەمەس؛
نېتاڭ — ئەجەبلىنەرلىكى يوق.

تالىب — تەلەب قىلغۇچى، ئىزدىگۈچى، مەپتۇن بولغۇچى، خالىغۇچى؛ شاگىرت.

تەبئ — تەبىئەت، مىجەز، خۇلق، خاراكتېر؛ تالانت.

تەرھ — 1) تاشلاش، ئېلىپ تاشلاش؛ 2) قۇرۇلغان بىنا؛ 3) قۇرۇلۇشلار، ئىمارەتلەرنىڭ پىلانى، سخېمىسى، چېرتيوژى؛ 4) تەرتىپ، تۈزۈم، نىزام؛ تۈزۈلۈش.

تەشنە — تەشنا، ئۇسسۇز، چاڭقىغان.

تەقۋ — دىندارلىق، پەرھىزكارلىق.

تەممەننا — تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ؛

تەمەننا ئەيلەمەك — ئارزۇ قىلماق.

ج

جا(ي) جاي، ئورۇن، ماكان، يەر.

جار(جەر) جار سېلىش، ئېلان قىلىش.

جەببار 1) قودرەتلىك، ئۇلۇغلۇق؛ 2) غەزەبلەنگۈچى، جەبىر قىلغۇچى؛ (تەڭرىنىڭ خاس سۈپەتلىرىدىن بىرى).

جەبىن ماڭلاي، پېشانە.

جۇنۇن سەۋدايىلىق، ساراڭلىق، ئەقلىدىن ئازماقلىق.

جىلاۋ يۈگەن، تىزگىن.

جىلاۋدار تىزگىن تۇتقۇچى (شاھلار، چوڭلارنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ماڭغۇچى، خىزمەتكار، خادىم).

چ

چەرخ 1) چاق؛ 2) ئايلىنىش؛ 3) مەجھۇل م: ئاسمان، كۆك، پەلەك؛ 4) تەقدىر؛ 5) دەۋر، زامان.

چەرخ ئۇرماق — چۆگىلىمەك، پىرقىراتماق، ئايلانماق.

كاسەئى چۇبىن — قەدەھ، جام.

چىن I ھەقىقى، راست، ئېنىق.

چىن II 1) قورۇق ئەجىن؛ 2) چاچنىڭ چىگىلىكى، بۆدرە چاچ.

چىن III سۆز بىرىكمىسىدە «تەرگۈچى» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

خۇشەچىن — باشاق تەرگۈچى، باشاقچى.

چىن IV يەر نامى؛ شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى، جۈملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا خوتەن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارنى «چىن» ۋە «ماچىن» دەپ ئاتىغان.

خ

خادىم خىزمەتكار، مۇلازىم.

خار I سۆز بىرىكمىسىدە «ئىچكۈچى»، «يېگۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

غەمخار — غەم يېگۈچى، غەمگۇزار.

خار II تىكەن.

خارى خەسەك — ئۇششاق تىكەن.

خارا I (خارە) تاش، ئۇيۇلتاش.

خارا II قىممەتباھالىق بىر خىل يىپەك رەخت.

خەزان 1) كۈز، كۈز پەسلى؛ 2) كۈزدە سارغىيىپ تۆكۈلگەن ياپراق.

خەزان ئاسىبى — كۈز ئاپىتى.

خەممار ئىچىملىك ياسىغۇچى؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

خەيرباد خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش، خوشلىشىش.

خەيل 1) گۇرۇھ، توپ، جامائەت؛ 2) ئات-ئۇلاغ

توپى، پادا.

خۇرشد قۇياش، كۈن؛

خۇرشدى خاۋەر — قۇياش.

خۇنخار قان ئىچكۈچى، قانخور.

خۇنرىز قان تۆككۈچى، قان ئاققۇزغۇچى، رەھىمسىز؛ قاتىل.

خوي ئەفشان تەرلىگەن، تەر تۆككۈچى.

د

داغ 1) كۆيۈك ئىزى، كۆيۈك؛ 2) بەلگە، نىشان، ئىز، ئەسەر؛ 3) مەجھۇل م: قايغۇ-ئەلەم، كۆلپەت.

داغى ھجران — ئايرىلىش كۆلپىتى، ئايرىلىش غېمى؛

داغى ھرمان — مۇرادسىزلىق ئازابى؛

داغى نىھان — يوشۇرۇن ئەلەم، مەخپى جاراھەت.

دەست 1) قول؛ 2) قېتىم، نۆۋەت؛

دەست بەرمەك — 1) مۇيەسسەر بولماق، ئېرىشمەك، ھاسىل بولماق، ئىشى ئوڭشالماق؛ 2) قول بەر-مەك.

دەفئ قايتۇرۇش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش.

دەير 1) بۇتخانا؛ 2) مەجھۇل م: مەيخانا؛ 3) دۇنيا؛

دەير فەنا — پانى بولغانلار، ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلار دۇنياسى؛

دەير پىرى — مەيخانىچى، مەيخانا ئىگىسى.

دۇد تۇتۇن؛
دۇدى ئا ھ — ئاھ تۇتۇنى؛ ئوتلۇق ئاھ؛ ئاچچىق ئاھ.
دۇر(ر) 1) ئۈنچە، مەرۋايىت؛ 2) قىممەتلىك سۆز، ھېكمەت.
دۇر ئۇزاق، يىراق (سوزۇق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ).
دېگۈل ئەمەس.
دىلبەر 1) دىلنى تارتقۇچى؛ 2) گۈزەل، سۆيۈملۈك، مەھبۇبە.
دىلدار دىلغا ئارام بەرگۈچى، كۆڭۈلنى ئوۋلىغۇچى؛ سۆيۈملۈك، يار.
دىۋانە ھوشسىز، ئەقلىدىن ئازغان.

ر

راز سىر، يوشۇرۇن، مەخپىي؛
راز ئەھلى — سىرداشلار.
رايىھە خۇش پۇراق، يېقىملىق ھىد، ئىس.
رەب تەڭرى، ئىگە. ئاللاھ؛
يارەب — ئەي ئىگەم، ئەي تەڭرىم.
رەغبەت خاھىش، مەيل، ئىستەك، قىزىقىش، ھەۋەس.
روبەرەھ (روبەراھ) يۈزمۇيۈز، ئۇدۇلمۇئۇدۇل.
روي I يۈز. بەت، چىھرە.
روي ئەندۇد — قاپلىما، سىرتى باشقا-ئىچى باشقا؛
روي بەرمەك — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك.
روي II رو (مېتال).

رىشتە يىپ، تاناپ؛
رىشتەئى ئەشك — ئۆزۈلمەي ئاققان كۆز يېشى؛
رىشتەتاب — ئەشلىگەن يىپ.

ز

زاھىر I روشەن، پارلاق.
زاھىر II ئوچۇق-ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان؛ يۈزەدىكى.
زەرف ئىدىش، كوزا، كۆپ؛ مەي كوزىسى.
زەڭ I 1) دات؛ 2) چاڭ-توزان؛ كىر، غۇبار؛ 3) قارا.
زەڭ II قوڭغۇراق.
زەكات ئۆزىنىڭ ئومۇمىي بايلىقىنىڭ قىرقتىن بىر ئۈلۈشىنى ھەر يىلى كەمبەغەللەرگە بېرىدىغان مۇسۇلمانلارنىڭ پەرزلىرىدىن بىرى.
زەئىف دەرمانسىزلىق، ھالسىزلىق، زەئىپلىك، كېسەللىك.
زۈلف چاچ، كوكۇلا.
زۇننار خرىستىئانلارنىڭ بوينىغا ئېسىپ، بېلىگە باغلاپ يۈرىدىغان يىپى، تەسۋىيى.
زۇھد دۇنيادىن ۋاز كېچىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش؛ ياكى يالغاندىن ئۆزىنى شۇ ئىشلار بىلەن مەشغۇل قىلىپ كۆرسىتىش.

س

سەبا تاڭ شامىلى، تاڭ پەيتىدە چىققان مەيىن شامال.

سەبر چىدام، تاقەت.

سەبز مايسا، يېشىللىق، يېشىل رەڭ.

سەبۇكبار يوكى يەڭگىل؛ يەڭگىل، چاققان.

سەرۋ 1) توپتوز ئۆسىدىغان، قىشمۇياز ياپ-يېشىل تۇرىدىغان، خۇش پۇراق، چىرايلىق ئۆسكەن بىر خىل دەرەخ؛ 2) مەجھۇل م: يارنىڭ قەددى-قامىتى، يار.

سەزا 1) جازا؛ 2) لايىق، مۇناسىپ، سەزاۋەر؛

سەزابەرمەك — جازا بەرمەك، تەنبىھ بەرمەك.

سەفا 1) يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق؛ 2) خۇرسەنلىك؛ مەئىشەت؛ 3) پاكلىق، ساپ؛

سەفا ئەھلى — پاك كۆڭۈللۈك، ساپ يۈرەك كىشىلەر.

سەفايى ۋەقت — ئۆز دەۋرىنىڭ پاك كىشىسى.

سەفال ساپال؛ ساپال ئىدىش، ساپال قەدەھ، ھېجىر.

سەلاسىل زەنجىرلەر، ھالقىلار تىزمىسى.

سەمەند تىز يۈرگۈچى چىرايلىق ئات.

سەۋاد 1) قارا تۇس؛ 2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق؛ 3) خەت-ساۋات، يېزىق؛ 4) شەھەر، ئۆلكە؛ ئەتراپ-تېررىتورىيە؛ 5) يىراقتىن كۆرۈنگەن قارا بەلگە، نىشان.

سەۋمەئە خرىستىئانلار ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى، مۇناستىر، ئىتىكاپخانا.

سۇبھە تەسۋىي.

سۇد I پايدا، مەنپەئەت، نەپ؛ بەھرە.

سۇد II سوْت.

سۇد III سۆز بېرىكمىسىدە: «سوْركەش، سوْرتوْش، ئىشقىلاش» تەك مەنىلەردە كېلىدۇ.

سوفى تەسەۋۋۇپ (سوپىزم) يولىنى توْتقان كىشى، تەرىقەتچى.

سپەھ (سپاھ) 1) لەشكەر، قوشوْن، ئەسكەر؛ 2) ئەمەلدار؛
سپاھى دىجەم — غەزەبلىك قوشوْن.

سپىھر ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى، پەلەك.

ش

شايەد ئېھتىمال، بەلكى؛ كاشكى.

شەبىستان 1) كەچكى ياتاقخانا؛ ئىچكى ھەرەم دائىرىسى؛ 2) قاپقاراڭغۇ كېچە، قاراڭغۇلۇق.

شەرابى ئەنتەھۇر پاكىز شاراب، ئۆتكوْر شاراب، جەننەت شارابى.

شەش ئالتە.

شەيدا گرىپتار، مەپتوْن، ئاشىق، ھەددىدىن تاشقىرى مەپتوْن بولغان.

غ

غەزال كېيىك، ئاھۇ.

غەمزۇدا قايغۇنى يوقاتقۇچى.

غەۋۋاس سۇ ئاستىغا چۆشكۈچى.

غەير ئۆزگە، باشقا، بىگانە، يات.

غۇسسە قايغۇ، غەم.

غۇسسە پەرداز — قايغۇرغۇچى، غەمخور.

غۇسسە سەنج — غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى.

ف

فاش ئوچۇق، ئاشكارا.

فۇرقەت جۇدالىق، ئايرىلىش، ئاجرىلىش.

فۇسۇن نەيرەڭ، ئەپسۇنچى.

ق

قاندىن قايدىن، قەيەردىن.

قەبا ئەرلەرنىڭ ئۇزۇن ئۈست كىيىمى.

قەبا فەلەك — قەبىھ پەلەك، خۇنۇك دۇنيا.

قەزا I 1) بىرەر ۋەقەنىڭ يۈزەگە كېلىشى؛ 2) تاسادىپ؛ 3) ئۆز ۋاقتىدا قىلىنماي قالغان بىرەر ئىشنى كەينىدىن بېجىرىش.

قەزايى يەزدانىي — خۇدادىن كەلگەن ئەجەل، ئۆلۈم.

قەزا II قازىلىق.

كار I 1) ئىش؛ كۆچ؛ ئەمەل؛ ھەرىكەت؛ 2) مەنسەپ.

كار II تۈپ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «ئەتكەن، ئەتكۈچى، قىلغان، قىلغۇچى» دېگەنگە ئوخشاش مەنىلەردە كېلىدۇ، مەسىلەن: ئىتائەتكار، ئىسيانكار، ھىيلەكار، قانائەتكار، گۇلكار قاتارلىقلارغا ئوخشاش.

كاروبار كار I گە قاراڭ

كاسە (كاس، كەئس) كاسا، قاچا، قەدەھ، جام، چاناق؛

كاسەئى چۇبىن — ياغاچ كاسا، ياغاچ قەدەھ، جام.

كەرەم ياخشىلىق، ئالىيجانابلىق، ئېھسان، مەرھەمەت.

ساھىبى كەرەم — سېخىي، ئالىيجاناب، مەرھەمەتلىك.

كۆرك كۆرۈنۈش، چىراي، ھۆسن.

كۆركەباي ناھايىتى چىرايلىق، ھۆسنلۈك، گۈزەل.

كوي 1) كوچا، يول؛ 2) قىشلاق، مەھەللە، كەنت.

كۈلبە ھۇجرا، ئاددىي ئۆي.

كىردار قوشما سۆز تەركىبىدە «قىلىق، ئىش، رەۋىش، تەرز، كۆرۈنۈش» دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ؛

بەدكىردار — يامان قىلىقلىق، يامان تەبىئەتلىك.

گ

گەدا(ي) گاداي، تىلەمچى.

گەنج ئالتۇن-كۆمۈش، جاۋاھىراتقا ئوخشاش قىممەت-باھالىق ماللارنىڭ توپلانمىسى، خەزىنە، توپلان-غان بايلىق.

گۇفت سۆز، نوتۇق.

گۇفتۇ گۇزار — سۆزلىشۋېلىش، گەپ-سۆز.

گۇفتار سۆز، سۆزلەش، سۆھبەت.

گۇلئۇزار گۈليۈزلۈك، گۈزەل، چىرايى ئىسسىق.

گىريان يىغلىغۇچى، يىغلاپ تۇرغان.

گىيتى ئالەم، دۇنيا، جاھان.

ل

لەفز سۆز، ئىپادە، تىل.

لەئل 1) ياقۇت؛ 2) قىزىل لەۋ، يارنىڭ قىزىل لېۋى.

لەئلى بەدەخشان — بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ سۈزۈك ياقۇت.

لەيل تۈن، كېچە، ئاخشام.

لەيلۇ نەھار — كېچە-كۈندۈز؛

ئىككى لەيل — ئىككى تۈن؛ ئىككى قارا چاچتىن كىنايە.

لەيلا كېچىسى، كېچىسى بىلەن.

لۇئبەت 1) ئويۇنچۇق، قونچاق؛ 2) نەيرەڭ، ھىيلە؛ 3) مەجھۇل م: گۈزەل يار.

لۇئبەتى چىن — 1) خوتەن گۈزىلى؛ 2) مەجھۇل م:

قوْياش.

لوْئبەتباز 1) نەيرەڭـۋاز، ھىيلىگەر؛ 2) قونچاق ئويىنىغوْچى.

م

ماسۋا ...دىن باشقا، ...دىن تاشقىرى غا ئوخشاش مەنىلەردە كېلىدوْ؛

ماسىۋەللاھ — خوْدادىن باشقا.

مەتبوْئ كىشىنىڭ تەبىئىتىگە موْۋاپىق، لايىق كېلىدىغان، ياققان.

مەتبوْئ توْشمەك — مىجەزىگە لايىق كەلمەك.

نامەتبوْئ — مىجەزىگە ياقمايدىغان.

مەردوْم 1) ئادەملەر، كىشىلەر، 2) قاراچوْق.

مەردوْمى چەشم، كوْز مەردوْمى — كوْز قارىچوْقى.

مەستوْ موْستەغرەق غەرق مەست.

مەسكەن توْرار جاي، ئورۇن، ئوْي.

مەسنەد 1) يوْلەنچوْك؛ 2) تەخت؛ 3) يوْكسەك مەرتىۋە (مەنسەپتە)؛ 4) ھوْكوْمدارلىق ئورنى.

مەسنەدى ھوْسن — گوْزەللىك دەرىجىسى، مەرتىۋىسى.

مەششاتە قىزلار ۋە كېلىنلەرنىڭ چاچلىرىنى تاراپ ياسىغوْچى، زىننەتلىگوْچى، پەردازچى (ئايال).

مەلالەت مالاللىق، كوْڭوْلدىكى ئېغىرچىلىق، سىقىلىش، ھارغىنلىق.

مەھرەم 1) بىر-بىرىگە نىكاھ راۋا بولمايدىغان ئەڭ يې-

قىن قېرىنداش؛ 2) ئۇلپەت، ھەمدەم، سىر-
داش؛ 3) خۇسۇسىي خادىم، ئىچكىي خىزمەت-
چى.

مەھرەمى راز — سىرداش.

مەھۋ يوقىلىش، تۈگەش، مەيداندىن كۆتۈرۈلۈش،
ھەيرانلىقتىن ئۆزىنى يوقىتىش.

مۇبەمۇ (مويبەموي) بىرمۇبىر.

مۇخلىس ئىخلاس، چىن يۈرەكتىن بېرىلگۈچى، ئىخلاس-
مەن.

مۇددەئى دەۋاگەر، دەۋا قىلغۇچى؛ رەقىب، دۈشمەن.

مۇغبەچە مەيخانىنىڭ يۇگۇر-يېتىم ئىشلىرىنى قىلىدىغان
خادىمى، مەي توشۇغۇچى بالا.

مۇلاقات ئۇچرىشىش، كۆرۈشۈش.

مۇھەييا تەييار، تەييارلانغان؛

مۇھەيياقىلماق — ھازىرلىماق.

مۇھلىك ھالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى، يوق قىلغۇچى؛

مۇھلىك سىتىز — ھالاكەتلىك دۈشمەنلىك؛

مۇھلىك شەرار — ھالاكەتلىك يالقۇن.

ن

ناجىنس پەس، يامان؛ جىنسداش بولغان.

نەسىم سەلكىن شامال، مەيىن شامال، تاڭ شامىلى؛

نەسىمى سەبا — شەرقتىن ئەسكەن مەيىن شامال؛

نەسىمى شەبگىر — تۈن شامىلى.

نەقش I گۈل، نەقىش؛

نەقش باسماق — گۈل سالماق، باسماق؛
نەقشى خاتەم — مۆھۆرگە ئويۇلغان يېزىق، ئۆزۈك كۆزىگە ئويۇلغان مۆھۈر.
نەقشى چىن — خوتەن نەقىشلىرى، چىرايلىق نەقىش، ناھايىتى سەلتەنەتلىك رەسىم.

نەقش II كوي، ناخشا؛
نەۋا نەقشى — نەۋا كويى، مۇقامى.
نەقشۇ ئەمەل باغلاماق — كوي بەستىلىمەك، نوتا يازماق؛ ئاھاڭغا سالماق.

نەكھەت خۇش ھىد، خۇش پۇراق.

نەفي رەت قىلىش، يىراقلىتىش، كەتكۈزۈش، قاچۇرۇش.

نەھار كۈندۈز؛
لەيلۇنەھار — كېچە-كۈندۈز.

نۇزۇل چۈشۈش، يۇقىرىدىن پەسكە چۈشۈش؛ قونۇش،
نۇزۇل بولماق — چۈشمەك، قونماق.

نۇش I 1) تاتلىق، شېرىن تەم؛ 2) ھەسەل، بال؛
نۇشى لەب — لەۋنىڭ شېرىنلىكى؛
نۇشى ھەيات — ھايات لەززىتى.

نۇش II سۆز بىرىكمىسىدە كېلىپ «ئىچكۈچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.
نۇش ئەيلەمەك — ئىچمەك.

نۇقتە 1) نۇقتا؛ 2) خال؛ داغ؛ 3) ئەرەب ئېلىپبەسىدە ت، ج گە ئوخشاش ھەرپلەرگە قويۇلىدىغان توچكا، چېكىت.

نسار چېچىش، چاچقۇ (ھۆرمەتلىك كىشىلەرنىڭ بې-شىدىن گۈل، تەڭگە-تىللا چېچىش).

نسار ئەيلەمەك — چاچقۇ چاچماق، چاچقۇ قىلماق، پىدا قىلماق.

نگەھبان (نگاھبان) قارىغۇچى، كۈزەتكۈچى، قاراۋۇل، قو-رۇقلىغۇچى.

نىھان يوشۇرۇن، بېكىنگەن.

ھ

ھەجر جۇدالىق، ئايرىلىش.

ھەشەم 1) يېقىن كىشى، بىر كىشىنىڭ يېنىدا ھەر دائىم بىللە يۈرگۈچى؛ 2) قەبىلە، ئەل؛ 3) مەرتىۋە، دەرىجە.

ھەمل دۈمبىسىگە ياكى بېشىغا كۆتۈرگەن يۈك.

ھەمۋار تۈپتۈز، تۈز.

ھەيئەت 1) شەكىل، سۈرەت، كۆرۈنۈش؛ 2) ئاسمان ۋە ئۇنىڭدىكى جىسىملارنىڭ شەكىل ۋە ھەرىكىتى توغرىسىدىكى پەن، ئاستىرونومىيە.

ھۇۋەيدا بەلگىلىك، ئاشكارا، ئايان، زاھىر، ئېنىق، روشەن.

ئۇ

ئۇلۇس ئەل، خەلق.

ئۇمان — ئەرەبىستاندىكى بىر دېڭىزنىڭ نامى، ئۇمان دېڭىزى.

ۋ

ۋەھش — ۋەھشى، ياۋايى ھايۋان؛
ۋەھشۇ تەير — ياۋايى ھايۋان ۋە قۇش.
ۋۇسۇل؛ ۋۇسلەت؛ ۋۇسۇل ئەھلى — ئېرىشكەنلەر، قوشۇلغانلار؛
تەرىقى ۋۇسۇل — ئېرىشىش يولى.
ۋۇھۇش — ۋەھشى ھايۋانلار، ياۋايى ھايۋانلار.
ۋىرد — تەرك ئەتمەي دائىم ئوقۇپ تۇرىدىغان دۇئا.

ئى

ئىرشاد — توغرا يول كۆرسىتىش.

ئمزاہاتلار

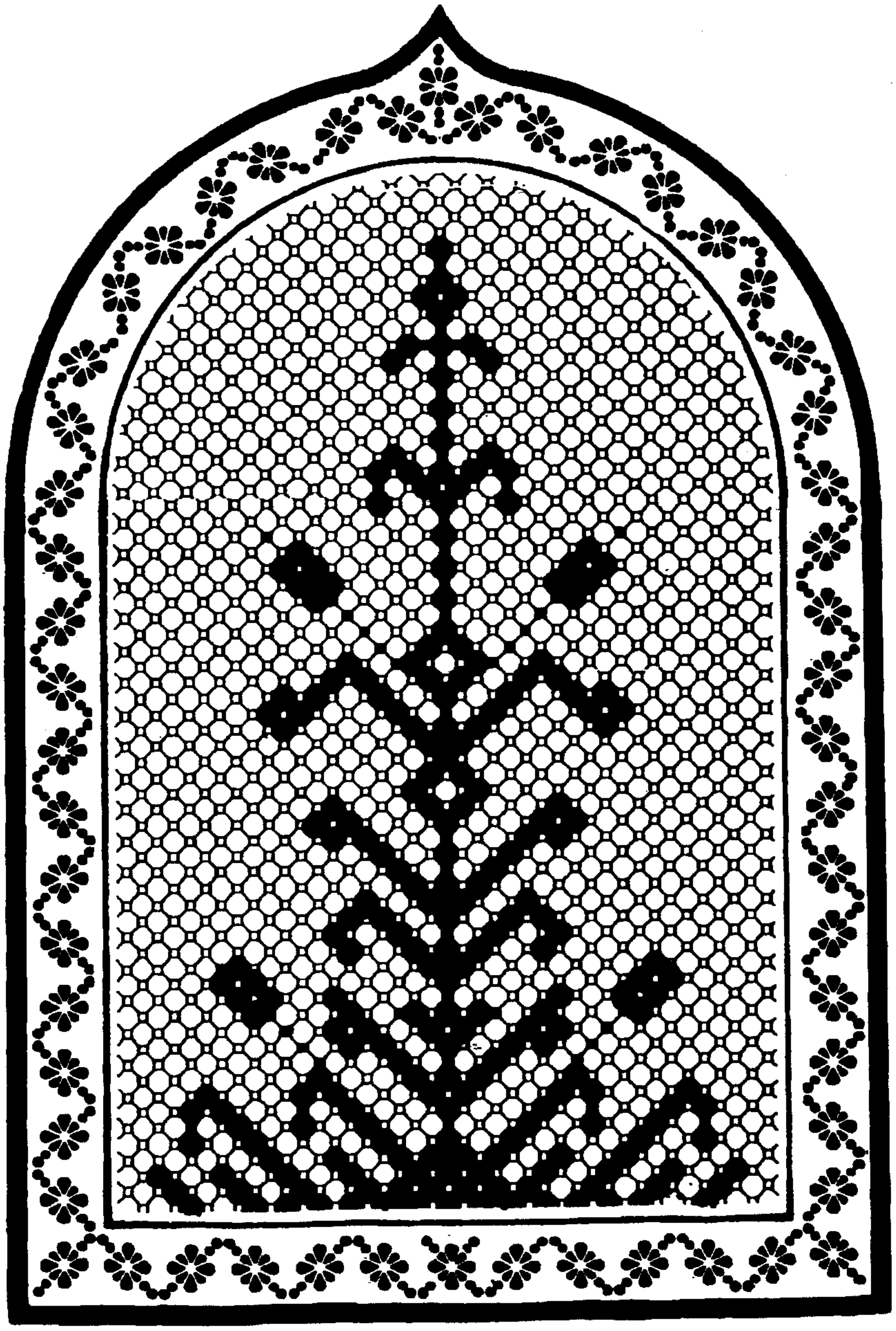

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەلۋ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدىي ھاياتقا سەۋەب بولغان ھاياتلىق سۈيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن). رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدىي ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى. بۇ سۇ قاندىقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن **چەشمەئى ھەيۋان** ھەمدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ **خىزىر سۈيى** دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەمبەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كېيىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن تۆرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالىمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلۈدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائىدە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەربىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قەدەھنى ساقى دۈم قىلىپ تەكشۈرىدۇ. بۇ چاغدا قەدەھتىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغىدەك بولسا، ساقى جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توققۇز قەدەھ تۇتىدۇ:

«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»
— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (شاھ ئاببار) «غەرىب-سەنەم» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.

ئەبدۇررەشىدخان (1520—1569) XVI ئەسىردە ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايتەخت قىلغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى. «رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىرلار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەڭلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتە-قۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فە-رىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلق-لەر ۋە مەملىكەت-لەر (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىغە قارىتا ئىشلىتى-لىدۇ)؛ 2) تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەر-رەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئىسى ئەنۋارۇل-ھۇدا

«قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھە-دايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەن-سۇر ھەللاجنىڭ سۆزى)؛

ھۇيى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تا-ئەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەر-ۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرى-مانلىرىدىن بىرى؛ يۇسۇپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابىل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر-
دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە
بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۈكسەكلىكىدىن قەدىمكى
ئەدەبىياتىمىزدا «بابىل قەلئەسى»، «بابىل چاھى»
دېگەنناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا
بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا
كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرۇلۇق رىۋايەت قىلى-
نىدۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاس-
مانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى
بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەل-
ئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابىل قەلئەسى، بابىل چاھى «بابىل»غا قاراڭ.

باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەردىن بىرى؛
2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى
مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى
«ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ
مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى
ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان
شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.

بەھرۇن-نەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ كۆلنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەرياسى).

بەھرى ئۇممان 1) ئۇممان دېڭىزى؛ 2) كۆچمە م: كاتتا دېڭىز، زور دېڭىز.

بىلقىس سۇلەيمان پەيغەمبەر زامانىدا يەمەننىڭ سەبە شەھىرىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۇلەيمان پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىنگە چاقىرىۋالغان.

پ

پەنجگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئورۇن؛ 3) بەش، بەشىنچى.

پىشرەۋ (پەشرو) 1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇچى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئازابلىغۇچى، قىينىغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئكىد (تەئقىد) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) باغ- لىنىش؛ 3) بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئورۇ- تىغا قويۇش؛ 4) ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر؛ 5) تە- كىتلىمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىراي- لىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرىخى؛ كلاسسىك ئەدەبى- ياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى- قامىتىگە سىمۋول قى- لىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەي- غەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۈۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبە- لى مۇسا» ۋە «تۇرى سىينا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقى- دىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۇگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئى- مىش.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم» دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبنىڭ
ئىمامى ئەبۇ ھەنىفە نۇئمان ىبنى سابىت. ئۇ باغداد-
لىق بولۇپ ئابباسىي-لار دەۋرىدە ياشىغان فىقھ ئىل-
مىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2)
«مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى مالىك
ىبنى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە
تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە»
ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ
مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ ىبنى مۇھەممەد بو-
لۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى
ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەم-
بەرگە تۇتىشىدۇ. فىقھ ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى
بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4)
«ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەھمەد
ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ
164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30
مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد» ناملىق
ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمشىد ياساتقان تىلسىملىق جام، قەدەھ.
رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكىملەرگە بۇيرۇتۇپ
ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى
ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۆڭتۈرسىمۇ ئىچىدىكى
شاراب تۆكۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرۈنىپ تۇرىدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھانبىن» دەپ ئاتالغان.

جەمشىد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛ 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتۇل-فىردەۋس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتۇل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يېرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بەھىشت؛ 2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) روشەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزايىنۇل-مەئانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانىردىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەكتۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتىر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۈز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شۆھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۇلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۆسنىدار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئېپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ 1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيانى شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ-

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.

خۇسرەۋشاھ «ھۆرلىقا ـ ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.

خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسسەئى ئابىھە ـ يات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابىـھەيۋان (تىرىكـلىك سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە ياردەم بېرىش، دوستـلۇق ئىزھار قىـلىش بىلەن مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا — ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر. ئۇ جاھاننى قولىغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھـلارنىڭ سەلتەنىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆرـسىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» — زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل ـ فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىيلىق ئۆيى.

دارۇل ـ قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىمدىكى ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىدىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە، سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى. ئۆزىگە ئىبرانىچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان. بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەمى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدىكەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بېغىشلايدىغانلىقى مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھا نەفەس»، «مەسىھا دەم» ھەم «مەسىھاۋەش» دېگەن تەۋسىفلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن ھەجمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇـ

قامىنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: رەگ ئالتۇن — ساپ ئالتۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە) — تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز ھاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا ھېساب بەرگىدەك.

رۇستەم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەسۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئىي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ··· دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشانىنى تاپتۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ
زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد».
— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى ئىچىدىكى «يۈسۈف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرى-مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسرىنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلقە 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك، مەيل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى-كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستا-نىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غېرىبنىڭ مەشۇ-قى؛ شاھ ئاببسخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر-شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەييادى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس»نى قۇرۇپ چىقتى. قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىلـ-دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-لىك قىلدى؛ جىن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

سىگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۈچىنچى دەرىجە، ئورۇن.

سىمىيا 1) ئاددىي مەدەنلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش غايىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-غان؛ 2) نىشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-دىلەيدۇ.

سىينا «تۇر» غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى پېرسوناژلاردىن بىرى. كۆھى قافنىڭ شاھى، شەمسى جانانىنىڭ دادىسى.

شاھرۇخ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرى-مانلاردىن بىرى بولغان ھۆرلىقانىڭ دادىسى. شۇ داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.

شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-لاردىن بىرى. شۇ داستاننىڭ باش قەھرىمانى بولغان سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.

شەمسى جانان «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇقى، كوھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۈزەل پەرى.

شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۈلرۇخ» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شاھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۈلرۇخنىڭ ئاشىقى.

شىرىن «فەرھاد-شىرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسوناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە شاھى مېھىنبانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سىغەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالىلىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى دىۋاننىڭ نامى.

غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سەنەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

غىلمان 1) غۇلام، خىزمەتكار؛ 2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە كۆپلۈك شەكلىدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە» سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شىرىننىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

فەۋائىدۇل-كىبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستانىنىڭ نامى.

ق

قەمەرشاھ «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جاناننىڭ ئاشىقى.

قۇڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

قىسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا-مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەبى-
ياتتا «قىسەئى ئابىھەيات» (ئابىھايات قىسسىسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوهى قاف قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەر يۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنقا قۇشىمۇ، ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.

گۈلجامال «غەرىب-سەنەم» داستاننىڭ باش قەھرىمانى غېرىبنىڭ سىڭلىسى.

گۈلجەمىلە «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستاننىڭ باش قەھرىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.

گۈلشاھ «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.

گىتىنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا، ھەربىر شەيئى-نىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلا-ھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئل، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى 1) تۇم قاراڭغۇ كېچە؛ 2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ 3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى 1) دولان قىزى، دولانلىق؛ 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن 1) نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئا-شىقى؛ 2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەب 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رەھىمنىڭ تەخەللۇسى؛ 3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نا-مى. 4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رە-ۋىش.

مەقام 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ 2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ 3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك 1) پەرىشتە؛ 2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ **مەلەكـۋەش** — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇرھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۇسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەس-
لىكىدە مەشھۇر، مەنىۋىي ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلمە-
گەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۇش) ھالىتىدە ھېسسىياتلى-
رىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھال-
دا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەت-
لى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جە-
نۇبتىن تەڭرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان
كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەر-
لىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر
يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى
ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۆرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى
ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەم-
بەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇر تې-
غىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا 1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛
2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئارتتۇ-
رۇلغان، ئارتتۇرما؛ 3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۇز
قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر-
خىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بە-

رىنچى مۇقامنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نىشائاۋە-رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۈرەككە تىغدەك تە-سىر قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل، بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا «مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارنىڭ چې-چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھە-رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك «مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭغۇچى (ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.

مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-رىيە كالىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەت-تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسىملىرىدىن بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دېگەنگە ئوخشاش؛ 2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.

نەقشىبەندىي خوجا باھاۋىددىن نەقشىبەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سوپىلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.

نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئۈن؛ 3) كۈي، مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لۇق ئۈن؛ 4) بايلىق؛ 5) نەسىۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەباب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بىرەر يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رىسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىننى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭلىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر دىۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرادا نەشىر قىلىنغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسىمۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بورۇن ۋاپات بولغان.

ھەمراجان «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان. ھۆرلىقانىڭ ئاشىقى.

ھۆرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.

هۇسەينىي قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىك-لارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:

«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى هۇسەينىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكىم پەردەئى باياتىنى چالسام».

— مەشرەب.

هىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2) ئاهاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسىمى، مەككە ۋە مەدىنە شەهەرلىرى جايلاشقان تېررىتورىيە.

هىندۇ 1) هىندى، هىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا رەڭلىك.

خالى هىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككىزىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۆ

ئۆزهال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ هالى-زارى، هال-زار ئېيتماق، ئۆز ئەهۋالىدىن قايغۇرماق، نالە-زار

قىلماق.

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىپ زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزرانىڭ ئاشىقى.

ۋەرەقە «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلى-رىدىن بىرى. گۈلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغ-لى.

ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قەرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتى-لىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۆمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۆرمەت قازانغان، ئۆز قە-بىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيى-لەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئى

ئىبنى يەمنجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۇسۇف ۋە زىلەيخا» قىسسىسى-نىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۇكىسى.

ئىراق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىن-چى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئىراق دۆلىتى.

ئىسفىھانچە قىلىچ ئىسفىھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفىھان قىلىچى، ئىبسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات» نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇل- مەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۇنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسە- سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەن- گەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەر- نىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭ- رى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچ- قارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان «ئەي تەشنالار، ئى- چىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشنەلەب ئۆلمە، نەۋائى، چۈن ئەزەل ساقىسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەيىيۇھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم نىدا».
— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخانىنىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئامانىساخان ئىجاد قىلغان مۇ- قامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە.

ئىيسا «قۇرئانى كەرىم» دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەر- لەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسىرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرىسا يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قۇرغاقچىلىق بولۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن، شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يارىم ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب سۇنغۇچى(مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلغۇچى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ، ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئېسىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:

«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقىق ئەرەڭگىنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى».

— سەككاكى.

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەر-دىن بىرى. ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. «يۈسۈف--زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى يۈسۈپنىڭ ئاتىسى. ئوغلى يۈسۈپتىن ئايرىلىپ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40 يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يۈسۈف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. رەبغۇزىنىڭ «قىسە-سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۈ-سۈف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، زىلەيخا-نىڭ ئاشىقى.

يۈسۈفبەگ «يۈسۈف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىما-نى، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى.

كلاسسىك شائىرلارنىڭ

قىسقىچە تەرجىمىھالى

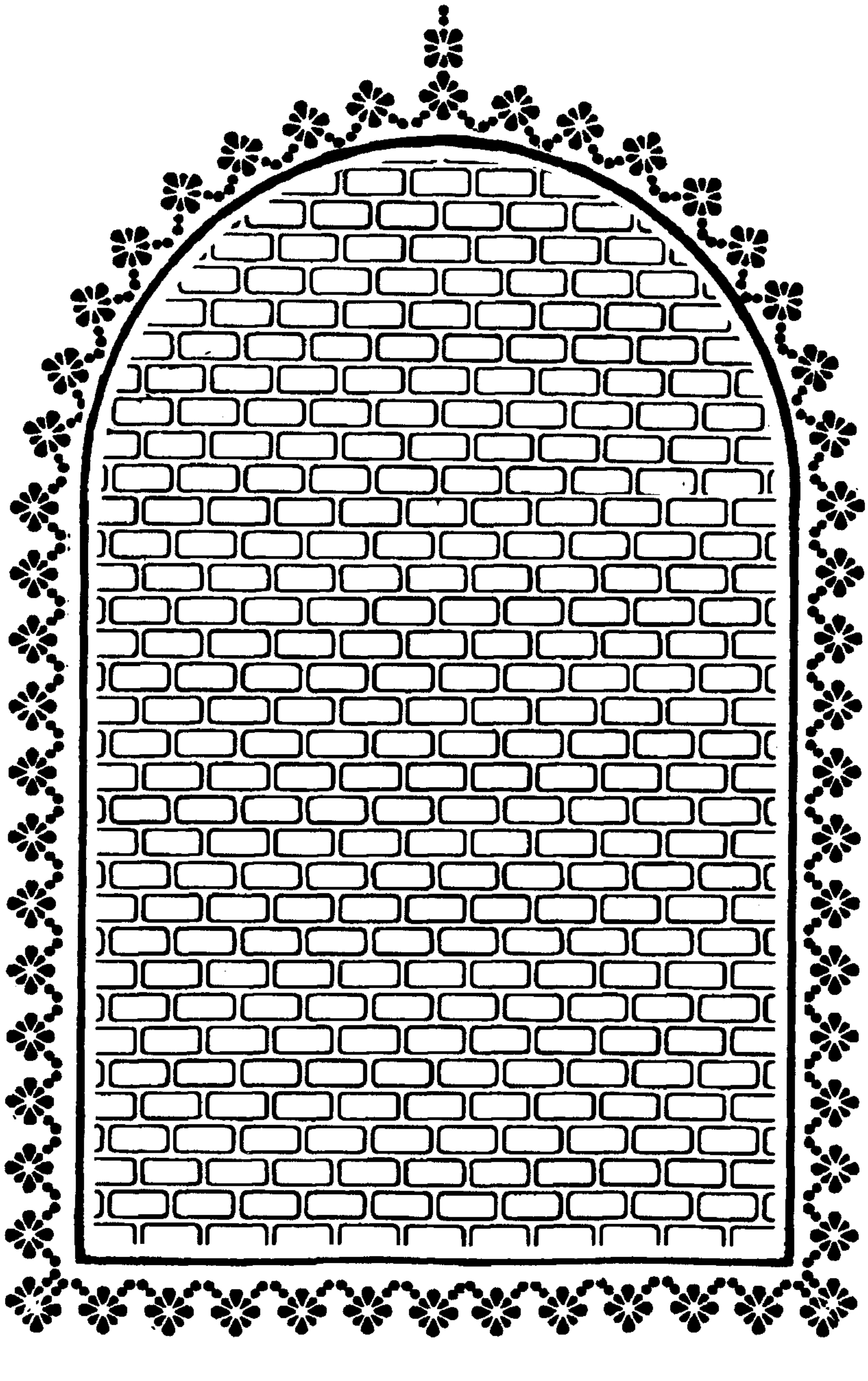

مۇندەرىجە

لۇتفى .... (131)
نەۋائى .... (133)
ئايازى .... (135)
مەشرەب .... (135)
سادىقى .... (137)
مەھزۇن .... (138)
ھۇۋەيدا .... (139)
قەلەندەر .... (140)
مەشھۇرى .... (141)

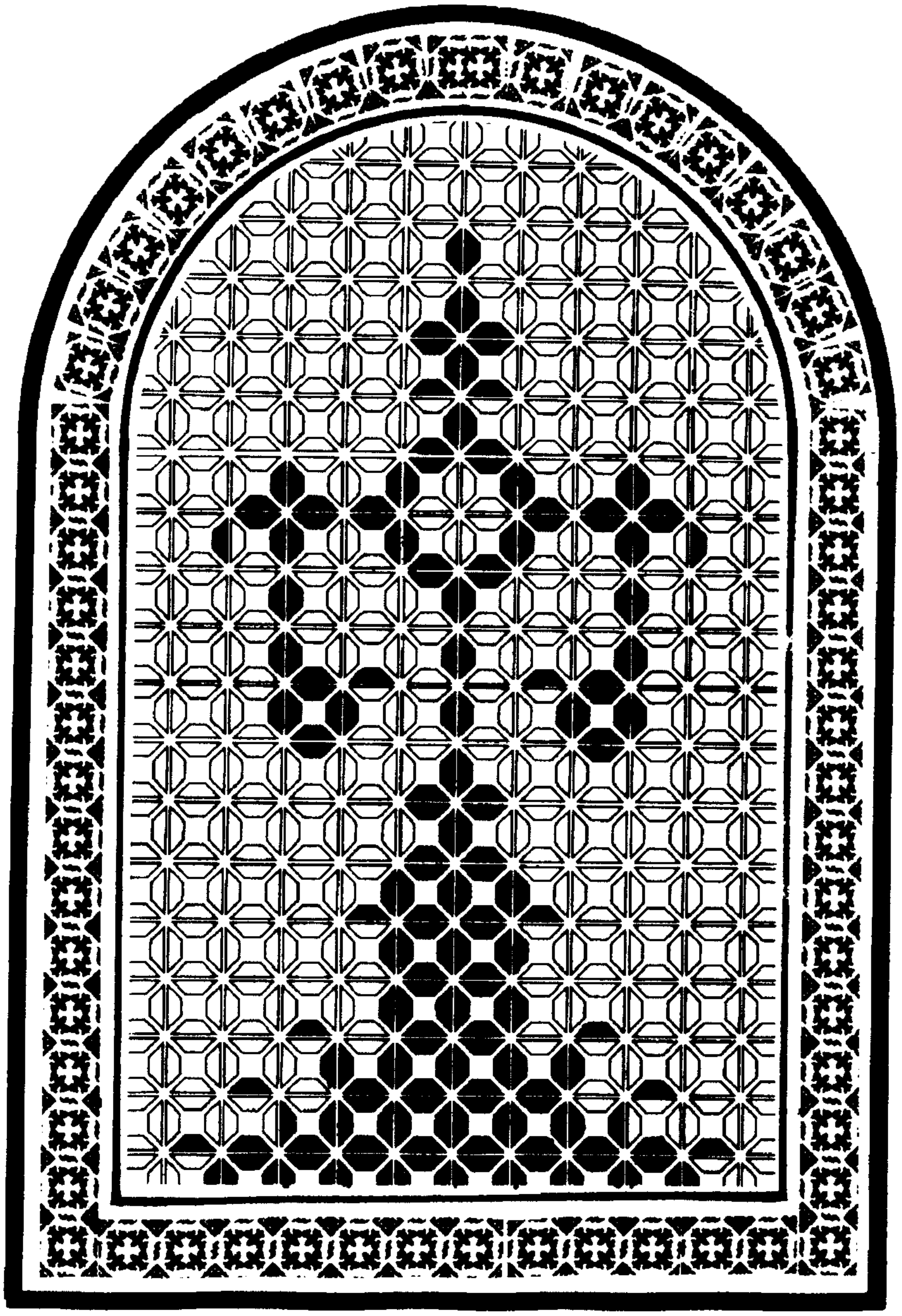

لۇتفى — ئىسمى ئۇبەيدۇللاھ بولۇپ، «لۇتفى» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرى. لۇتفى مىلادى 1366 - يىلى ھىراتتا تۇغۇلغان، 1465 - يىلى شۇ يەردە ۋاپات بولغان. شائىرنىڭ «دىۋانى لۇتفى» نام- لىق ئەسىرى، «گۇل ۋە نەۋرۇز» داستانى، «تۇيۇق- لار» ناملىق توپلىمى دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا لۇتفى XV ئەسىرنىڭ مەشھۇر تارىخ- چىسى شەرەفۇددىن ئەلى يەزدىنىڭ «زۇفەرنامە» نام- لىق ئەسىرىنى پارسچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا نەزمىي يو- سۇندا تەرجىمە قىلغان. «سەفىنەتۇش-شۇئەرا» نام- لىق ئەسەردە ئېيتىلىشىچە، لۇتفىنىڭ مەسنەۋى شەك- لىدىكى بۇ تەرجىمە ئەسىرى 20 مىڭ مىسرادىن ئاشى- دىكەن. ئەپسۇسكى، بۇ ئەسەر دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. لۇتفى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخى- لىرى لوندون، سانپېتىربورگ، پارىژ، ئىستانبۇل، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ مۇزېي ۋە كۇتۇپخانى- لىرىدا ساقلانماقتا. يېقىندا لۇتفىنىڭ «گۇل ۋە نەۋ- رۇز» ناملىق داستانىنىڭ تولۇق بولمىغان بىر پارچە قول يازما نۇسخىسى خوتەندىن تېپىلدى.

لۇتفى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا ئىجاد قىل- غان، لىرىك ۋە ئېپىك شېئىرىيەتنىڭ گۈزەل نەمۇنى- سىنى ياراتقان پاساھەت ئېلىنىڭ شاھىدۇر. لۇتفى ئەسەرلىرىدە مۇھەببەت ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان؛ ساپ، سەمىمىي سۆيگۈ، ۋاپادارلىق، ھەققانىيەت، ئادالەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرتلىك، جاسارەت مەد-

ھىيلەنگەن؛ شۇنداقلا شائىرنىڭ رېئال ھايات توغرىسىدىكى ئىزگۈ-تىلەكلىرى، تىنچلىق ۋە ئاسايىشلىق ھەققىدىكى ئىلغار قاراشلىرى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادىلەنگەن. لۇتفى ئۆز غەزەللىرىنىڭ بىرىدە: «ئەي لۇتفى، ئۆزۈڭ ھىراتتا ياشاۋاتقىنىڭ بىلەن شېئىرلىرىڭنىڭ شۆھرىتى خىتاي ۋە خوتەنگىچە يەتكەن» دەپ ئېيتقىنىدەك، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەينى دەۋردىلا خەلقىمىز ئارىسىغا كەڭ تارقالغانىدى.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇن-نەفائىس»، «مۇھاكەمەتۇل-لۇغەتەين»، «نەسايىمۇل-مۇھەببەت»، «چەھار دىۋان» نىڭ دىباچىسى ۋە «رۇقئەئات» ناملىق بىر قاتار ئەسەرلىرىدە لۇتفى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى توغرۇلۇق ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتكەن. لۇتفىنى «زۇل-لىسانەين» (ئىككى تىللىق)، «شېئىرىيەتتە مەلىكۇل-كەلام» (تىل پادىشاھى)، «تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھاسى، ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ ئالاھىدە تەرىپلەيدۇ. شۇنداقلا لۇتفىنى پىر-ئۇستازى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى لۇتفىنىڭ مەدەت-ئىلھامى ۋە دۇئاسى بىلەن بىۋاسىتە باغلايدۇ. «تارىخىي مۇسىقىيۇن» دا ئېيتىلىشىچە، لۇتفى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىستېداتلىق مۇغەننى بولۇپ، مۇزىكا ئىلمىدە 200 دىن ئارتۇق شاگىرتنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن پىر-ئۇستازلاردىندۇر.

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسك ئەدەبياتىنىڭ تەرەققياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋا-ئى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان، ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈ-زۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ-خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى يا-راتقان.

نەۋائىنىڭ «خەزايىنۇل-مەئانى» (مەنىلەر خەزى-نىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىل-مىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋە-سىقىلىرى بولۇپ جەمئى 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچى-گە ئالغان كۇللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسىلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرى-نىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزايىنۇل-مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىر-دىن تەركىب تاپقان، جەمئىي 44 مىڭ 803 مىسرالىق 3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھار دىۋان»

بولۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەممىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋا-
پادارلىققا مەپتۇنلۇق؛ ئالدامچىلىققا، ساختىپەزلىك-
كە، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلار-
دۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي
شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ ھەجمى
جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇر-
دۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا تېمى-
لارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي قىم-
مەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەرلى-
رىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمىيەت-
لىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي ما-
ھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر
سەنئەتكاردۇر. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ
ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى
ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى
تۆت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسلىرىنىڭ مۇھىم
ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقى-
نىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۇرغۇن نەغ-
مىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نىئمەتۇللاھ
مۇئجىزىنىڭ «تارىخى مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە
كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى
بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نۆۋىتىدە
ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا»
مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

ئايازى — XV ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVI ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان شائىر ۋە مۇتەپەككۇردۇر. ئۇنى «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتورى مىرزا ھەيدەر كوراگان دېگەن قاراشلارمۇ بار.

ئايازى سۇلتان سەئىدخاننىڭ مەشھۇر سەركەردىلىرىدىن بىرى بولۇپ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئوردىسىدا مۇھىم ۋەزىپىلەردە بولغان. ئۇ كۆپلىگەن لىرىك شېئىرلارنى، يىرىك داستانلارنى يازغان. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلىگىنى «جەھاننامە» ناملىق يىرىك داستان ۋە بىر پارچە تولۇقسىز دىۋاندىن ئىبارەت. بۇ دىۋان تېخى يېقىندا خوتەندىن قول يازما ھالىتىدە تېپىلدى. بىر تامچە سۇدىنمۇ قۇياشنىڭ ئەكسىنى كۆرگىلى بولغاندەك، ئايازىنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئەسەرلىرىدىنمۇ ئۇنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش سەنئىتىنىڭ يۈكسەكلىكى، پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تىلىدىكى پاساھەتنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

مەشرەب — بابا رەھىم مەشرەب پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەندىجان شەھىرىدە مىلادى 1641-يىلى دۇنياغا كەلگەن. كىچىك چېغىدىلا ئاتىسىغا ئەگىشىپ نەمەنگانغا كۆچۈپ كەلگەن. نەمەنگان مەكتەپلىرىدە باشلانغۇچ ساۋاتقا ئېرىشكەن. كېيىن ئاتىسى ئۇنى موللا بازارئاخۇننىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇرغان. بابا رەھىم مەشرەب بۇ يەردە پارس-تاجىك ۋە ئەرەب تىللىرىنى ئۆگىنىۋالغان.

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇشقا كىرىشـ
كەن.

مەشرەب 1672-يىلى جاھانگەشتىلىك يولىغا چۈـ
شۈپ، قەشقەرگە— ئافاق خوجا ھوزۇرىغا كەلگەن. بۇ
ۋاقىت سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى
ئىدى. مەشرەب يەتتە يىلغا يېقىن ئافاق خوجا خىزمىـ
تىدە بولغان. ئۇ 1672-يىلدىن ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى
كۈنگىچە 39 يىل جاھانگەشتە بولۇپ ياشىغان. بۇ
جەرياندا تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى
شەھەرلەرنى، ماۋەرائۇن-نەھر، خۇراسان ئۆلكىلىرىـ
نى ئوتتۇرا ۋە يېقىن شەرق دىيارىنى ۋە بۇ يەردىكى
شەھەر، يېزىلارنى كەزگەن. مەشرەب ئىنسانىيەت
جەمئىيىتىدىكى چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىكنى،
ساختىلىق، قەبىھلىك، خۇنۇكلۇكنى ۋە بۇلارنىڭ
ھەممە جايدا ئوخشاشلىقىنى چۈشەنگەن، شۇنداقلا رېـ
ئال ھاياتنىڭ ماھىيىتىنى تونۇپ يەتكەن. مەشرەب
مىلادى 1711-يىلى فېئودال مۇتەئەسسىپلەرنىڭ پىتـ
نىسى بىلەن ئەشتەرخانلار سۇلالىسىغا مەنسۇپ قۇندۇز
شەھىرى ھۆكۈمرانى مەھمۇد قاتاغان تەرىپىدىن شۇ
يەردە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

مەشرەب شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسي تېمىسى رېئال
ھايات ۋە ئىنساننىڭ ئۇنىڭدىكى قىسمەت-تەقدىرى،
غايىۋى ئىنتىلىشلىرىدىن ئىبارەت بولدى. ئۇ خەلقـ
نى، خەلقنىڭ پاك ھېس-تۇيغۇلىرىنى كۈيلەپ، ئۇـ
لارنىڭ قايغۇ-ھەسرەتلىرىگە ئورتاقلاشتى. ئۇنىڭ
ئىشقىي لىرىكىلىرى رېئال دۇنياغا مۇھەببەت باغلاش،

ئىنسانىنىڭ رېئال بەخت-سائادىتىنى بەرپا قىلىشتەك ئۇلۇغ ئىدىيىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

مەشرەب ئەسەرلىرى ئۇيغۇر، ئۆزبېك ۋە باشقا خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭ ۋارىيانتلىرىمۇ نۇرغۇن. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مەشرەب شېئىرىيىتىنىڭ تەسىرى ئىنتايىن چوڭقۇر. مەشرەب غەزەللىرى ئۈچ ئەسىردىن بۇيان «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، خەلقىمىز تىلىدا ياڭراپ كەلمەكتە.

سادىقى — مۇھەممەد سادىق قەشقەرى «سادىقى» تەخەللۇسى بىلەن شېئىرلار يازغان ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدىكى كۆپ تەرەپلىمە ئىستېداتقا ئىگە ئالىم. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تەزكىرىچىلىكى، تارىخشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق ۋە ئەخلاقشۇناسلىق ساھەسىدە قالدۇرۇپ كەتكەن مول مىراسلىرى بار. «تەزكىرەئى ئەزىزان»، «تەزكىرەئى خاجەگان، زۇبدەتۇل-مەسائىل»، «تەزكىرەئى ئەسھابۇل-كەھف»، «ئادابۇس-سالىھىن»، «تارىخى ئىسكەندەرىيە ۋە تاجنامەئى شاھى» قاتارلىق ئەسەرلەر مۇھەممەد سادىق قەشقەرىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسلىرىدۇر. ئۇ تەرجىمە ساھەسىدىمۇ زور ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلدى. «تارىخى رەشىدى» نىڭ تەرجىمىسى ئۇنىڭ تەرجىمە خىزمىتىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى شېئىرىي ئىجادىيەت جەھەتتىمۇ بىر قاتار مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن.

ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن «سادىقى» تەخەللۇسىدىكى بىر قىسىم شېئىرلىرىدىن بەدىئىي ئەدەبىياتتا پىشقان سەنئەتكار ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

سادىقى شېئىرلىرى مەزمۇن جەھەتتە ئۆز دەۋرىدىكى مەۋجۇت ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە زىچ باغلانغان بولۇپ، بۇ شېئىرلاردا خەلقىمىزنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا باشتىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلىرى ئىپادىلەنگەن. بۇ شېئىرلار ئۆزىنىڭ چوڭقۇر مەزمۇنى، تولۇپ تاشقان شېئىرىي ھېسسىياتى بىلەن كىشى قەلبىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىدۇ.

مەھزۇن — ئىسمى ئىسمائىل بولۇپ، «مەھزۇن» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئىسمائىل مەھزۇن XVIII ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يىرىك ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا تۇغۇلۇپ، ئىككىنچى يېرىمىغىچە ياشىغان. «دىۋانى مەھزۇن» دىكى ئايرىم بېشارەتلەردىن قارىغاندا، ئۇنىڭ يۇرتى خوتەن بولۇپ، «گۇجانباغ» كەنتىدىن ئىكەنلىكى مەلۇم.

«دىۋان مەھزۇن» شائىرنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بىردىنبىر يادنامىسى. ئۇنىڭدىكى غەزەللەر كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزدىكى ئەنئەنىۋى تېما مۇھەببەت توغرىسىدا يېزىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە «پەلەك زۇلمى» دىن شىكايەت، رىياكار شەيخلەرگە، ھەسەتخورلارغا، زالىملارغا غەزەپ-نەپرەت مەھزۇن شېئىرىيىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

مەھزۇن شېئىرلىرىدا ۋاپادارلىق، ساداقەت، سەمىمىيلىك، كەمتەرلىك ۋە ھالال مېھنەتنى قىزغىن مەدھىيىلەيدۇ.

«دىۋان مەھزۇن» دىكى شېئىرلار غايىۋى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ھېسسىياتقا بايلىقى، ئىپادىلەش شەكلىنىڭ خىلمۇخىللىقى، بەدىئىي ۋاستىلەرنىڭ رەڭمۇرەڭلىكى، لىرىكىۋىلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىقتۇر.

ھۆۋەيدا — خوجا نەزەر غايىب نەزەر ئوغلى ھۆۋەيدا XVIII ئەسىر ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگە ئەسىرلەردىن بىرى تونۇش. دىۋانى ئۇيغۇر خەتتاتلىرى تەرىپىدىن قايتا-قايتا كۆچۈرۈلۈپ، قولدىن قولغا ئۆتۈپ ئوقۇلۇپ كەلگەن، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئەدەبىي دەرسلىك سۈپىتىدە ئوقۇتۇلغان.

خوجا نەزەر غايىب نەزەر ئوغلى ھۆۋەيدا XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۇغۇلۇپ، مىلادى 1780-يىلى ۋاپات بولغان. شائىرنىڭ 1909-يىلى تاشكەنتتە تاش مەتبەئە بىلەن نەشىر قىلىنغان «كىتابى ھۆۋەيدائى چىميانى» ناملىق دىۋانىغا 351 غەزەل، 28 رۇبائىي، 41 تۇتلىك، ئۈچ مۇخەممەس، بىر مۇسەددەس، بىر مۇسەممەن، ئىككى مۇستەھزاد، مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان بىرقانچە ھېكايەت ۋە دېداكتىك داستانلىرى كىرگۈزۈلگەن.

ھۆۋەيدا شېئىرلىرى چوڭقۇر پىكىرگە، لىرىك

ھېسسىياتقا تولغان بولۇپ، ھەققانىيەت، ئادالەت، ئىنسانپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق، مەرىپەتپەرۋەرلىك غايىلىرى بىلەن سۇغۇرۇلغان. ئۇ ئۆز شېئىرلىرىدا پاكلىق، سەمىمىيلىك، دوستلۇق، ۋاپادارلىق ۋە مۇ- ھەببەتنى قىزغىن كۈيلىگەن.

ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇ- قام» ئاھاڭلىرىدا ھۇۋەيدا غەزەللىرى ئەسىرلەردىن بۇيان جاراڭلاپ، كىشىلەر قەلبىگە ئىستېتىك زوق بېغىشلاپ كەلمەكتە.

قەلەندەر — شائىرنىڭ ئىسمى ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس، «قەلەندەر» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئۇ تەخمىنەن XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغى- چە ياشاپ ئىجاد ئەتكەن. ئۆمرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خوتەندە ئۆتكەن.

«دىۋانى قەلەندەر» شائىرنىڭ دەۋرىمىزگىچە يې- تىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسىدۇر. بۇ دىۋان 1807- يىلى قۇربان ھېيتتا كۆچۈرۈلگەن. قەلەندەر دىۋانىدا مۇھەببەت تېمىسىنى ئاساس قىلغان ھالدا ۋەتىنىگە بولغان مۇھەببىتىنى، گۈزەل ھاياتقا بولغان كۈچلۈك ئىنتىلىشىنى، ۋاپا، ساداقەت، ياخشىلىق توغرىسىدى- كى ئىلغار كۆز قاراشلىرىنى، ستەمكار زامان ئۈس- تىدىن قىلغان شىكايەتلىرىنى، كەلگۈسىگە بولغان گۈزەل ئارزۇ-ئارمانلىرىنى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن.

مەشھۇرى— ئىسمى ئىبراھىم بولۇپ، «مەشھۇرى» ئۇ-نىڭ تەخەللۇسىدۇر. شائىر مەشھۇرى XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەندە ياشاپ ئىجادىيەت ئېلىپ بارغان. «دىۋانى مەشھۇرى» ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئەدەبىي مىراسى بولۇپ، XIX ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. دىۋاندىكى غەزەل-لەرنىڭ ئاساسىي قىسمى ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان، دېداكتىك مەزمۇنلارمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مەشھۇرى ئۆز غەزەللىرىدە «يار» دىن ئى-بارەت سىمۋولىستىك ئوبرازنى يارىتىش ئارقىلىق ئۆ-زىنىڭ ھايات توغرىسىدىكى ئىدىيىۋى قاراشلىرىنى ۋە گۈزەل ئارزۇ-ئىستەكلىرىنى، كىشىلىك مۇناسىۋەت ھەققىدىكى تۇيغۇلىرىنى ماھىرلىق بىلەن ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

بىز «دىۋانى مەشھۇرى» دىكى غەزەللەرنى ئوقۇغى-نىمىزدا «جۇنۇن دەشتىدە ئاۋارە بولغان ئاشىقلار» نىڭ، «گەردۇندىن بېشىغا ئۇزۇلمەي بالالار يېغىۋاتقان بىچارىلەر» نىڭ پەريادىنى ئاڭلاۋاتقاندەك بولىمىز. شۇنداقلا ھىجران ئازابى، ۋىسال ئۈمىدى بىلەن يېنى-ۋاتقان مەشۇقنىڭ ئوتلۇق يۈرىكىنى تىڭشىغاندەك بولىمىز.

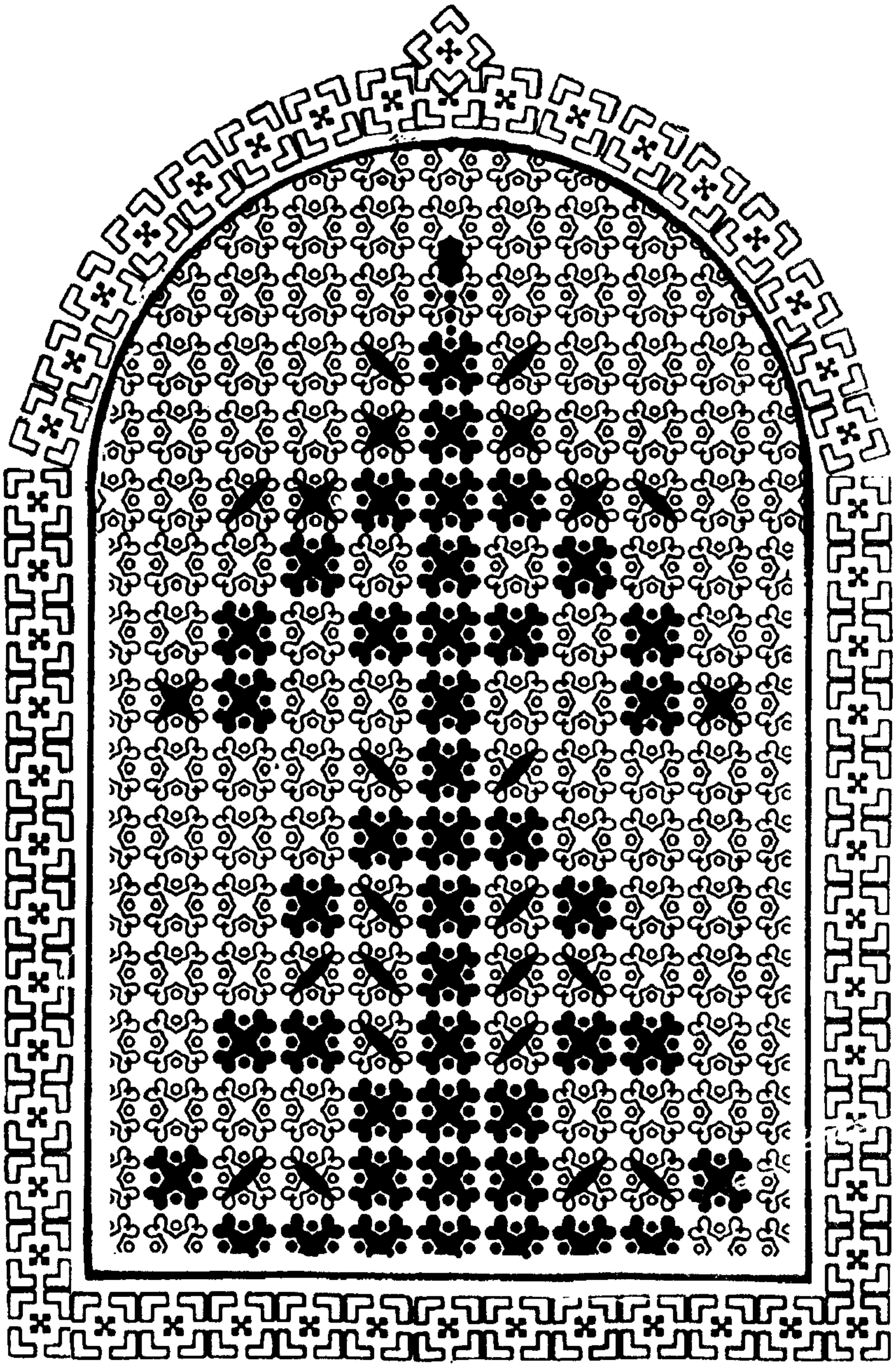

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{3}{4}$ $\frac{2}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەربار. «يايىرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مۇستەھزات»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4}=\frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8}=\frac{5}{8}$

«داستان»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8}=\frac{7}{8}$

«مەشرەپ»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8}=\frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارىنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $2\frac{1}{2}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇدارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}=\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ فورمۇلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگە-لەر.

1) ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ «#» ياكى ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ «b» ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، بىرىمنىڭ بىرىمنىڭ كۆتىرىلىشى «‡» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، بىرىمنىڭ بىرىمنىڭ چۈشۈرىلىشى «♭» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۇپەيلىدىن ئالدىنقىسى «↑» بەلگىسى، كېيىنكىسى «↓» بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{4}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىترىشى «𝆖» بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىترىشى «𝆗» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

2) ئاۋازلارنىڭ رېتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەربىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن «D»، «تاك» ئاۋازى ئۈچۈن «T»، توختىتىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «O» بەلگىسى قويۇلدى.

3) تېكستنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە 1)، 2)، 3)...گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت ئەنگىز مۇقامنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

	ئاھاڭ تۈرلىرى / مۇقاملارنىڭ نامى	راك	چەببايات	سەگاھ	چەھارگاھ	پەنجىگاھ	ئۆزھال	ئەجەم	ئوششاق	بايات	نەۋا	مۇشاۋەرەك	ئىراق
چوڭ نەغمە	مۇقاددىمە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى تەئەززە	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى تەئەززە	2a ∂ mQ											
	بىرىنچى نۇسخە	1a mQ	1a m	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى نۇسخە	1a m				1a mQ							
	يارىم ساقى								1a mQ				
	مۇستەھزاد	1a mQ	2a ∂ mQ		1a mQ	1a m		1a	1a m				1a m
	جۇلا	1a	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a m	1a m	1a	1a	1a	1a
	سەنەم	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	2a
	چوڭ سەلىقە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى كىچىك سەلىقە	4aL mQ	3a mQ	1a mQ	1a mQ	5a mQ	2a mQ	3a ·mQ	2a mQ	1a mQ	1a mQ	1a m	2a mQ
	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە	1a ∂ m										1a mQ	
	پىشرەۋ	2a mQ		1a		1a mQ	1a mQ		1a mQ				3a m
	تەئكىد	2aL mQ	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
داستان	بىرىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئىككىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئۈچىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	تۆتىنچى داستان	1a m	1a m			1a m	1a m		1a m		1a m	1a m	
	بەشىنچى داستان	1a m				1a m	1a m						
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەپ	2a	2a	1a	2a	3a	1a	1a	3a	1a	1a	3a	2a
	ئىككىنچى مەشرەپ	1a	2a	2a	3a	1a	3a	2a	2a	2a	2a	2a	2a
	ئابى چەشمىلەر	1a	1a	1a m	1a m	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a	1a	1a

راك مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

[illegible]	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	رىتىم	باشلىنىش سۈرئىتى	ئاساسىي رىتىم شەكلى
	مۇقەددىمە	rubato	♩=68	#
چوڭ نەغمە	بىرىنچى تەئەززە	$\frac{3}{4}$	♩=60	T. TDT TTD|D OT D ‖
	بىرىنچى تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{3}{4}$	♩=66	T. TDT TTD|D OT D ‖
	ئىككىنچى تەئەززە	$\frac{3}{4}$	♩=60−63	T. TTT TTD|D OT D ‖
	ئىككىنچى تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{3}{4}$	♩=66−69	T. TTT TTD|D OT D ‖
	بىرىنچى نۇسخە	$\frac{6\frac{1}{2}}{4}=(\frac{2\frac{1}{2}+4)}{4}$	♩=60	TTT TT D D. T T. T TTTT TTD‖
	بىرىنچى نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{6\frac{1}{2}}{4}=\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}$	♩=66	TTT TT D D. T T. T TTTT TTD‖
	ئىككىنچى نۇسخە	$\frac{4}{4}$	♩=96	TT TTT T|D O D D‖
	ئىككىنچى نۇسخە مەرغۇلى	$\frac{4}{4}$	♩=100−104	TT TTT T|D O D D‖
	مۇستەھزاد	$\frac{5}{4}$	♩=104−108	TT OT T D D|TT OT TDDD‖
	مۇستەھزاد مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{5}{4}$	♩=108−112	TT OT T D D|TT OT TDDD‖
	جۇلا	$\frac{4}{4}$	♩=56	D TT TT T DD TO‖
	سەنەم	$\frac{2}{4}$	♩=70	D. T D T|D DD‖
	چوڭ سەلىقە	$\frac{5}{8}=\frac{(3+2)}{8}$	♩♪♩=42	D. TTT DT|D. TTT DT‖
	بىرىنچى كىچىك سەلىقە	$\frac{2}{4}$	♩=60	D DD TT|DDDD TO‖
	بىرىنچى كىچىك سەلىقە مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{2}{4}$	♩=72	D DD TT|DDDD TO‖
	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە	$\frac{4}{4}$	♩=84	D. D TT TTDT|DD OT TTDT‖
	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە مەرغۇلى	$\frac{4}{4}$	♩=84−88	D. D TT ODDDT|DDD TT ODDDT‖
	پىشرەۋ	$\frac{2}{4}$	♩=60	D. T OD T |D D T DD T‖
	پىشرەۋ مەرغۇلى ۋە چۇشۇرگىسى	$\frac{2}{4}$	♩=60	D. T OD T |D D T DD T‖
	تەئكىد	$\frac{6}{8}$	♪=168	D D T. T D|D D T. T D‖
	تەئكىد مەرغۇلى	$\frac{6}{8}$	♪=168−172	T. T D T. T D|T. T D T. T D‖
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				
داستان	بىرىنچى داستان	$\frac{2}{4}$	♩=60	D D|D TT TTTT‖
	بىرىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{2}{4}$	♩=66	D D|D TT TTTT‖
	ئىككىنچى داستان.	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=36	D. D T ‖
	ئىككىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=40	D. D T ‖
	ئۈچىنچى داستان	$\frac{3}{4}$	♩=128	D OTD|T OTD ‖
	ئۈچىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{3}{4}$	♩=150	D OTD|T OTD ‖
	تۆتىنچى داستان	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=36	D. D T|D D D T‖
	تۆتىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=40	D. D T|D D D T‖
	بەشىنچى داستان	$\frac{6}{8}$	♩=48	(D)|D. T D T. T D ‖
	بەشىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{6}{8}$	♩=52	(D)|D. T D T. T D ‖
مەشرەب	بىرىنچى مەشرەب	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪♩=40	D D D T|D O D T‖
	ئىككىنچى مەشرەب	$\frac{2}{4}$	♩=96	D DT D T |DTTT D T‖
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەب
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەنگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاھاڭ(ناخشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

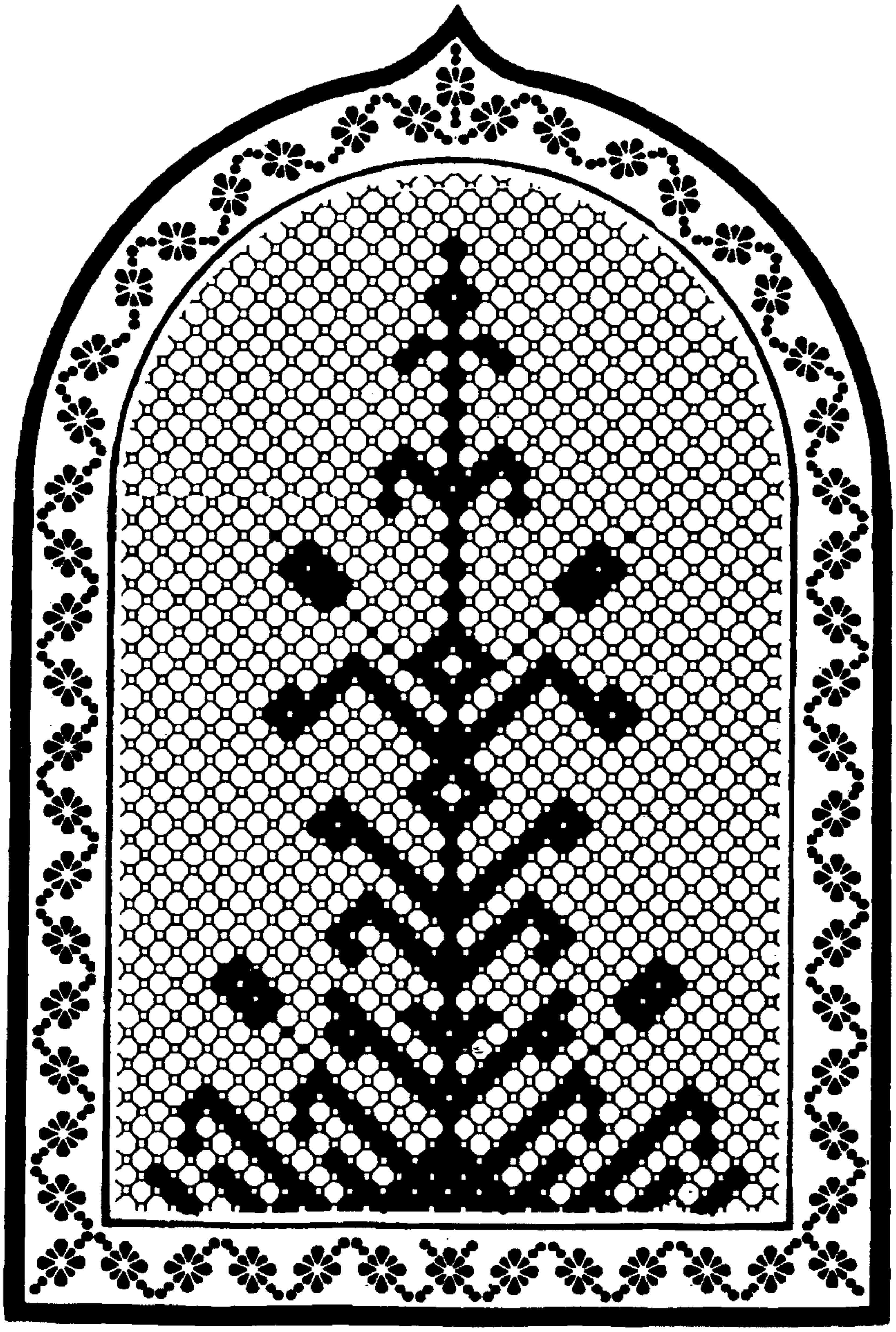

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

1

راك

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە تەييارلىدى

*

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى

(بېيجىڭ شەھىرى فۇچېڭمېن كوچىسى №17 پوچتا نومۇرى: 100037)

بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى

1997-يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىل 2-ئاي 1-بېسىلىشى

فورماتى: 787×1093 1/16 باسما تاۋىقى $362\frac{1}{2}$

تىراژى: 1—1000

ISBN 7—5000—5817—9

دۆلەت ئىچىدىكى باھاسى: 2000 يۈەن(بىر يۈرۈشىنىڭ)